

K 1/275

610091068.275

COBISS

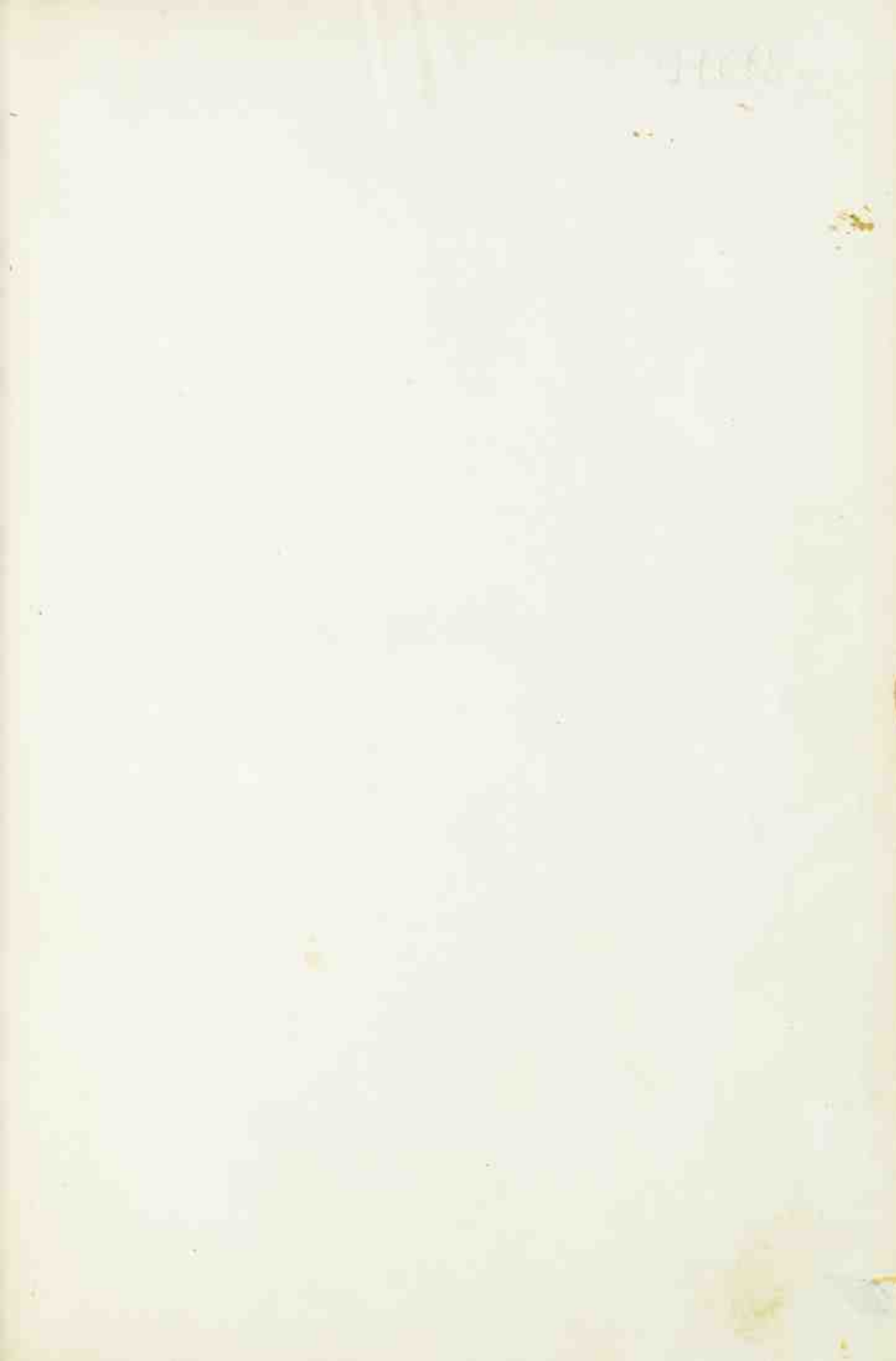
БНА ЗАДРУГА 275

ЂАКОМО ЛЕОПАРДИ

ПЕСМЕ И ПРОЗА

ID 52240

БАКОМО ЛЕОПАРДИ

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

КОЛО XL

КЊИГА 275

Ђакомо Леопарди, ПЕСМЕ И ПРОЗА

БЕОГРАД

1937

УД 1/12

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

К. Бр. 91068

БАКОМО ЛЕОПАРДИ

ПЕСМЕ И ПРОЗА

ПРЕВЕО
СИБЕ МИЛИЧИЋ

ПРЕДГОВОР НАПИСАО
МАРКО ЦАР

БЕОГРАД
1937

Штампарија
Драг. Грегорића
Београд

ПРЕДГОВОР

Ђакомо Леопарди

1837—1937

I

Није могуће, ма у ком било смеру, о италијанској литератури говорити, а да нам сместа не искрсне пред очима велика личност Ђакома Леопардија. Као песник и прозни писац, Леопарди је, заједно са Манцонијем и Кардучијем, образовао чврсти треножац на коме почива цела италијанска књижевност XIX века. Александар Манцони, прослављени романописац и, у извесном смислу, отац модерне италијанске прозе, припадао је школи романтичара, којима је, штавише, предњачио као заставник. Остала двојица — Леопарди и Кардучи — васпитаници, у најширем смислу речи, старих литература грчке и латинске, били су људи класицистичког правца; они су као такви — у присној духовној заједници са песником »Грובהа« Угом Фосколом — дали поезији, науци и патриотској литератури свога времена дела првокласне вредности. Ово важи нарочито за Леопардија, великог лиричара светског бола, који је више-мање превођен на све културне језике.

Код нас, међутим, ако изузмемо професоре и студенте упоредне књижевности, врло је мало њих који тог гениалног човека познају по његовим де-

лима, нарочито по његовим делима прозним. Осим неколико песама, које су по више пута превођене, и гдекојег краћег написа у прози, сви остали Леопардиеви радови су код нас још увек непознати, што свакако треба жалити, кад се помисли да тај велики дух, својим снажним творевинама, привлачи све више и више пажњу и интересовање образованог света.

Леопарди је у гроб легао у својој тридесет и осмој години. У свом кратком и напаћеном животу успео је да заузме врло високо место као филолог, као песник и као философ. Из сваке поједине од тих области литературе и науке оставио је за собом дела од трајне, управо монументалне вредности. Овај избор песничких и прозних радова, којим је »Српска књижевна задруга« нашла да обогати нашу преводну књижевност у тренутку кад се цео културни свет спрема да прослави прву стогодишњицу песникове смрти, допринеће свакако да и ми боље упознамо једног писца великог ранга, који чини част својој отаџбини и целокупном човечанству.

II

Рођен 1798 год. у малој провинциској вароши Реканати као старији син Конта Моналда Леопардија, тесногрудог папинског племића и ревностног католика, Ђакомо је, по тадашњем обичају, прво школовање добио у родитељској кући. Његови први учитељи била су два свештена лица, која је он ускоро превазишао знањем, васпитајући се затим

сам по себи, у богатој библиотеци свога оца. Он ту разви и употпуни своје знање грчког и латинског језика, проучавајући у исто време и старију италијанску књижевност, а нарочито писце класичног XIV века. Плод тога његова младалачког рада били су неки преводни и ерудициони радови, који савремене људе од посла и струке напросто изненадише. Међу тим почетничким радовима, Леопардиеви биографи обично помињу његове преводе из Хомера и Вергилија, а на првом месту једну химну *Боју Нейтуну*, коју млади песник објави као тобожњи превод са грчкога, док је уствари то био његов оригиналан рад, као год и две тако вешто израђене оде на старом грчком језику, да су их савременици сматрали за успеле преводе из Анакреонтове лирике, као што је то и сам Леопарди желео да се верује. У другим приликама, и да је телесно био отпорнији, вероватно да би се из младог ерудита развио велики филолог. Нека његова проучавања из тога времена, нарочито студије о неким мање познатим писцима познијег доба грчке књижевности, задржала су своју вредност и у данашњици. На жалост, тај исувише напоран младалачки рад, коме се песник беше одао између своје тринаесте и седамнаесте године, испао је на крају сав на штету његова физичког развоја и његова здравља: очи му поступно ослабише, његова се кичма пови, а живчана исцрпеност поче да узима опасне размере. Извесни лекари наших дана, који се нису устручавали да своје дијагнозе постављају на сто година раздаљине, нађоше да је ту морала бити по среди нека церебро-спинална неврастенија. Како већ било, око своје два-

десете године млади Леопарди изгледао је као већ сустали и погрбљени старац.

Поред тих физичких трпљења, песнику су у то време много јада задавале и тортуре моралне. У очинском дому претерано богомољство и зазирање од сваког слободнијег умовања и разговарања; у вароши ситничарство и неразумевање. У наступу меланхолије песник, 1819 год., покуша да напусти »дивљу паланку свога рођења« и да је се заувек ослободи бегством; али му се намера изјалови и он тек две године доцније успе да се, дозволом родитеља, пресели у Рим, где га је, међутим, очекивало велико разочарање. Он у Риму не наиђе на пријем каквом се надао; друштво у папинској престоници учини му се површније чак и од онога, коме тек што бејаше окренуо леђа. Ипак у Риму се Леопарди упознаде са чувеним немачким историчарем Нибуром, који се том приликом понуди да му изради једну катедру у Берлину, али он ту љубазну понуду отклони, вероватно због недовољног владања немачким језиком. Вративши се кући и својим самачким студијама, ојађени песник упада поново у тешку меланхолију, те готово сав децениј 1823—1833 проводи у повученом, али опште признатом, иако слабо награђеном стваралачком раду, потпуно лишен оног другарског подстрека и оне освежавајуће женске пажње, која младе прегатоце на песничком попришту храбри и тера на освајање смелих висова Парнаса и Хеликона. Једини човек који се младом Леопардиу, у тим годинама, уз бок нашао и који га је својим саветима храбрио и на рад подстицао, беше Пиетро Ђордани, један од истакну-

тијих италијанских књижевника и ерудита прве половине прошлога века. Што се женске пажње тиче, ма да је песник потајно уздисао за више но једном лепотицом својих дана, њему не би ипак суђено да га мека женска рука јачим стиском ободри и охрабри у његовом мучном и очајном провлачењу кроз живот. Ту треба нарочито тражити корен његова постојаног и беспомоћног песимизма.

У пролеће 1830 год., на позив неких пријатеља из Фиренце, који га посредним путем помогоше и материјално, песник напушта коначно своје родно место и прелази у лепу тосканску варош на обали Арна, у којој ће се задржати до краја 1833 год., усрдно предусретан у књижевним круговима и унеколико утешен у својим невољама. Ту се упознаје са неаполитанцем Раниеријем (Antonio Ranieri), који ће Леопардиу штедро понудити да се досели к њему у Неапољ и буде сталан гост у његовој кући. Тако је последње године свога живота песник могао да проживи у погоднијим приликама, решен бриге за свој материјални опстанак, бавећи се увек књигом и спуштајући се све више и више низ мрачну стазу философског песимизма. Умро је, у кући свога пријатеља и добротвора, јуна месеца 1837 г., већ увелико чувен и ожаљен у целом културном свету.

III

Најважнији део Леопардиева књижевног рада, то су свакако његове лирске песме, њих свега четрдесет и једна на броју. Али би тешко било пот-

пуно објаснити њихову садржину, кад се не би во-
 дило рачуна о песниковим философским идејама,
 које су готово све одреда прожете бескомпроми-
сним песимизмом. То Леопардиево мрко гледање
 на свет и живот долазило је код њега делимице
 као последица телесних мана, а делимице као плод
 његова самоучког васпитања; јер не треба забора-
 вити да је млади Леопарди многе од својих пе-
 симистичких идеја у клици налазио и код својих
 омиљених Грка, а могао је да их нађе и код не-
 ких савремених му песника енглеских и францу-
 ских, а нарочито код Шелија и Де Вињиа, који
 су, обојица, по извесним духовним тежњама и по-
 гледима, нашем песнику тако сродни. Ипак, присни
 знаоци Леопардиеве поезије, као и прилика у ко-
 јима се она рађала, искључују у његовом случају
 вероватност чак и оног неопитског угледања, ко-
 је је код младих песника ствар сасвим природна.
 Леопарди — они кажу — није требало да се ни
 на кога угледа; он је своју тмурну и злослутну
 философију црпао из себе самог.

Како год с тим било, Леопарди у људима ви-
 ди створове завештане јаду и невољи самим сво-
 јим рођењем. Природа, то је велики непријатељ
 рода људскога; она нас привлачи и омамљује сво-
 јим лепотама, али је треба мрзети због њене рав-
нодушности и невођења рачуна о људским про-
хтевима и о људским патњама. Узалудан је, ка-
ко он мисли, и бесмислен сваки напор да би се
у животу постигла каква било срећа; живот је сав
засејан боловима, и само је у извесним тренутцима
човеку дато да се озарује варљивим надама; је-
дини цвет у штуром животу јесте краткотрајна мла-

дост, после које долази старост, — мизерија тела и сплет свакојаких невоља. Зато не треба у животу имати никаквих жеља, никаквих циљева, и гледати само да се проживи са што мање чемерности и неспокојства. Божанство, ако и постоји, не води рачуна о људима и о њиховој судбини. Свему, најзад, бива крај у гробу.

Толико у погледу песникове личне концепције о свету и животу, како се наиме она оцртава у његовом песничком и прозном делу. Ипак, немојмо да се затрчавамо и у сејачу тих злопогледних мисли назиремо неког апстрактног мислиоца, који трага за смислом живота и систематски пориче могућност сваке среће и задовољства у кратком и бесмисленом људском веку: Леопарди је, целом својом личношћу, најпре песник, и то велики песник, па тек онда философ и теоричар песимизма. То значи да његово очајно умовање на нас, његове позне читаоце и поклонице, дејствује много више својим личним нагласком и суптилним начином којим песник анализује своју ојађену душу, но што би то био случај кад би нам те исте ствари хладнокрвно излагао неки спекулативни философ.

Упитамо ли се, међутим, како је наш песник осећао као родољуб и грађанин, одговор на то питање је врло прост: као сви млади људи његова времена у Италији, Леопарди је био сав прожет бунтовним идејама против туђинске и јератичке владавине, које су у то доба ваздухом кружиле, што се најбоље види из двеју канцона *Италији* и *Пред Дантеовим сјомеником у Фиренци*, које могу да се сматрају као песникова првенчад

у оригиналном стварању. Али се ти младалачки лирски крикови у Леопардиевим грудима ускоро стишаше, да би уступили место очајном песимизму, о ком је говорено навише.

Леопардиеве песме су његови земљаци на више начина коментарисали и класификовали. Кардучи их, на пример, дели у две групе, односно у два стваралачка периода. Први назива периодом психолошке колебаљивости и техничког усавршавања, који обухвата време од 1816 до 1826; други иде од 1828 до 1837, и то би по Кардучију био период уметничке кристализације, али и највеће душевне узнемирености и депресије. Други критичари су те песме, према личном нахођењу, груписали друкчије, али је то за нас споредно. Пошто не можемо да овде редом испишемо наслове свих песама објављених у двама одсецима времена по схеми Кардучијевој, то ћемо се ограничити да на овом месту поменемо тек гдекоју од њих, и то између главнијих.

Taedium vitae, главни покретач његова певања, који га је у животу толико распаљивао, измамио је Леопардиу две од најсавршенијих његових песама: кратки полиметар *Субота на селу* и дужи, пун језивих проблема, спев о људској судбини, коме је песник дао наслов *Ноћна песма једној тумараћеј пастира*, и који се завршује мрким стихом:

È funesto a chi nasce il dì natale.

(Том ко се рађа црн је дан постања.)

Суморна поезија овог трновим венцем овећаног песника, који нас осваја и задивљује својом

мајсторском сажетошћу и својом дубоком емотивношћу, нашла је необично јаког израза и у песми *Bruto minore* (Млађи Брут), у којој је приказано крајње разочарање човека који је све своје наде полагао у победу правде и слободе, и који подлеже грубој сили јачега; затим, у ванредно сугестивним стиховима *Ultimo canto di Saffo* (Последња песма Сафина), у којима је дивно изражен болни врисак људске јединке, коју је природа снабдела ретким умним и душевним способностима, али, на жалост, у неугледном и непривлачном телу, те која заман уздише за љубављу и срећом; и, најзад, у алегоричкој медитацији *Il passero solitario* (Усамљени врабац), у којој је песник хтео да прикаже самог себе у виду самохраног врапца који, док се све око њега весели и празникује, цвркуће на само, одвојен од света и живота.

Међу Леопардиевим радовима у везаном слогу, који достигоше највећи ступањ савршенства по садржају и облику, треба нарочито поменути снажне једанаестерце *L' Infinito* (Бесконачност), у којима је, у неколико суверених потеза, приказан однос између краткосежне човекове мисли и неизмерне бесконачности природе, и онда дирљиве станце *A Silvia* (Силвији), као и горку елeгију под насловом *Le Ricordanze* (Сећање). У двема последњим песмама изнете су интимне успомене из Леопардиевих младих дана, кад је песник, срамежљиви поклоник женских дражи, потајно уздисао за неком Силвијом, и после за неком Нерином, својим несуђеним Беатричама, које смрт покоси у цвету младости, оставивши песнику само сетну успомену једне тек наслућене среће.

Не можемо а да, на крају, не поменемо и Леопардиев кратки монолог у римованим шестерцима, намењен *Самоме себи* (*A se stesso*), у ком је песник прометејским гњевом устао против »скровите силе која, на општу штету, светом дрма«, и огорченим речима подвукао »бескрајну таштину свега што постоји.« Потпуно револуционаран у религији, у званичном моралу и у политици, овај је несрећни човек био уверен да је свет врло рђаво удешен, али је, кроз своје личне болове, живо осећао и болове човечанства. Тога ради, и какви год разлози војевали против његове скептичне философије, Леопарди иде у ред оних упокојених песника који су увек живи, увек дејствени. Као у данима свога постанка, његова поезија налази и налазиће увек жива одјека у срцима људи који страдају од немилостиве судбине, од људске тесногрудости и од људске злобе.

IV

Прозни списи које је Леопарди иза себе оставио, понајвише су кратког обима и могу да се сматрају као одблесак његових песама, нарочито оних, у којима је песник давао израза својим тмурним и злослутним размишљајима. Ти се списи, ипак, од Леопардиевих песама разликују својим нагласком, који је у њима помало ироничан, често и саркастичан, зато што се писац стално труди, и као да нарочито воли да подсеца крила људској сујети, празном поносу и самообмањивању. У томе се он, како неки мисле, поводио за Лукијаном

из Самосата, грчким сатиричарем из другог века по Хр. рођ., који је његовој идеологији тако близак. Ипак, не би се могло казати да су Леопардиеве прозне ствари махом сатиричке природе, јер се у њима иронија и хумор често мешају са топлом речитошћу, убедљивом диалектиком, па чак и са поезијом, тако да се неки од тих написа, као н. п. *Песма дивљеј ђетла* или *Похвала ђица*, могу да сматрају као нека врста поезије у прози. Али свуда наилазимо на исте безнадежне закључке, свуда срећемо истог злопогледног песниковог истоветњака, па се он звао Филипо Отониери, Тристано, Елеандро или Торквато Тасо.

Леопарди је своју књигу диалога и есеја издао још за живота, између 1827 и 1835 год., и то под исувише скромним насловом: *Operette morali* (Морална делца). Он је, према томе, те прозне саставе писао и објављивао наизменце са својим најбољим и најочајнијим песмама, које су им по садржини, као што рекосмо, врло сродне. Само што писац, у овим својим прозним радовима, много одређеније него ли у песмама, а у претежно саркастичном облику, своју песимистичку доктрину излаже. Језик и стил ових Леопардиевих проза (обоје предмет нарочите пишчеве пажње) једна су од најлепших одлика ове књиге. Леопарди је о прозном језику и стилу имао своје одређене, строго личне погледе. Он је био мишљења да коликогод је једна литература савршенија а језик јој богатији, утолико строжија и потпунија има да буде и формална разлика између њене поезије и њене прозе. Поезија је језик осећаја, проза је језик разума. По његовом схватању Французи, као

што и старији Грци и Талијани, сувише су то двоје међу собом мешали и на један калуп радили, а у том случају, разуме се, ни чиста проза, ни чиста поезија, не може да дође до потпуног израза. Он се зато у прозном писању брижљиво клоњено речи и реченица подеснијих за поезију и, обрнуто, у својој поезији избегавао изразе и обрте који су прикладнији за прозу. То, можда, његовом периодисању одузима један део оне живоласности и спонтаности која је својствена језику живе речи, те на модерног читаоца оставља утисак нечега умешно извајаног и с великом мајсторијом постигнутог. Али тај првочасни утисак обилато икупљује и накнађује дивна једрина пишчеве мисли, његово потпуно лично изражавање, као и ретка пластика и складност његове реченице, коју Леопарди постизава вештим избором и распоредом речи.

Леопардиеви прозни написи, објављени у овом Задругином издању, узети су махом из већ поменутих пишчевих *Operette morali*. Преводилац, Г. Сибе Миличић, настојао је да у своме преводу, колико је то уопште могуће, сачува особине италијанских оригинала, који нису изгубили много од своје стилске лапидарности и лепоте. Тежећи да, по могућности, очува форму пишчевог излагања, он је очевидно неке сувише патентне облике данашњег прозног стила свесно избегавао, и због тога у своме преводу остао можда малко архаистички крут; али је, у накнаду за то, ток Леопардиевих мисли у његовом преводу остао ближи оригиналу, нарочито што се тиче логичне јасноће пишчевог излагања.

Преведене песме је Г. Миличић узео из познатог Леопардиевог зборника: (*I Canti.*)

Видели смо већ какве су биле песникове мисли о књижевној прози у односу према поезији. Што се тиче превођења у стиху, он је и у том погледу имао своје нарочито схватање. Ево шта Леопарди о томе каже у своме чувеном »Бележнику« (*Zibaldone*): »Песма, у својој изворности, уколико је преводиоцу до тога да се строго држи оригинала, може да се на други језик преведе само као софистичко подражавање и вештачка компилација; али ако преводилац држи до извесне слободe и хоће да је и сам оригиналан, он у том случају даје *ново*, даје *своје* дело, а не више превод.« То би, другим речима, значило да преводиоци морају у сваком случају да плове између Сциле и Харибдиса.

Г. Сибe Миличић је, међутим, сматрао да између једног и другог начина стиховног превођења има места и трећему, ономе наиме, који може да се уочи као нека транзакција, и који се обично означаје као песнички препев. Настојећи да се што верније придржава текста и да својим препевима одржи физиономију и ритам изворника, он је, опет зато, у већини случајева успео да своме препеву очува облик уметничког дела.

Узме ли се на ум прилика да је Леопардиева проза, а још већма његова поезија, у својој класичној збијености, један врло тврд орах и за најоштрије преводилачке зубе, онда се мора признати да је Г. Миличић свој мучни задатак извршио са много умешности и потпуним разумевањем посла.

Детаљних опазака и замерака могло би се и његовом труду, као свакој људској работи, овде-онде учинити. Али је свакако главно то, да су његови преводи и његови препевии такви, да ће они у већини случајева моћи да задовоље и оне знаоце нашег језика у Италији, који су у новије време са толиким интересовањем пратили више или мање успеле покушаје и напоре разних наших књижевника, који су се бавили превођењем Леопардиевих умотвора на српски или хрватски језик.*)

V

Књижевни профил Такома Леопардиа, који смо у овом напису покушали да оцртамо, нити је како би требало стилизован, нити је садржајно (информативно) потпун. Ми то на крају добро осећамо. Али се при строго одмереном простору, који нам је за ову уводну реч стављен на расположење, није могло бити ни много дотеранији, ни богзна како исцрпнији. То је, уосталом, узрок и што су неке од најзначајнијих Леопардиевих песничких творевина у овом напису прошле без помена, те што смо принуђени били да сасвим пренебрегнемо и песникове *Мисли* (о разним питањима философије и естетике) у којима је Леопарди, крунећи их штедром руком, посејао толика драгоценца зрна сво-

*) Међу још доста ретким прегаоцима, који у суседној Краљевини прате књижевни рад у нашем троименом народу, свакако да истакнуто место заузима Г. Ђовани Мавер, професор словенске филологије на патавинском Универзитету, суптилан критичар и писац књиге: *Leopardi presso i Croati e i Serbi*.

је прирођене мудрости. Стога себи и не ласкамо да смо у овом напису дали неку идеалну слику Бакома Леопардија, као мислиоца и песника. Сва је наша амбиција била у томе да српском читаоцу послужимо као поуздан водић кроз један можда мање познати му сектор италијанске књижевности, и да му, изведавши га пред Леопардиев морални споменик, помогнемо да песника осмотри са најзгодније и најинтересантније тачке посматрања.

Италија, наша поносите сусетка, и с њом цео културни свет, спрема се, као што рекосмо, да јуна месеца о. г. свечано прослави прву стогодишњицу смрти великог песника, чије знаменито дело је новим поглављем обогатило и тако већ богату историју италијанске литературе. Не, дабоме, као јединствени Данте, с којим су га брзоплети критичари понекада поредили; али кудикамо присније и топлије но Петрарка и чешће и пуније но оба чувена савременика му Манцони и Фосколо, успео је Леопарди да савршенство облика стави у службу једног човечански широког и у основи племенитог надахнућа, које је бригу водило о најкрупнијим и најужбудљивијим проблемима људског живота и људске судбине.

Београд, маја 1937.

Марко Цар.

ПЕСМЕ И ПРОЗА

Последња Сафина песма

О, тиха ноћи и стидљиви зраче
Луне што пада, о ти, што истичеш
Сред неме шуме понад стрме стене,
Весниче дана; ви, мојим очима,
Док још не знадох за бол и судбину,
Премиле, драге слике! Вид ваш слатки
Већ се не смеши мени очајници.
У нам се радост необична буди
Кад се кроз ваздух и трепетна поља
Носи дим влажни валова и када
Над нашом главом тешка кола Зевса
Са грмљавином мрачни ваздух деле.
Волимо пловит' брдом и дубоким
Долинам' међу облацима, мотрит'
Дивљи бег стада преплашених, или
Стрме реке преварних обала
Ршум и срибу вртоглавог вала.

Божанско небо, леп је плашт твој, лепа,
Земљо си росна. Вајме, од безмерне
Ове лепоте ни једнога дела
Невољној Сафи не дадоше бози,
Ни коб окрутна. Краљевству твом холлом,
Природо, дата ко гост бедан, тежак,
Презрена љубећ', узалуд молећи
Уздигем к твојим облицима драгим

Срце и зене. Мени се не смеши
Цветна падина, ни јутарња сјајност
С небеских врата. Мене не поздравља
Пев шарних птица, нити шуморење
Буквиног грања. А где бистар поток
У сенци врба нагнутих раствара
Пречисте своје груди, он с презиром
Отимље мојој несигурној нози
Змијасте своје воде,
Што, тиштећ' краје мирисне, проходе.

Шта скривих, који неизрецив преступ
Укаљао ме пре рођења, да ме
Небо и судба тако мрко мотре?
Шта згреших дете, кад још живот не зна
Никакав преступ, да због тога лишен
Младости, цвећа, испрео се конач
Мој тако гвозден на несамилосне
Парке вретену? Неопрезне гласе
Усна ти шири: да збивања коби
Тајна свест креће. Све је тајанствено,
Сем нашег бола. За плач се родисмо
Ми, род напуштен, а разлог почива
У крилу божјем. О бриге, о надо,
Најмлађих лета. Варкам' Отац даде,
Пријатним варкам' краљевање вечно
Међ' народима. За подвиге мушке,
За песму, и за машту
Врлина не сја у простоме плашту.

Мрећемо. Бацив вео недостојни
На тле, душа ће нага прибећ' Диту,
И страшну грешку поправиће слепог

Управитеља згода. А ти, за ког
Залудна, дуга љубав, верност дуга
И бес залудан жудње ме привеза,
Живи у срећи, ако је на земљи
Био ко срећан. Мене шкрти Зевс
Течношћу дивном чаше не пошкroppи,
Јер пропадоше варке, ко и санак
Мога детињства. Нашега живота
Лепши дан сваки први нам одлети.
Надође бољка, и старост, и сенка
Смрти ледене. Ево, од толиких
Чеканих палми и грешака слатких
Оста ми Тартар. Богиња тенарска
Има смелост мог ума,
Ко и ноћ мрачна, обала без шума.

Предлог за награде учења од стране Академије Силографа

Старајући се непрекидно, што и јесте њена главна сврха, да све напоре упути ка општој користи, а сматрајући да за то није ништа прикладније од помагања развитка и тежњи

Срећнога века у којем смо сада,

како то каже један славан песник, Академија Силографа почела је да се марљиво бави каквоћом и нарави нашега времена. И после дугог и зрелог испитивања, она је одлучила да се ово доба може да назове добом стројева, и то не само зато што данашњи људи постају и, можда, живе механичкије од свих прошлих људи, већ такође и с обзиром на велики број недавно пронађених и примењених стројева, или стројева који се непрекидно проналазе и примењују на толике и тако различите послове, да се може слободно рећи, да сада о људским стварима расправљају и врше послове живота стројеви, а не људи. Поменута Академија била је овим врло задовољна, и то не толико због корисности која је из овога проистицала, колико због два разлога, за које она сматра да су веома важни, мада се о њима уопште нема појма. Један је: што је Академија уверена, да ће у току времена циљ и употреба стројева обухватити не само материјалне, већ и духовне ствари. Стога, као што смо се на основу ових стројева ослободили и осигура-

ли од штета грома и града, као и толиких других сличних зала и страха, тако ће се мало по мало пронаћи, на пример (молим, извините новину имена): неки завистобран, неки клеветобран, или вероломствобран, или преваробран, нека жица здравља, или неки такав изум, који ће нас ослободити од себичности, од превласти просечности, од срећне судбине будала, од насилника и подлаца, од свеопштег нестарања и беде мудрих, поштених и великодушних људи, као и од других таквих непријатности, које, од неколико векова на овамо, мање је могуће уклонити, него што је било могуће спречити последице грома и града. Други и главни разлог јесте: што бољи део филозофа, очајан да се недостаци људског рода никада неће моћи исправити, а они су, како се сматра, много већи и многобројнији од врлина; и то што ови филозофи држе за сигурно, да би људски род пре било могуће обновити у неком новом издању, или га заменити неким другим, него ли га исправити. Зато Академија Силографа сматра да би било најбоље одстранити људе, што се више може, од послова живота и да они, мало по мало, препусте место стројевима, који ће их заменити у свим пословима. И одлучивши да свом својом моћи ради на развоју овог новог поретка, она предлаже за сада три награде онима који би пронашли ова три горенаведена строја.

Сврха првог строја биће: да, у својству и особи, замењује пријатеља који не оговара, нити се руга одсутном пријатељу; који не престаје да га брани, кад чује да га други нападају, или да му се ругају; који не претпоставља пријатељству славу оштроумља, заједљивости и смех изазван код других; који не шири поверену му тајну, ни због других последица, ни само за то да би имао разлога да прича и да се хвали; који не би искоришћавао присност и поверење свога пријатеља, да би га лакше напустио и преко њега прешао; ко-

ји не би завидео његовом преимућству; који би се старао о његовом добру, или му исправљао и надокнађивао штете, и био спреман да му прискоче у помоћ, стварно, а не само речима, кад га овај моли или кад га треба. С обзиром на остале ствари, приликом састављања овог аутомата водиће се рачуна о Цицероновим разматрањима о пријатељству и о онима Маркизе Ламберт. Академија сматра, да проналазак овакве машине не сме да се сматра ни као немогућ, ни као сувише тежак, кад се зна да је било неколико стројева који су играли шаха, не помињући аутомате Рејомонтана, Вокансона и других, као ни онај у Лондону, који је цртао облике и портрете, те писао све оно што му је ма ко казивао у перо. И по мишљењу многих мудраца, људски живот је игра. Неки чак тврде да је он ствар још много лакша и, између осталог, да се игра шаха више оснива на разуму, те да су у њему мудрије постављени проблеми него у животу. Јер, пошто, по Пиндару, живот није ствар веће садржине од сна једне сене, то живот свакако мора бити способан за јаву једног аутомата. Уколико се пак тиче језика, изгледа да нема сумње да га људи могу пренети на стројеве које они праве, пошто се из разних примера то зна, особито пак по ономе што је написано о кипу Мемноновом и глави коју је начинио Алберт Велики, а која је била тако речита да ју је замрзео и због тога разлупао Свети Тома Аквински. Иако је папагај из Неверса, мада је био једна животињца, знао одговарати и разумно разговарати, колико је онда вероватније да један строј, замишљен човечјим умом а учињен његовим рукама, може да чини то исто. Он баш не би морао да буде онако језичав као папагај из Неверса и други слични, који се виде и чују сваког дана, нити као она глава коју је начинио Алберт Велики, јер не мора да досађује пријатељу и да га натера да га разбије. Проналазач овог строја добиће за награду једну златну медаљу тешку четиристотине цекина. Она

ће имати, с једне стране, слику Пилада и Ореста, а с друге, име награђеног с натписом: *Први про- веравач древних прича.*

Други строј мора бити: вештачки човек на пару, способан и тако направљен, да може да врши часна и великодушна дела. Академија сматра да, пошто другог средства нема, пара мора да служи давању жара једном самокрету и упућивању истог на дела врлине и славе. Онај који се буде подухватио да направи овај строј, нека загледа у песме и романа, по којима ће се морати равнати у погледу каквоће и рада овог аутомата. Награда ће бити: једна златна медаља, тешка четиристотине цекина. На њеном лицу биће урезана нека значајна представа златног доба, а на наличју: име проналазача строја са овим насловом, извађеним из четврте Виргилове еклоге: *quo ferreat primum desinet ac toto surget gens aurea mundo.*

Трећи строј мора бити направљен тако да врши дужности жене једнаке оној, коју је делимиче измислио конте Балдазаре Кастиљоне, и о којој је писано у његовој књизи *Двојанин*; а делимиче други, који о томе расправљају у разним списима, а које није тешко пронаћи. Њих треба проучавати и по њима се равнати, као и по оној књизи контовој. Ни проналазак овог строја не би морао изгледати немогућ људима нашег времена, ако промисле да је у најдревнијим временима, лишеним науке, Пигмалијон могао направити себи, сопственим рукама, жену, за коју се држи да је то најбоља жена која је до данас уопште постојала. Проналазачу овог строја одређује се за награду: једна златна медаља, тешка петстотина цекина. На њој ће, с лица, бити уобличен арапски феникс Метастасија, како стоји на једном дрвету европске врсте, а с друге стране биће исписано име награђеног са натписом: *Проналазач верних жена и брачне среће.*

Академија је одредила да ће за трошкове за ове награде послужити сума пронађена у врећици Диогена, који је био секретар Академије, и један од три златна магарца, који су припадали тројици академика силографа, наиме: Апулеја, Фиренцуоле и Макјавелија. Све ове ствари припале су Силографима на основу опоруке горепоменутих, како се то чита у повести Академије.

Разговор између Маламбруна и Фарфарела

Маламбрун.

Духови дубина: Фарфарел, Чириат, Боканер, Астарот, Аликин, и како се ви сви не зовете, заклињем вас именом Белзебуба и наређујем вам моћу своје вештине, која може да смакне са осовине месец и прикује сунце насред неба: да дође један од вас, дозволом вашег кнеза и са пуним овлашћењем, да може, мени на служби, употребити све снаге паклене.

Фарфарел.

Ево ме.

Мал.

Ко си ти?

Фарф.

Фарфарел, молим покорно.

Мал.

Имаш ли дозволу од Белзебуба?

Фарф.

Имам. И могу, теби на службу, да учиним све што би могао и сам Краљ; чак и више него што би могла сва остала створења заједно.

Мал.

Добро. Мораш да удовољиш једној мојој жељи.

Фарф.

Бићеш услужен. Шта желиш? Господство веће од господства Атридовића?

Мал.

Не.

Фарф.

Богатство веће од оног које ће се пронаћи у граду Маноа, кад буде откривен.

Мал.

Не.

Фарф.

Царство велико као оно, за које се каже да га је једне ноћи уснио Карло Пети?

Мал.

Не.

Фарф.

Да за твоју пожуду доведем жену дивнију од Пенелопе?

Мал.

Не. Зар мислиш да би за то био потребан ђаво?

Фарф.

Чисти и срећу толику, колики си злочинац?

Мал.

Пре би ми био потребан ђаво, кад бих тражио противно од тога.

Фарф.

Најпосле, шта ми наређујеш?

Мал.

Учини ме срећним само за тренутак.

Фарф.

Не могу.

Мал.

Како не можеш?

Фарф.

Савешћу ти се кунем, не могу.

Мал.

Савешћу добронамерног ђавола?

Фарф.

Свакако. Рачунај да има добронамерних ђавола, као и добронамерних људи.

Мал.

А ти рачунај да ћу те овде за реп обесити о једну греду, ако ме сместа не будеш послушао.

Фарф.

Ти би мене лакше могао убити, него што бих ја могао тебе задовољити у томе зашта ме молиш.

Мал.

Одлази онда са злом годином, а нека дође лично Белзебуб.

Фарф.

Па и кад би дошао Белзебуб, са свом Будеком и свим Болђама, не би те

могао учинити срећним, ни тебе, нит
иког другог твоје врсте, више него сам
то ја могао.

Мал.

Чак ни за један једини тренутак?

Фарф.

Толико је могуће за један тренутак,
чак и за пола једног тренутка, и за
хиљадити део једног тренутка, колико
и за цео живот.

Мал.

Али ако не можеш да ме ни на какав
начин учиниш срећним, имаш ли снаге
да ме бар ослободиш несреће?

Фарф.

Ако ти можеш да сам себе не волиш
изнад свега.

Мал.

То ћу моћи тек после смрти.

Фарф.

Али, ниједна животиња не може то
док је жива, јер би ваша природа под-
нела сваку другу ствар пре од ове.

Мал.

Тако је.

Фарф.

Волећи дакле себе, по нужди, највећом
љубави за коју си способан, по нужди
жудиш и сопствену срећу што више
можеш. А не могући никада за дуго
бити задовољен у својој највећој же-
љи, не можеш ни у ком правцу избећи
да не будеш несрећан.

Мал.

Чак ни у часовима у којима ћу осетити неко задовољство, јер ниједно задовољство неће ме учинити ни срећним ни задовољним?

Фарф.

Заиста ниједно.

Мал.

И зато, пошто неће бити исто толико велико колика је природна жудња среће, која ми је усађена у души, неће бити право задовољство. И истовремено док то задовољство буде имало да траје, ја нећу престати да будем несрећан.

Фарф.

Нећеш престати, јер бити лишен среће, па било и без бола и без икакве невоље, за људе и остале живе створове изричито значи бити несрећан, чак и за време онога што ви називате уживањем.

Мал.

Тако да од рођења до смрти, чак ни за један једини тренутак, наша несрећа не може престати у времену.

Фарф.

Престаје: кад спавате а не сањате, кад сте у несвести, или кад вас нешто друго спречи у употреби ваших чула.

Мал.

Али ипак никада док осећамо свој сопствени живот?

Фарф.

Никада.

Мал.

Тако да, говорећи апсолутно, не живети је увек боље него живети?

Фарф.

Ако је ослобођење од несреће напросто боље од несреће.

Мал.

Дакле?

Фарф.

Дакле, ако сматраш да треба да ми предаш душу пре времена, ја сам ту, спреман да је однесем са собом.

Усамљени врабац

С највишег врха старинскога торња,
Усамљен врапче, идеш певајући
У поље докле не роди се вече;
А складност песме овим долом блуди.
Около пролеће
Трепти ваздухом и пољима игра
Да се растапа срце гледајући.
Чујеш блеј стада, мукање волова,
Радосне птице такме се, заједно
Слободним небом кружећ' тисућ пута,
Своје најбоље доба светкујући.
Ти све то гледаш, замишљен, из кута,
Без друштва и без лета,
Не мариш радост, од игре одлазиш,
Певаш, тако пролазиш
Најлепши цвет свог живота и лета.

Авај, колико личи
Мој живот твоме! Играње и осмех,
Слатку обитељ радосног детињства,
Тебе, љубави, сестрице младости,
Уздаху горки невољне старости,
Не знам због чега не марим, чак од вас
Готово стално бежим,

Готово сам, и чудан,
Родноме месту својем,
Проводим свога живота пролеће.
Овај дан који већ осваја вече
У мом, обично, светкује се граду.
Чујеш ведрином јечи трубе јака,
Чујеш чест грмеж циви у пушака
Са дугим тутњем кроз села далека.
Сва лепа, сва свечана
Младост нашега места
Оставља куће, на путе се слива,
Гледана, гледа с радошћу у срцу.
Ја, сам, изашав овде,
На овај део далекога поља,
Радост, играња жива
Одлажем другој доби. Док ми очи
Упрте ка ведрини
Заслепи сунце, после ведрога дана
Што мрећ одлази
Иза далеких брда, те се чини
да каже: младост блажена пролази.

Усамљен птићу, ти, дошав пред вече
Живљења што ће теби дати звезде,
Нећеш, извесно, због свог
Жалит' се стања,
Јер је плод природе
Свако ваше жељење.
Мени, ако старење,
Праг његов плачни,
Не успем избегнути,
Кад буду зене туђем срцу неме,

Свет за њих празан, а будући дневи
Од садашњег досаднији, мрачни,
Шта ће вредит то хтење?
Шта ова моја лета? Шта и ја исти?
Вај, кајаћу се, и често,
Али очајан, натраг огледнути.

Разговор између природе и једне душе

Природа.

Иди, ћери моја најмилија. Таквом ћеш бити сматрана и тако ћеш се звати кроз дуги низ векова. Иди и буди велика и несрећна.

Душа.

Какво сам ја зло учинила пре него сам почела да живим, да ме осуђујеш на овакву казну?

Природа.

Какву казну, ћери моја?

Душа.

Зар ниси одредила да будем несрећна?

Природа.

Али утолико, уколико хоћу да будеш велика; а једно се не може без другог. Осим тога, ти си одређена да оживотвориш једно човечје тело, а сви људи, по нужди, несрећни се рађају и живе.

Душа.

Било би напротив разумно да они буду срећни по нужди. Или, ако то не би могла учинити, било би за тебе боље да се одрекнеш да их доводиш на свет.

Природа.

Ни једна, ни друга ствар нису у мојој власти, јер сам подложна судбини. Она одлучује друкчије, макакав томе био разлог, а који не можемо схватити ни ти, ни ја. Зато, пошто си била створена и одређена да уобличиш једно људско биће, то није у могућности ни једна сила, ни моја, ни нека друга, да те избави те несреће која је заједничка свим људима. Али, осим ове несреће, ти ћеш морати да сносиш једну сопствену и много већу, за чију сам те одличност и опремила.

Душа.

Ја још нисам ништа научила, пошто сам почела да живим у овом тренутку. Из овога мора да следи, да те не разумем. Него, кажи ти мени јесу ли, у суштини, иста ствар: одличност и изванредна срећа? А кад би биле две ствари, зар не би могла оделити једну од друге?

Природа.

Могло би се казати да су и једна и друга ствар исте у душама људи и, сразмерно, у душама свих врста животиња, јер одличност душа значи већу унутарњу снагу њиховог живота. То пак доноси веће осећање сопствене несреће, што је исто као кад бих рекла: већу несрећу. Слично томе, већи душевни живот укључује већу снагу самољубља, ма на коју страну оно притезало и ма под којим видом се испољило. А ово увеличење самољубља доноси већу жудњу савршене среће, због чега и више незадовољства и патње

што немамо те среће, а више бола због несрећа које надођу. Све то садржи првобитни и непрекидни ред ствари који ја не могу изменити. Осим тога, оштрина твог сопственог ума и живост уобразиље лишиће те великог дела власти над собом. Животиње се вешто служе сваком својом способношћу за циљеве које себи поставе, али људи раде врло ретко оно што могу, јер их редовно задржавају разум и уобразиља, који стварају хиљаду колебања при одлучивању и хиљаду задржавања при извођењу. Мање способни људи, или мање навикнути да мере и расуђују, спремнији су да се одлуче, а бржи на послу. Али, већим делом времена, неодлучност надвладава душе теби једнаке, увек заплетене у себе саме и као спутане величином својих способности, због чега чаме у себи неспособне. И то било да се на нешто одлучују, било да нешто изводе. А неодлучност је једно од највећих мучења које растужују људски живот. Томе додај да, док ћеш ти одличношћу својих способности, у тежим сазнањима и најтежим наукама, лако и за кратко време, превазићи све душе твоје врсте, теби ће бити ипак немогуће, или врло тешко могуће, да научиш, или да изведеш врло многе ствари малене по себи, али врло потребне за општење са осталим људима. Међутим, ти ћеш видети да се њима савршено служи и да их разуме хиљаду умова, не само мањих од тебе, већ на сваки начин достојних презрења. Ове и бесконачне друге тешкоће и невоље закупаљују и окружују велике душе, али су оне о-

билно отштећене славом, похвалама и почастима, којим плодовима рађа величина ових душа; као и трајношћу усмене, коју они остављају о себи потомству.

Душа.

Али, хоћу ли ове похвале о којима говориш, и ове почасти, добити од неба, од тебе, или од неког другог?

Природа.

Од људи, јер ти их нико не може дати осим њих.

Душа.

А ја сам мислила да ће ме ти исти људи потцењивати и избегавати, а не хвалити, пошто, како ти кажеш, не знам да радим оно што је најпотребније за општење с људима, а што лако успева чак и најбеднијим умовима; или да ћу живети непозната готово за све њих, јер сам неспособна за људско друштво.

Природа.

Мени није дано да могу предвидети будућност, па ни то, да ти непогрешно објавим оно што ће људи учинити, или што ће о теби мислити док будеш на земљи. Али, заиста, из искуства у прошлости ја закључујем, као врло вероватно, да ће те они прогонити завидљивошћу, која је једна друга невоља која се супроставља узвишеним душама; или да ће те кињити ниподаштавањем и презиром. Осим тога, чак и сама судбина, па и сам случај, обичајају бити непријатељски расположени душама теби сличним. Али одмах после смрти, како се то десило једноме који се звао Камоенс, или како

се десило само неколико година уна-траг једном другом који се звао Мил-тон, бићеш слављена и до небеса уз-дизана, не говорим од свих, али ако не од других, а оно од малог броја људи здравог схватања. И можда ће пепео особе, у којој ти будеш била становала, почивати у величанственој гробници, а њено обличје, подражавано на разне начине, можда ће ићи од ру-ке до руке. Многи ће описивати до-гађаје из њеног живота, а други их с великом марљивошћу предати потом-ству. Најпосле, цео образовани свет биће пун њеног имена; осим ако те зла судбина, или обилност твојих способ-ности, не буду непрекидно спречавале да људима даш макакав сразмеран до-каз своје вредности, за шта, заиста, није недостајало примера познатих ме-ни самој и судбини.

Душа.

Иако сам још лишена других сазнања, ја ипак осећам, мајко моја, да је нај-већа, чак једина жеља коју си ми да-ла, жеља среће. И претпоставивши да сам способна за жељу славе, извесно не могу да друкчије жудим ово, не знам како да се изразим, добро или зло, до једино као срећу, или као корист да ту славу постигнем. И сад, према твојим речима, одличност којом си ме обдарила могла би бити или од по-требе, или од користи да ту славу по-стигнем, али она никако не води ка савршеној срећи, већ силовито нагиње ка несрећи. Чак није вероватно ни да ће ме иста слава пратити до смрти. А кад смрт дође, какву корист или

радост могу имати од највећих добара света? И, најпосле, може се лако десити, како ти кажеш, да ову тешку славу, цену толике несреће, нећу никакмо моћи постићи; чак ни после смрти. Стога, према твојим сопственим речима, закључујем, да ти, на место да ме необично волиш, како си тврдила на почетку, ти ме чак мрзиш, желиш ми више зла него што ће ми желети људи и судбина док будем на свету, јер се ти ниси колебала да ми даш такав бедан дар као што је ова одличност коју ми хвалиш. Она ће бити једна од главних препрека, које ће ме пречити да доспем до своје намере, то јест до блаженства.

Природа.

Како сам ти већ говорила, ћери моја, све су људске душе, а без моје кривице, остављене несрећи, на милост и немилост. Али у свеопштој беди људског стања и у бесконачној таштини његовог сваког задовољства и користи, већина људи сматра славу за највеће добро које је смртнима дато, и најдостојнији предмет који они могу предложити својој бризи и својој делатности. Зато, не због мржње, већ због истините и особите наклоности коју сам ти била указала, одлучила сам да ти дадем сваку помоћ која је била у мојој моћи, како би ти ову сврху постигла.

Душа.

Кажи ми, да ли је, међу животињама које си поменула, случајно иједна надарена са мање животне снаге и осећања него људи?

Природа.

Почињући од животиња које су најближе биљкама, све су оне, неке више неке мање, у овоме ниже од човека. Он има више животне снаге и више осећања него икоја друга животиња, јер је најсавршенији од свих живих бића.

Душа.

Онда, ако ме волиш, постави ме у најнесавршеније биће. Или, ако то не можеш, лишивши ме туробних дарова који ме оплемењују, учини ме да будем једнака најглупљем и најнеразумнијем човечјем духу, који си у ма које време створила.

Природа.

У овој последњој ствари могу те задовољити, и то ћу учинити пошто се одричеш бесмртности, ка којој сам те била упутила.

Душа.

И, молим те, у замену за бесмртност, да ми убрзаш смрт што више можеш.

Природа.

О томе ћу говорити са судбином.

Разговор између једног физичара и једног метафизичара

Физичар.

Еурека, еурека.

Метафизичар.

Шта је? Шта си пронашао?

Физ.

Вештину дугог живота.

Метаф.

А која је то књига што је носиш?

Физ.

У њој расправљам о томе, па ако остали људи буду дуго живели на основу овог мог проналаска, ја ћу, у најмању руку, живети вечно. Хоћу да кажем, да ћу заслужити бесмртну славу.

Метаф.

Учини нешто што ћу ти ја рећи. Нађи једну кутијицу од олова, затвори у њу ту књигу, закопај је, а пре него што умреш сети се да кажеш где је то место, како би неко могао тамо отићи и књигу ископати кад буде пронађена вештина срећног живота.

Физ.

А дотле?

Метаф.

Дотле неће служити ничему. Више бих је ценио кад би садржавала вештину кратког живота.

Физ.

За њу се зна већ одавна и њу није било тешко пронаћи.

Метаф.

На сваки начин ценим је више него твоју.

Физ.

Зашто?

Метаф.

Зато што је за нас боље да нам је живот краћи него дужи, ако он није срећа, као што до сада није био.

Физ.

О, то пак не, јер је живот сам по себи добро и свака га природно жели и воли.

Метаф.

Тако људи мисле, али се варају. Исто као што се прост свет вара кад сматра да су боје сопствене предметима. А оне то нису, већ светлости. Ја кажем да човек не жели и не воли ништа друго до сопствену срећу. Зато не воли живот до у колико га сматра оруђем или предметом те среће. На тај начин, он уистини воли срећу а не живот, мада често приписује животу љубав коју осећа за срећу. Истина је, да је ова обмана природна, као и она о бојама. Али да љубав према

животу у људима није природна, или да кажемо није потребна, видиш по томе што су у давнини многи изабрали смрт, иако су могли живети, и да у наше време врло многи желе смрт у разним случајевима, а неки се сопственом руком убијају. Такве ствари не би могле постојати, кад би љубав сопственог живота била сама собом у човечјој природи. А како је љубав сопствене среће у природи сваког живог бића, пре би се срушио свет него би и једно живо биће престало да је воли и тражи на сваки начин. Да је пак живот самим собом једно добро, чекам да ми ти то докажеш физичким или метафизичким разлозима, или разлозима ма које друге дисциплине. За себе ја кажем да би срећан живот заиста био једно добро, али као срећан, а не као живот. Несрећан живот, уколико значи бити несрећан, зло је; а знајући да природа, бар она људска, собом доноси да се живот и несрећа не могу оделити, закључи ти сам шта из тога следи.

Физ.

Молим те, оставимо овај предмет, јер је много тужан, и одговори ми без толиких мудровања, искрено: сматраш ли ти, кад би човек хтео и могао да живи вечно, мислим, наиме, без умирања, а не пошто је већ умро, да му се то не би свидело?

Метаф.

На једну баснословну претпоставку одговориху са неком басном. Тим више јер нисам никада живео вечно;

тако да не могу говорити на основу искуства. Нити сам говорио ма с ким, који је био бесмртан и, осим из басана, не знам ништа о личностима такве врсте. Кад би овде био присутан Каљостро, он би ваљда могао да нам ово мало расветли, јер је живео неколико stoleћа, иако не изгледа да је био бесмртан, пошто је после умро као и остали. Навешћу дакле, да је мудром Хирону, који је био бог, додијао живот у току времена, па добивши дозволу од Зевса да може умрети, он је и умро. Промисли, дакле, ако се бесмртност не допада боговима, шта да значи за људе! Хиперборејци, непознат али чувен народ, ка којима се не може доћи ни по суху, ни по води, богати сваким добром, особито прелепим магарцима које стотинама обичавају приносити на жртву, у могућности су, ако се не варам, да буду бесмртни, јер не знају ни за болести, ни за труд, ни за рат, ни за свађу, ни за беду, ни за мане, ни за грехе, па ипак умиру. Пошто наврше хиљаду година свога живота, или око хиљаду, засићени земаљским животом они својевољно скачу са неке стене у море и утопе се. Додај и ову другу причу. Кад су се једног празничког дана, браћа Битис и Клеоб, упрегли у кола своје матере, свештенице Јунонине, јер мазге нису биле спремне, те је довели до храма, она је молила богињу да побожност њених синова награди највећим добром које може допасти људе. А Јунона, место да их учини бесмртнима, како је могла, а онда је то био и обичај, учини да су

они, полако, полако, један и други, у том истом тренутку умрли. То се исто догодило и Агамедесу и Трофонису. Они, пошто су завршили храм у Делфима, упутише молбу Аполону да их исплати, а он им одговори, да ће им после седам дана учинити по вољи, међутим нека се богато госте на свој сопствени рачун. Седме ноћи он им је послао сладан сан из којег се још сада имају да пробуде. Добивши ову награду, нису чекали другу. Али кад смо већ при баснама, ево ти још једне. У погледу ње поставићу ти једно питање. Знам да данас, вама једнаки људи, држе за сигурно, да у свакој насељеној земљи и под сваким поднебљем, узевши сваки народ укупно, људски живот траје један исти размак времена, изузев неке мале разлике. Али приповеда неки добри древни писац, да људи из неких крајева Индије и Етиопије не живе више од четрдесет година. Ко умире у том добу, умире врло стар; а девојчице од седам година већ су зреле за удају. За ово последње, знамо да се, више или мање, потврђује на Гвинеји, у Декану и у другим крајевима који се налазе у жарком појасу. Претпоставивши, дакле, да је истина, да постоји један или више народа чији људи редовно не прелазе четрдесету годину живота, и то природним путем, а не због других разлога како се то мислило о Хотентотима, онда те питам, да ли, с љубизмом на ово, теби изгледа да поменути народи морају бити беднији, или срећнији од осталих.

Физ.

Без сумње беднији, пошто умиру раније.

Метаф.

Ја сам противног мишљења, и из овог разлога. Али у овом није сва тежина. Пази мало. Ја сам порицао да је сам живот, то јест: једноставно осећање свога бића, ствар коју треба по природи волети и желети. Али оно што ваљда још достојније носи име живота, хоћу да кажем: снагу и множину осећања, по природи воле и желе сви људи, јер свака делатност и живота и јака страст, ако нам само није непријатна и болна, постаје нам већ тиме пријатна што је јака и жива, па и не имала сваку другу пријатну особину. Према томе, код оне врсте људи, чији би се живот природно истрошио у размаку од четрдесет година, то јест: за пола времена природом одређеног осталим људима, тај би живот у сваком свом делу био двоструко живљи од нашег. Јер, пошто би они морали за пола времена расти и достићи врхунац снаге, а тако исто увенути и умрети, животна делатност њихове природе била би, у сразмери са овом брзином и с обзиром на оно што се дешава са осталим људима, двоструко силна у сваком тренутку. И лична делатност, покретљивост и спољашња живост ових људи одговарале би такође овој већој снази. Тако би они исту количину живота коју имамо и ми, имали у мањем размаку времена, која би, пошто би се поделила на мањи број година, била довољна да

те године испуни, или би оставила само неке мале празнине; док за дво-струки размак није довољна. А пошто су деловања и осећања ових људи ја-ча и у једном тешњем кругу збијена, готово би била довољна да им испуне и оживљавају цео живот; док у на-шем животу, који је много дужи, оста-ју врло чести и велики размаци без икакве делатности и живог осећања. А пошто нико не воли једноставан живот, већ једино срећан живот, и пошто се ма чија добра или зла коб не мери бројем дана, то изводим за-кључак: да би се живот оних народа, уколико краћи, уколико мање сиромашан уживањем, или оним што се овим именом назива, могао претпоставити нашем животу, па чак и оном првих краљева Асирије, Египта, Индије и других земаља, који су, да се поново вратим на басне, живели хиљаде го-дина. Стога, не само да се ја не бри-нем за бесмртност и да пристајем да је оставим рибама којима је дарује Leeuwehoek само ако их не поједу љу-ди или китови, већ место да бих про-дужио живот како то предлаже Mau-pertius ја бих хтео да ми можемо да га толико убрзамо, да би се свео на меру живота неких буба које зову ефе-мерним, а о којима се говори да нај-старије не могу да живе више од јед-ног дана, иако умиру као дедови и прадедови. У овом случају сматрам да нам не би остало места за досаду. А шта ти мислиш о овом излагању?

Физ.

Мислим да ме не убеђује. И, ако ти волиш метафизику, ја се држим фи-

зике. Хоћу да кажем, да, ако ти гледаш потанко, ја гледам укупно, и задовољан сам. Зато, и без полагања руке на микроскоп, сматрам да је живот лепши од смрти и дајем јабуку животу, остављајући обоје под оделом.

Метаф.

Тако судим и ја. Али кад се сетим обичаја оних варвара који су за сваки несрећни дан свога живота бацали по један црн каменчић у један тулац, а за сваки срећни дан по један бели, мислим: колики је, вероватно, мали број белих каменчића нађен у тим тулцима приликом смрти свакога од њих, а колика велика множина црних! И ја желим да пред собом видим све каменчиће својих дана који ми још преостају, да бих их одело и себи омогућио да одбацам све црне и извучем их из свога живота, оставивши себи само беле, иако добро знам да их не би била велика гомила и да би били мутне белине.

Физ.

Напротив, многи би људи желели да их још додаду па и од исте боје, чак кад би и сви каменчићи били црни и много црњи него што се може упоредити. Јер они сматрају за сигурно, да ниједан каменчић није тако црн, као онај последњи. А овакви људи, међу које се убрајам и ја, могли би заиста додати много каменчића своме животу служећи се вештином која се излаже у овој књизи.

Метаф.

Нека сваки мисли и ради како се њему свиди, јер ни смрт неће радити него на свој начин. Али ако ти хоћеш, продужујући живот, стварно помоћи људима, онда пронађи неку другу вештину којом би се умножила, по броју и снази, њихова осећања и њихова деловања. На тај начин заиста ћеш обогатити људски живот. А попуњујући оне безмерне размаке времена, у којима је наше бивствовање више трајање него живљење, моћи ћеш се похвалити да га и продужујеш. Све то без тражења немогућег и без насиља над природом, већ помажући је. Зар ти не изгледа да су древни народи живели дуже од нас, иако су умирали много раније због већих и непрекидних опасности које су их пратиле? И тиме ћеш учинити велико добро људима, чији је живот био увек, нећу да кажем срећан, али утолико мање несрећан, уколико више уморан и већим делом испуњен радом, а без бола и досаде. Али пошто је живот пун нерада и чамотиње, што значи исто што и празан, то он омогућује да се сматра истинитом она Пиронова изрека, да нема разлике између живота и смрти. А кад бих то веровао, кунем ти се, да ме смрт не би ни мало плашила. Најповеле, живот мора да је жив, то јест: прави живот, или га онда смрт неупоредиво премашује у вредности.

Бескoначнoст ✓

Увек ми беше овај пуст брег мио,
Плот овај, који обзорја најкрајњег
Толики део отимље мом оку.
Ал', седећ, мотрим, и, тамо преко њег,
У својој мисли замишљаам бескрајне
Просторе, страшна, надљудска ћутања
И мир најдубљи; да ми се готово
Срце препада. Слушајући затим
У овом жбуњу ветра шум, ја хоћу
Бескрајно ово ћутање да сравним
Са овим гласом. И сећам се вечног,
Мртвих векова, док садашње време
Живи и глас му. Тако у овоме
Безмерју моја утапа се мисо:
И бродолом ми слaдак у том мору.

Разговор између Торквата Таса и његовог домаћег духа

Дух.

Како си, Торквате?

Тасо.

Ти знаш добро како може бити у једној тамници и у беди до гуше.

Дух.

Остави то, јер после вечере није време да се човек жали. Буди весео и смејмо се заједно.

Тасо.

То никако не могу. Али ме твоје присуство и твоје речи утеше увек. Седни овде до мене.

Дух.

Да седнем? То није тако лако једном духу. Али, ето, сматрај да седим.

Тасо.

О, кад бих могао поново видети своју Леонору. Сваки пут кад се ње сетим, пролазе ме жмарци радости, који се крену по мени од темена до врха прстију, тако да нема ни једног нерва, ни једне вене која не устрепти. По неки пут, мислећи на њу, оживе ми у души неке слике и нека таква

осећања, да ми, за то мало времена, изгледа, да сам још увек онај исти Торквато какав сам био пре него сам искусио невоље и људе, а којег сада много пута оплакујем као мртвог. Заиста, крећући се у свету и доживљавајући трпљења, рекао бих: да у сваком од нас утоне и задрема онај први човек који смо били, а који се буди за кратко време, од тренутка до тренутка. Само утолико ређе, уколико се дубље залази у године. Затим се све више повлачи у нашу тајност и заспи дубље него пре, док у току живота, најпосле, не умре. Ја се, на крају крајева, чудим, како мисао о једној жени може имати такву снагу да ми обнавља душу, да тако кажем, и чини да заборавим толике беде. А кад не бих био изгубио наду да ћу је поново видети, мислио бих: да нисам још изгубио могућност да будем срећан.

Дух.

Коју ствар сматраш за слађу од ове две: видети љубљену жену, или мислити о њој?

Тасо.

Не знам. Кад је била преда мном, изгледала ми је жена; далека, изгледала ми је и изгледа ми као богиња.

Дух.

Ове су богиње врло доброхотне. Кад им се човек приближи, одмах сакрију своје божанство, изгуле зракове око себе и стрпају их у џеп, да не би засениле очи смртнику који им прилази.

Тасо.

Ти, на жалост, говориш истину. Али, зар ти не изгледа да је велики грех жена што нам у стварности постају толико различите од оних какве смо их замишљали?

Дух.

Ја не видим каква је њихова кривица у томе што су учињене од мяса и крви, а не од амброзије и нектара. Каква ствар у свету има и најситнији, или тисућни део савршенства, какво ви замишљате да постоји у женама? И чудим се такође, да, иако се не препашћујете да су људи-људи, то јест: створења врло мало достојна хвале и љубави, ипак не можете да схватите, да жене заиста нису анђели.

Тасо.

Са свим тим ја умирем од жеље да је поново видим и да поново с њом говорим.

Дух.

Добро. Ја ћу ти је довести ноћас, у сну, лепу као младост, а тако љубазну да ћеш се осмелити да јој говориш много слободније него што се то икада пре десило. Шта више, стиснућеш јој најпосле руку, а она ће те гледати право у очи и у душу ће ти улили такву сладост, да ћеш једва моћи издржати. А целог сутрашњег дана, коликогод се пута будеш сетио тога сна, осећаћеш како ти срце живо бије од нежности.

Тасо.

Лепа утеха. Сан у замену за истину.

Дух.

А шта је то истина?

Тасо.

Пилат није то знао мање него ја.

Дух.

Добро. Ја ћу одговорити за тебе. Знај да од истинитог до сањаног нема друге разлике до да сањано понекад може бити много лепше и слађе него икада оно друго.

Тасо.

Дакле, исто толико вреди једно сањано уживање, колико и једно стварно?

Дух.

Ја тако мислим. Чак знам једног човека, који кад му се у неком пријатном сну прикаже жена коју воли, клоњи се целог следећег дана да је сретне и види, знајући да не би могла издржати поређење са сликом коју је у њему утиснуту оставио сан, и да би га јава, избрисавши му лаж из душе, лишила необичног уживања, које он из тога извлачи. Стога не треба осуђивати древне народе, који су више тражили и, у погледу сваке врсте уживања, могућег природи људској, више знали и били вештији од вас: што су обичавали да траже сладост и радост снова на разне начине. Не треба кривити ни Питагору, што је забранио да се једе боб, пошто се сматрало да узнемирује снове и да их замућује.

Треба оправдати и сујеверне људе који су обичавали да пре спавања моле и приносе жртве леванице господару снова, Меркуру, да би им донео сновае радосне. У ту сврху, имали су његову слику урезану на ногарима постела. Тако, не налазећи среће за време бдења, настојали су да буду срећни за време спавања. И верујем, да су делимично и некако постизавали ту срећу, и да им је Меркур пре испуњавао жеље него остали богови.

Тасо.

Пошто се људи рађају и живе једино за телесно или душевно уживање, а с друге стране, ако је једино и највеће уживање у сновима, онда, да бисмо сањали, требало би да се одлучимо да живимо. А ја, заиста, на то не могу да пристанем.

Дух.

Већ то радиш и пристао си на то, јер живиш и пристајеш да живиш. А шта је то уживање?

Тасо.

Нисам толико уживао да бих могао знати шта је.

Дух.

Нико га тако не познаје. Једино по мишљењу, јер је уживање мислени предмет, а не стварни; жеља, а не чин; осећање које човек само замишља, а не остварује. Или да речем још боље: уживање је претстава, а не осећање. Зар не видите да, у макојем свом уживању, које још безгранично желите

и остварујете с трудом и с неизреци-
вим препрекама, а неспособни сте да
се задовољите тим истим уживањем,
у сваком од тих тренутака, истовре-
мено ишчекујете неко све веће и ствар-
није уживање, у којему би се садржа-
вало оно прво, и непрекидно се окре-
ћете према будућим тренутцима тог
истог уживања? Али то уживање увек
престаје пре него дођете до тренутка
који ће вас задовољити и другог вам
добра не оставља до следеће наде да
ћете боље и стварније уживати у дру-
гој прилици, као и утеху: да уобра-
жавате и сами себе уверавате, да сте
уживали, причајући чак о томе и
другима. И то не само због хвалиса-
ња, већ да помогнете себи убеђујући
друге, хотећи то исто учинити са са-
мим собом. Стога, свако пристаје да
живи, у суштини не ради то ни због
које друге сврхе, ни због неке друге
користи, до да сања. То јест, да веру-
је: да ће уживати, или да је уживао.
А те обе ствари лажне су и фанта-
стичне.

Тасо.

Зар људи никада не могу веровати да
уживају у садашњости?

Дух.

Стварно би уживали увек, кад би у
то могли веровати. Али, кажи ти ме-
ни, да ли се сећаш да си с пуном
искреношћу и са убеђењем икада ре-
као: ја уживам. А заиста си говорио
и преко целог дана искрено говориш:
уживају, а неколико пута само са ма-

ње искренности: уживао сам. Тако да је уживање увек или у прошлости, или у будућности, а никада у садашњости.

Тасо.

А то је, као кад бих рекао: да је увек ништа.

Дух.

Тако изгледа.

Тасо.

Такође и у сну?

Дух.

Говорећи истину, и у сну.

Тасо.

Па ипак је само уживање предмет и сврха нашега живота; и не само суштествена већ и јединствена, ако се уживањем сматра срећа која у стварности мора бити уживање, ма из које ствари она произлазила.

Дух.

Сасвим сигурно.

Тасо.

Према томе, не имајући наш живот никада своје цели, непрекидно је несавршен. Стога је живљење, по својој сопственој природи, једно тешко стање.

Дух.

Може бити.

Тасо.

Ту за мене нема колебања. Али зашто ми онда живимо? Хоћу да кажем, зашто пристајемо да живимо?

Дух.

Шта ја знам о томе? Ви ћете људи то боље знати.

Тасо.

Ја ти се за себе кунем, да не знам.

Дух.

Питај друге, између најмудријих, и ваљда ћеш наћи некога ко ће ти ово питање решити.

Тасо.

Тако ћу и учинити. Али је сав овај мој живот заиста једно тешко стање; јер, чак кад се и одстрани болови, сама ме досада убија.

Дух.

А шта је то досада?

Тасо.

У томе имам довољно искуства да могу да одговорим на твоје питање. Мени изгледа, да је природа досаде као она ваздуха, који испуњује све просторе што се налазе између других материјалних ствари и све празнине које се у свакој од тих ствари налазе. Кад једно тело однекуд оде, а неко друго не заузме његово место, ту се он непосредно увлачи. Тако исто су и сви размаци људског живота, између уживања и неуживања, испуњени досадом. Стога, као што нема никаквог празног простора у материјалном свету према науци Перипатетичара, тако нема празнина ни у нашем животу, до онда кад било с каквог разлога ум

престане с употребом мишљења. За све остало време, схваћен такође сам за себе и као одељен од тела, дух ипак садржи неко мучење, као човек коме живот, лишен свих задовољстава и незадовољстава, мора бити пун досаде. А досада је исто тако мучење као и бол и радост.

Дух.

Пошто су све ваше радости учињене од материје сличне паучини: врло танке, врло ретке и прозачне, то досада улази у њих са свих страна, као ваздух у друга тела, и испуњава их. Не мислим да би се досада могла схватити друкчије до као чиста жеља среће, коју не може заситити уживање, ни отворено мучити неуживање. Та жеља, као што смо малочас рекли, није задовољена никада, а стварно уживање не постоји. Тако, да се тако изразим, човечји живот је састављен и испреплетен: делом болом, делом досадом, и једно га од тих мучења не оставља док не упадне у оно друго. А ово није твоја засебна судбина, већ је заједничка свима људима.

Тасо.

Какав би лек могао да помогне против досаде?

Дух.

Сан, опијум и бол. Бол је најјачи лек. Јер док пати, човек не осећа да му је досадно.

Тасо.

У замену за тај лек, пристајем да целог живота умирем од досаде. Али,

ипак, мало ублажује и олакшава досаду различитост делатности, упослености и осећања, иако нас од ње не ослобађа, јер нам не доноси стварну радост. Ја тако немам ни једне ствари која би ми, ма и за најмањи део, умањила тежину досаде у овој тамници без саобраћаја с људима, јер ми је ускраћено и писање, а сведен сам на то да за забаву пратим куцање сата, бројим црте, пукотине и црве у клупи, посматрам опеке пода, забављам се лептирима и мушицама што лете околу по соби. И готово све време проводим на један исти начин.

Дух.

Кажи ми, колико је времена да водиш такав начин живота?

Тасо.

Више недеља, како и ти сам знаш.

Дух.

Зар никакве разлике не налазиш у мучењу које ти он доноси, од првог до данашњег дана?

Тасо.

Извесно, осећао сам на почетку много више, јер ум, незаузет ничим другим, а без разоноде, почиње да се, мало по мало, много више и много забавније навикава на разговоре са самим собом. Чак и да брбља. Тако ми по неки пут изгледа као да ми неколико особа разговара у глави. И довољно ми је да замислим неки и најмањи предмет, па да почнем увелико да брбљам са самим собом.

Дух.

Видећеш да ће ти се ова навика, из дана у дан, све више утврђивати и увеличавати. Тако, кад ти се поново пружи прилика да општиш са људима, изгледаће ти да си у њихову друштву мање запослен, него кад си у самоћи. И немој мислити да се навикавање на овај начин живота дешава само теби сличним људима, који су свикли размишљању. Оно се јавља свакоме на дуже или на краће време. Штавише, добро је бити одељен од људи и, да тако речем, од самог живота; јер човек, иако засићен, упућен и разочаран искуством у људским стварима, навикавајући се мало по мало да их поново посматра издалека, одакле изгледају много лепше и од веће вредности него из близине; заборавља на њихову беду и таштину. Он почиње поново да уобличује и ствара на свој начин свет, да цени, воли и жели живот, па се на основу ових нада заноси и радује онако како је то радио у првим својим годинама, ако му није одузета моћ и поверење да може да се врати у људско друштво. Тако самоћа служи готово као и младост. Заиста подмлађује дух, враћа на цену и оживљава уобразиљу, а у искусном човеку обнавља лепоте оне прве наивности за којом ти уздишеш. Остављам те, јер видим да улази к теби сан и идем да ти спреим лепе снове, које сам ти обећао. Тако ћеш наставити да између сна и маштања траћиш свој живот без икакве друге користи до да га траћиш. Јер је то једини плод до којег се на свету мо-

же доћи и једина сврха коју сваког јутра, чим се пробудите, морате да себи поставите. Више пута морате да га управо у зубима носите, а блажен онај дан кад га будете могли вући за собом, или га носити на леђима. Али, на крају крајева, твоје време у овој тамници није мање брзо од времена у салама и у баштама онога који те овде држи. Збогом.

Тасо.

Збогом. Али, чуј! Твој ми разговор даје ипак много снаге. Он ми не прекида тугу, јер је она, већим делом, као нека најцрња ноћ, без месеца и звезда; док кад сам с тобом личи ми на полутаму сумрака и више ми је пријатна него тешка. Само ми реци, кад бих те од данас унапред хтео звати, или кад ми устробаш, где се обично налазиш.

Дух.

Зар још то не знаш? У неком благотворном напитку.

Разговор између природе и једног Исланђанина

Неки Исланђанин, који је био пропутовао већи део света и живео у најразличитијим земљама, идући једаред по унутрашњости Африке и, прелазећи црту равнодневице на једном месту до којег пре њега није био допро ниједан човек, доживе нешто слично ономе што се десило Васку од Гаме, кад му је, док је обилазио Рт Добре Наде, тај Рт, чувар јужних мора, кренуо у сусрет у облику једног цина, да би га одвратио од пловљења по новим морима. Он је из далека видео један врло велик труп, за који је у први мах мислио да је од камена и сличан оним усамљеним циновским киповима које је, пре много година, видео на Ускршњим Острвима. Али кад је дошао мало ближе, утврди: да је то огроман облик једне жене, која га је, у седећем ставу, не прављена већ жива, с лицем упола лепим упола страшним, гледала право у очи. И пошто је извесно време остала тако ћутећи, најпоследње му рече:

Природа.

Ко си ти? Шта тражиш по овим местима где је твој род био непознат?

Исланђ.

Ја сам један бедан Исланђанин који бежи од Природе. А бежећи од ње, готово целог живота, преко стотину крајева земље, бежим сада од ње због овог краја.

Природа.

Тако бежи веверица од змије звечарке, док јој сама од себе не падне у ждрело. Ја сам она коју ти избегаваш.

Исланђ.

Природа?

Природа.

Нико други.

Исланђ.

Жао ми је до у дубину душе и сматрам да ми се, заиста, гора несрећа није могла десити.

Природа.

Свакако си могао мислити да ја живим у овим крајевима где се моја моћ, како и сам знаш, открива јаче него игде друго. Али шта је то било што те гонило да ме избегаваш?

Исланђ.

Треба да знаш да сам ја већ у првој младости, а још слабо искусан, био убеђен и сигуран у испразност живота и глупост људи. Они, борећи се непрекидно међу собом да би постигли задовољства која не веселе и добра која не доносе користи, задају наизменце једни другима бесконачне бригае, бесконачна зла, која муче и шкоде, и толико се више удаљују од среће, колико је више траже. Због оваквих мисли, одбацивши сваку другу жељу, одлучих да живим мирно и повучено, не сметајући никоме, не тражећи да побољшам своје стање ни на какав начин, не утркујући се с другима

ни због каквог добра света. А не верујући у уживања, као у ствари које нису дате нашем роду, ништа друго нисам хтео до да будем далеко од трпљења. С тим не мислим да кажем, да сам хтео да избегнем рад и телесни труд, јер ти добро знаш каква је разлика од труда до тешкоће, од мирног живота до доколице. И већ првог тренутка, кад сам ову своју одлуку стављао у дело, сазнах како је лудо мислити да можеш избећи, док живиш међу људима, да не вређајући никога не будеш вређан од других, и успети, добровољно уступајући и задовољавајући се са најмањим у свакој ствари, да ти буде дато ма које било место и да ти оно најмање не буде ускраћено. Оделивши се од друштва и повукавши се у самоћу, лако сам се ослободио људске досаде. То се може без труда остварити на мојем острву. А кад сам то извео и почео да живим без икакве прилике задовољства, ипак нисам могао живети без трпљења, јер су ме дужина зиме, силна студен, а, лети, највеће врућине, без престанка мучиле. А то је све особина мога острва. Ватра поред које сам морао проводити велик део времена, стврђавала ми је месо, парала димом очи, тако да се нисам могао спасти непрекидних непријатности ни у кући, ни под ведрим небом. Исто тако нисам могао очувати ону мирноћу живота ка којој су нарочито биле упућене моје мисли, јер не престајаху никада да ме муче: страшне олује на мору и на копну, рикања и претње брда Хекле, страх од врло честих пожара у кућама, као што су оне

наше, дрвене. Све ове неприлике постају много дуже и много теже у једном увек једнообразном и себи сличном животу, а без сваке друге жеље и наде, готово и без сваког другог тражења до мирноће, него што оне обично изгледају кад је наш дух већим делом заузет мислима о јавном животу и о непријатностима које долазе од људи. Међутим, видећи, уколико сам се ја више повлачио, чисто стезао у себе сама, да бих спречио да моје бивствовање буде на терет и штету ма којој ствари у свету, да се све мање дешавало да друге ствари нису мене узнемиривале и мучиле, почех да мењам места и поднебља, да бих дознао: не бих ли могао, ма у којем делу света, не вређајући, не бити вређан, и не уживајући, не трпети. На ову одлуку покренула ме је у мени рођена мисао, да си ти, ваљда, роду људском досудила само једно поднебље земље (као што си учинила са сваком другом врстом животиња, чак и биљки) и нека одређена места ван којих људи не могу напредовати, ни живети без тешкоћа и невоља, а да се кривица не може приписивати теби, већ њима самима, ако буду презирали и прелазили границе које су твојим законима биле постављене за људска пребивалишта. Прошао сам готово читав свет и готово упознао све крајеве придржавајући се увек своје одлуке: да не будем никоме на терету, осим најмање што могу, и да доспем једино до мирноће живота. Али сам у тропским крајевима изгорео од врућине, следио се према половима од студе-

ни; био растужен непостојаношћу ваздуха у благим крајевима; свуда мучен узнемиреношћу елемената. Видео сам више крајева у којима ниједан дан не прође без олуја, а то је исто као кад би се рекло: да ти јуришаш сваког дана и водиш одређену битку са становницима тога краја, који ти нису нанели никакву неправду. Обична мирноћа поднебља, у другим местима, у равнотежена је честим земљотресима, множином и бесом вулкана, подземним врењем целог краја. У деловима света и добама године који су у погледу других ваздушних бешњења мирне, владају ветрови и велики вихори. По неки пут сам осетио како ми се, због велике тежине снега, руши кров над главом; по неки пут, просевши се, због великих киша, нестајала ми је и сама земља испод ногу. По неки пут сам морао да бежим из све снаге пред рекама које су ме гониле, као да сам био крив за неку неправду која им је била нанесена. Хтеле су да ме прождеру многе животиње, које ничим нисам био изазвао; многе змије да ме отрују. Мало је недостајало да ме на разним местима нису летеће бубе докosti изглодале. Нећу да помињем свакодневне опасности, увек пуне претње за човека, а бесконачне бројем, и то у толикој мери, да један древни филозоф не налази другог бољег лека против страха, до сазнања да се треба плашити сваке ствари. Ни болести ме нису поштеделе, иако сам био, као што сам и још, не кажем трезвењак, али уздржан од сваке телесне насладе. Обично се не мало чудим кад мислим,

како си ти улила у нас такву сталну и незаситну жудњу за уживањима, да је без те жудње наш живот несавршена ствар и као лишен нечега што по природи жели; а, с друге стране, одредила си да од свих људских ствари ово уживање буде најшкодљивије снази и телесном здрављу, најстрашније својим последицама у односу на појединца, и највећи непријатељ трајања истог живота. Али, на сваки начин, одричући се увек и потпуно сваког задовољства, нисам могао избећи да не упаднем у многе и разне болести, од којих су ме неке довеле до смртне опасности, а друге до губљења употребе понеког дела тела, или до непрекидног беднијег живљења него што је било оно које је прошло. Све ми је то, за више дана и месеци, са хиљаду тешкоћа и болова, притискало тело и душу. И, извесно, иако сваки од нас за време болести искушава за себе нове и необичне болове, а несрећу већу од обичне (као да људски живот није довољно бедан обично), ти у отштету ниси дала човеку неко доба необичног и претераног здравља, које би по својој каквоћи и величини било за њега разлогом неког необичног задовољства. Готово сам ослепио у крајевима који су већином покривени снегом, као што се то догађа Лапонцима у њиховој отаџбини. У непрекидној смо опасности од сунца и ваздуха; ствари главних, чак потребних за живот, зато и неизбежних. Од ваздуха, због влаге, студени и других стања, а од сунца, због врућине, па чак и због саме светлости.

Тако да човек не може никада, без неке веће или мање непријатности или штете, да буде изложен једном или другом од овога двога. Најпосле, ја се не сећам да сам без неког бола проживео и један једини дан свога живота, док не могу да пребројим дане које сам провео без мрвице уживања. И видим да нам је патња одређена исто толико, колико и неуживање, а мирно живљење, ма у којем облику, онемогућено толико колико немирно живљење без беде. Зато сам одлучио да изведем закључак: да си ти отворена непријатељица људи и осталих бића, и свих твојих дела; да нас сад хваташ у ступицу, сад нам претиш, сад на нас нападаш, сад нас бодеш, сад бијеш и кидаш, а увек вређаш и прогониш, и да си, или по обичају или по одредби, убица своје сопствене породице, своје деце, и, да се тако изразим: своје крви и своје утробе. Тако остајем без икакве наде, јер знам да људи престају да гоне свакога ко од њих бежи, или се крије са искреном вољом да их избегава, или да се пред њима сакрије. Али ти, ни због каквог разлога, не престајеш никада да нас гониш, док нас не подјармиш. И већ назирем да ми је близу горко и тужно доба старости, стварно и очигледно зло, чак гомила зала и најтежих невоља. И то, свакако, не случајно, већ по закону који си сама одредила за све родове живућих, што већ од детињства сваки од нас види и што се непрекидно припремало у нама: од наше двадесет и пете године па даље, с најтуробнијим гу-

бљењем снаге, а без наше кривице. Тако да је тек трећи део човечјег живота одређен за цветање, неколико тренутака за зрелост и савршенство, а све остало за опадање и непријатности које наступе.

Природа.

А ти си ваљда замишљао да је свет створен због вас? Знај, дакле, да сам у својим делима, у својим одредбама и поступцима, с врло малим изузетком, имала намеру за нешто сасвим друго него што је срећа или несрећа људи. Кад вас мучим ма на који начин, или ма којим средством, ја то не запажам, сем у врло ретким случајевима; као што обично не знам да ли вас веселим, или вам добра чиним, јер нисам учинила те ствари, ни тако поступила да вас развеселим, или да вам помогнем. Најпосле, кад би ми се десило да цео ваш род угасим, не бих ни то запазила.

Исландјанин.

Претпоставимо да би мене неко од своје воље позвао у своју кућу и топло ме молио за то, а ја отишао, да бих му учинио по вољи. И, претпоставимо, да ми је тамо за становање дата једна расклимана собица и склона паду, где бих био у непрекидној опасности да ми се све то не сруши на главу. Уз то, претпоставимо, да је та собица влажна, прљава, отворена свима ветровима и кишама, и да онај, не само што се није побринуо да ме забави ма на какав начин, или да ми пружи ма какво удобство, већ напро-

тив, да је једва одредио од чега да живим, и изложио ме осим тога просташтву, исмејавању, претњама и батинама својих синова и осталих у својој породици. И, претпоставимо, кад бих ја почео да се сам собом жалим на рђаво поступање према мени, да би ми он одговорио: зар сам ја начинио ову кућу за тебе? Или: зар ја ову своју децу, овај свој род, храним да тебе служи? Ја имам да мислим о много чему другом, а не о твојим играма и да те добро храним. Онда бих му ја одвратио: видиш, пријатељу, као што ниси саградио ову кућу за моју употребу, исто је тако било остављено твојој слободној вољи да ме и не позиваш у госте. Али, пошто си од своје добре воље тражио да ја ту станујем, зар ти није ред да радиш онако како бих ја, уколико је то у твојој моћи, живео у најмању руку без мучења и опасности? Тако кажем и сада. Ја добро знам да ти ниси учинила свет на службу људима. Чак бих веровао да си га нарочито учинила и уредила да би их мучила. Питам те, дакле, јесам ли те ја ваљда молио да ме доводиш на овај свет? Или сам у њ насилно ушао и против твоје воље? Али, ако си ме ти сама, од своје воље, и без мога знања, и сопственим рукама довела, зар онда није твоја дужност, да бар забраниш да будем мучен и мрцварен, и да ми шкоди становање у њему, ако ме баш не увесељаваш и не задовољаваш у овом твом царству? А то што говорим о себи, говорим и о целом људском ро-

ду, о животињама и сваком другом створењу.

Природа.

Ти доказујеш да ниси своја разматрања упутио на то, да је живот света један непрекидни круг произвођења и ништења, да је то обоје међусобно повезано, тако да свако од њих непрекидно служи ономе другоме у очувању света, који би исто тако пропао кад би престало једно или друго од овога двога. Стога би било на штету света, кад би ма која ствар у њему била слободна од бола.

Исланђанин.

О томе истом чујем где расправљају и филозофи. Али, пошто онзј који је уништаван трпи, а онај који уништава не ужива, већ је и сам уништен мало после, кажи ми оно што ниједан филозоф не зна да каже: коме је пријатан, или коме помаже овај потпуно несрећан живот свемира, који чувају беда и смрт свих ствари које га сачињавају?

Док су они тако и томе слично разговарали, прича се, да су се појавила два лава, тако изгладнела и ослабљена, да су једва имали снаге да поједу оног Исланђанина. Учинивши то и наситивши се мало, одржаше живот за тај дан. Али неки поричу да се то тако догодило и причају, да се дигао силан ветар, док је Исланђанин говорио, оборио га на земљу и више њега подигао један поносни маузолеј од песка, под којим су га, после, пошто се потпуно осушио и постао лепа мумија, нашли неки путници и пренели у музеј неке, не знам које, вароши у Европи.

Вече празничног дана

Мека и ведре ноћ је, и без ветра,
А тихи, изнад кровова и башта,
Почива месец, те, далек, открива
Сваки брег јасан. О, девојко моја,
Све стазе ћуте, а на прозорима
Ноћна светиљка, ретка, просијава.
Ти спаваш, сан те савладао, слadak
У тихој твојој соби. Не мучи те
Ниједна брига. Већ не знаш, нит мислиш
Какву ми рану отвори на срцу.
Ти спаваш, а ја повирих да ово
Поздравим небо милосног изгледа,
Природу древну, свемогућу, што ме
Створи да патим. Рече ми: ја теби
Не дам наду, чак ни наду; другим
Нека ти очи не сјају до плачем.
Овај дан беше свечан. Сад од игре
Ти се одмараш и ваљда пребрајаш
У сну коликим ти се свиде данас,
Колики теби. Не ја, не надам се
Да ме се сећаш. Међутим ја питам
Колико ћу још живети, па се на тле
Бацам, вичем, завијам. Грозни дани
У тако младој доби! Јао, чујем
Улицом близу неког занатлије
Самотну песму што се касно у ноћ,

После забаве, враћа бедном стану,
И болно ми се моје срце стеже
Мислећ на свету како све пролази
Малне без трага. Ево, прошао је
Празник, а за њим дан обични следи,
И тако време односи са собом
Све згоде људске. Где је, где, глас сада
Народа древних? Где је сада поклик
Отаца наших славних, оно царство
Великог Рима, оружје и звекет
Што оде преко земаља и мора?
Мук и тишина све је, сав мирује
Свет и већ нико о њима не прича.
У првој доби својој, кад се чека
Са жудњом празник, па када је прошо,
Ја тужан, бдијућ, стиско сам узглавље
И у ноћ касну једна песма што се
Чула где гине стазама, полако,
Већ тада тако стезала ми срце.

Парини или о слави

По нашем схватању, Ђузепе Парини био је један од оног врло малог броја Италијана који су спојили савршеност писања са дубином мисли, са широким познавањем и употребом данашње филозофије. А те су ствари тако потребне лепој књижевности, да се не би могло разумети како се то двоје може разлучити, кад за то не би било безбројно примера у Италији. Био је такође, како је познато, јединствене чистоте карактера, јединствене самилости према несрећнима и љубави према отаџбини, јединствене искрености према пријатељима, а племенитости и чврстине душе према противностима природе и судбине, које су ствари мучиле његов бедни и смјерни живот, све док га смрт није извукла из таме. Имао је неколико ученика које је упућивао, најпре, на познавање људи и њихових ствари, а затим да их забављају беседништвом и поезијом. Између осталог, једног дана поче да говори у следећем смислу једном младићу невероватне наклоности и жара за науком, који је врло много обећавао, а мало пре тога био ступио у његову школу.

Поглавље прво

Сине, ти тражиш ону славу која, може се рећи, једина од свих осталих данас допушта да је постигну људи необични по рођењу, то јест: славу до које се понекад долази мудрошћу и изучавањем добрих наука и добре књижевности. Ти

добро знаш да су ову славу, у поређењу с другим славама, на малој цени држали наши узвишени преци, ма да је ипак нису занемаривали. И добро си видео на колико се места и са колико старања извињава њен жарки и пресрећни следбеник, Цицерон, пред својим грађанима, због времена и труда утрошених да до ње дође. Једном наводи: да га књижевне и филозофске науке нису спречавале у јавним пословима; а други пут: да је настојао, на-теран неправедношћу времена, да се држи далеко од виших послова, да у тим наукама достојно употреби своју доколицу. И увек је слави свога писања претпостављао славу свога конзулата и оних ствари које је сам учинио на добро републике. А, заиста, ако је главни предмет књижевности живот човечји, и прва сврха филозофије сређење наших деловања, сумње нема да је деловање толико достојније и племенитије од разматрања и писања, колико сврха од средства, и колико су ствари и предмети важнији од речи и излагања. Чак ниједан ум није од природе створен за науку, нити се човек рађа због писања, већ само због рада. Стога видимо да је већина изврских писаца, особито славних песника, баш овог времена, као на пример Виторио Алфиери, била на почетку не-обично склона великој делатности, од које се они окренуше на писање великих ствари пошто време није било за велика дела. А можда су и својом сопственом судбином били спречени. Али они који немају наклоности и способности да чине велика дела, нису баш способни ни да их пишу. И можеш лако видети колико мало људи у Италији, где су готово сви мало расположени духом за племенита дела, достиже трајну славу од лепе књижевности. Ја сматрам, да се древно доба, особито оно грчко и римско, може врло прикладно претставити онако како је песникиња, ратница и спаситељка отаџбине, Телесила, била претстављена једним кипом у Аргосу. Њу је тај кип претстављао са шлемом у руци, загледану у њ са великим уживањем, у

тренутку кад хоће да га метне на главу, а пред њеним ногама неколико свезака, које је она готово занемарила, као мали део своје славе.

Али међу нама савременима, који смо уопште искључени од сваког другог пута ка слави, они који крећу путем науке самим избором показују ону највећу величину духа која се данас може показати, и немају потребе да се извињавају због своје отаџбине. Стога, уколико се тиче величине духа, ја врло много хвалим твоју намеру. Али пошто се овај пут, као пут који није у сагласности са људском природом, не може следити без штете по тело, ни без умножења, на разне начине, природне несреће сопственог духа, то сматрам да је пре свега прикладно и потребно, колико с обзиром на моју дужност, толико и на љубав коју заслужујеш и коју ја за тебе осећам, да те учиним свесним разних тешкоћа око постизања славе за којом тежиш, као и плода који ће ти она донети у случају да је постигнеш. А све то колико сам ја сам искуством и разматрањем могао докучити, да би ти, мерећи сам у себи, с једне стране, колика је важност и вредност циља, а колика нада да до тог циља дођеш; а, с друге стране, колике су штете, труд и непријатности које има у себи то тражење (а што ћу ти јасно изложити други пут), узмогнеш схватити и одлучити се, да ли је целисходније за тебе наставити тај пут, или се окренути у другом правцу.

Поглавље друго

Могао бих већ овде, на почетку, да ти на дуго и широко причам о такмичењу, зависти, оштрим критикама, клеветама, пристрасности, откривеним и тајним ровењима против твог доброг гласа, као и осталим безбројним препрекама које ће ти пакост људска поставити на путу којим си кренуо. А те препреке, увек тешко прелазне, често непре-

лазне, узрок су да је многи писац остао преварен у почасти коју је заслужио, и то не само за живота, већ и после смрти. Јер, пошто је због мржње и зависти других живео непознат, мртав остаје у тами због заборавности. И врло се ретко дешава да се нечија слава роди, или да васкрсне, у времену у којему се за њу не брине ниједна друга ствар осим хартије, саме по себи непокретне и не-ме. Али тешкоће које настају из злобе људске намеравам да оставим по страни, јер су о томе писали многи на које бих се могао позвати. Исто тако не намеравам да ти причам о препрекама које произлазе из сопствене судбине писца, па чак из неког обичног случаја или ситног узрока, који често чине да су неки написи, достојни највеће похвале и плодови бесконачног труда, заувек искључени из славе; или, ако су чак за кратко време били познати, нестају и потпуно се изгубе из људског памћења. Међутим, други написи, или нижи по вредности, или никако бољи од ових, долазе до велике части и одржавају је. Ја ћу ти само изложити тешкоће и препреке које силовито спречавају награду славе без уплитања људске злобе, и то не случајно, овом или оном писцу, већ редовно већини великих писаца.

Ти знаш добро да нико не бива достојан назива великог писца, нити доспева до трајне и праве славе, до на основу изврсних и савршених дела, или на неки начин блиских савршенству. Стога треба да упамтиш једну врло тачну изреку једног нашег ломбардског писца, хоћу да кажем писца дворјанина. Она гласи: *Ретко се дешава да онај који није вичан писању, ма колико био образован, може икада потпуно схватити труд и рад писца, уживати у лепоти и савршенству стилова и оних унутрашњих мудрих зајажанја, која се често налазе код класика.* И пре свега размисли колики је мален број оних који су вични и упућени у писање, и зато од коликог малог броја савремених, или будућих људи, ти можеш, ма у ком случају, оче-

кивати оно величанствено мишљење о себи, које си поставио као циљ свога живота. Осим тога промисли, колика је у књижевности снага стила, од чије вредности и савршенства зависи вечност дела, која улазе, ма на који начин, у род лепе књижевности. А често пута се дешава, ако једном чувеном делу одузмеш стил, а сматрао си да сва вредност тог дела лежи у његовим дубоким мислима, да то дело сведеш да ти оно изгледа ствар без икакве вредности. Језик је пак толики део стила, чак су они толико повезани међусобно, да се ове две ствари тешко могу замислити одељене једна од друге. Оне се непрекидно мешају међусобно: и то не само у људском говору, већ чак и у уму, а хиљаду њихових особина и хиљаду врлина или недостатака, једва се, а можда и никако па и најфинијим и најбрижљивијим расуђивањем, не могу разлучити и одредити којој од ове две ствари припадају, пошто су им готово заједничке и недељиве на једну или другу. Али да се вратимо на речи Кастиљона. Стварно, ниједан странац није *сиособан да пише* отмено на твојм језику. Тако стил, толико велик и важан део писања, а ствар непротумачиве тешкоће и труда, колико док се постигне његова тајна и савршена вештина, толико због његове употребе кад си га постигао, нема заправо других судија, ни других одговарајућих оцењивача и спремних да га хвале како он и заслужује, до људи који само у једном народу света знају да пишу. У односу пак на цели људски род, оне неизмерне тешкоће и труд, уложени око стила, постају, добрим делом, а можда и потпуно, некорисни и бачени у ветар. Не помињем бескрајну разноликост судова и наклоности књижевника због које се своди, на још мањи број, број особа способних да осега добре стране ове или оне књиге.

Али ја хоћу да ти буде сасвим јасно, да није довољно, за потпуно упознавање одлика једног савршеног дела, или блиског савршенству и стварно достојног бесмртности, бити само вичан у писа-

њу, већ то треба умети готово тако савршено радити као и сам писац којег имаш оценити; пошто ће ти искуство показати, да ћеш, уколико дубље будеш упознавао оне врлине из којих се састоји савршено писање, као и бесконачне тешкоће које се искусе док се до њих дође, боље научити како да савладаш једне а постигнеш друге, тако да никаквог размака у времену неће бити од тренутка кад си их упознао до поседовања тог начина. Шта више, једна и друга ствар биће једна сама. Јер човек не може постићи способност оцењивања и потпуног уживања у одличности најбољих писаца пре него достигне способност да може да је претстави и у својим списима, пошто се та одличност не упознаје нити се у њој може потпуно уживати, осим на основу сопствене употребе и вежбе, те готово, да се тако изразим, док се она не пренесе у себе сама. Пре тог времена, заиста нико не разуме шта је, у самој ствари, то савршено писање. Али док ово не разуме, он не може ни имати дужно дивљење за највише писце. И већи део оних који се баве наукама, пошто врло лако пишу, и мисле да пишу добро, заиста сматрају за сигурно, чак кад говоре и противно, да је добро писање лака ствар. Видиш, дакле, на шта се своди број оних који би били у могућности да ти се диве и који би знали да те достојно хвале, кад би ти, са знојем и са невероватним невољама, чак и успео, на крају крајева, да створиш једно одлично и савршено дело. А ја ти могу рећи (и веруј мојој седој доби), да данас у Италији постоје само двојица или тројица који су постигли начин и вештину најбољег писања. Ако ти овај број изгледа врло, врло мален, немој ипак мислити да је број много већи ма у ком времену и ма на ком месту.

Ја сам се више пута сам у себи чудео, како је, на пример, Вергилије, највиши узор савршенства за писце, доспео и како се држи на овом врхунцу славе. Стога, иако ја не мислим много до-

бро о самом себи и верујем да нећу никада моћи уживати ни упознати сваки део његове сваке одлике и сваког његовог мајсторства, ипак сматрам за сигурно да највећи број његових читалаца и похвалника не запажа у његовим песмама више од једне лепоте на сваких десет, или двадесет, које ја успевам да откријем због многих прочитавања и мишљења о њима. Ја се заиста убеђујем, да величина цењења и поштовања према највећим писцима, чак и код оних који их читају и о њима расправљају, произлази обично више из слепо примљене навике, него из сопственог суда и проналажења у њима, ма на какав начин, једне такве одлике. И сећам се доба своје младости, кад сам ја, читајући Вергилијеве песме, с једне стране са више слободе суда и не бринећи се за ауторитет других, то што сви људи немају; а с друге стране са обичним неискуством онога доба, али ваљда не већим од оног које је трајно код врло многих читалаца, одбијао у самом себи да се сложим са свеопштим мишљењем, јер нисам налазио у Вергилију много веће вредности него код осредњих писаца. Готово се чак чудим да је Вергилијева слава могла превазићи славу Луканову. Знај, да већина читалаца, не само у вековима искварених и лажних судова, већ и у оним здраве и умерене књижевности, много више воли грубе и отворене лепоте, него оне нежне и прикривене; више смелост него стидљивост; чак често више привидно него садржајно, а обично више осредње него најбоље. Читајући писма једног владоца, заиста ретког духом, али навикнутог да у духовитости, у танчине, у тренутности, у бистрину ставља сву одлику писања, ја врло јасно видим, да је он, у дубини свога духа, претпостављао *Хенријаду Енеиди*, иако није имао смелости да ту своју мисао искаже, а то једино из бојазни да не увреди слух других људи. Најпосле, ја се чудим да је суд врло малог броја људи, иако исправан, могао победити суд безбројних и створити ону свеопшту навiku поштовања,

не мање слепу него тачну. А то се не дешава увек; али ја сматрам да слава најбољих писаца обично бива више ствар случајности, него њихове вредности. То ће ти ваљда бити потврђено у ономе што ћу изложити у развоју свога разматрања.

Поглавље треће

Већ смо видели како ће мало људи бити способно да ти се диви кад будеш доспео до оног савршенства ка којем тежиш. Упамти сада, да би се више препрека могло испречити и пред овим малим бројем који немају достојну претставу твоје вредности, иако знакове запажају. Нема никакве сумње да се речити и песнички написи, било какве врсте, не оцењују толико по вредностима самима у себи, колико по упечатку који остављају у души читалаца. Тако да читалац, доносећи свој суд, посматра их, да се тако каже, више у себи самом него у самим њима. Стога се и дешава, да људи, природно спори и хладни по срцу и уобразиљи, ма да надарени здравим разумом, великом оштрином ума, а не осредњег васпитања, готово су сасвим неспособни да тачно суде о таквим написима, не могући ни у чему изједначити своју душу са душом писца. Они их обично у себи презиру, јер кад их читају, а к томе још знају да су веома славни, не откривају узроке њихове чувености, пошто они од читања не добијају никакав потстрек, никакву слику, према томе никакво задовољство вредно помена. Али и код оних који су од природе расположени и спремни да у себе приме и обнове макоју слику или осећај који су писци умели да вешто изразе, наилазе врло многи временски отсеци хладноће, алкавости, ослабљења духа, непроницљивости и таквог расположења, да док они трају, прави их једнаке или сличне онима напред поменутим. А то из врло различитих узрока, унутрашњих и спољних, који припадају духу или телу, пролазних или трајних. У

таквим размацама времена, нико, па био он иначе најбољи писац, није добар судија написа који би морали да узбуде срце или уобразиљу. Остављам по страни засићеност задовољства црпених мало пре тога из других таквих написа, и, мање или више, јаке страсти, које се појаве с времена на време, а које врло често, држећи већим делом заузет дух, не остављају места узбуђењима која би у другој прилици биле разбудиле на основу прочитаних ствари. Тако, због истих или сличних узрока, видимо често пута да она иста места, оне лепоте природе или ма какве врсте, оне музике, и толике сличне ствари, које су нас некада биле узбудиле, или би биле способне да нас узбуде кад бисмо их били видели или чули, сада кад их видимо и чујемо ни најмање нас не узбуђују, нити нас радују, али зато ипак нису мање лепе, или мање вредне у себи, него што су биле онда.

Али кад је, због ма којег наведеног узрока, човек слабо расположен за утиске речитости и поезије, он ипак не пропушта и не одлаже да даде свој суд о књигама које припадају једном или другом роду, а које је случајно тада први пут прочитао. Мени се често дешава да поново узмем у руке Хомера, или Цицерона, или Петрарку, и да не осетим никаквог узбуђења од овог читања. Ипак, пошто сам већ свестан и сигуран вредности тих писаца, колико по њиховој древној слави толико и из искуства о њиховој лепоти црпеног из њих раније, не мислим ништа рђаво о њима због ове тренутне тупости. Али за написе који се читају први пут и који, због тога што су нови, нису још могли да дођу на глас, или да га утврде, тако да не би било места сумњи о њиховој вредности, ниједна ствар не спречава читаоца да у себи не створи слаб појам о одличним писцима и изврсним делима, судећи их по утиску који у том тренутку та дела остављају у његовој души, нерасположеној да прими осећања и слике које је писац хтео. И није лако да га од тог суда покрене поновно читање

тих књига, извршено у прикладнијем времену, јер ће му досада коју је био осетио за првог читања вероватно одузети наду при другим читањима. На сваки начин, ко не зна колико су важни први утисци и један већ донесен суд ма колико он био нетачан?

Насупрот овоме, кад се, због једног или другог узрока, душе нађу у стању покретљивости, осетљивости, снаге и тоpline такве, или толико отворене и припремљене, да следе сваки и најмањи потстрек књиге, оне живо осећају сваки и најмањи потез и, на основу онога што читају, стварају у себи хиљаду осећања и хиљаду слика, налазећи се понекад у неком најслађем заносу и готово потпуно ван себе. Због тога се врло лако дешава да с обзиром на пријатност коју им је донело то читање и стога што мешају последице сопствене вредности и сопственог расположења са онима које стварно припадају тој књизи, испуне се великом љубави и дивљењем за ту књигу, па створе о њој много виши суд него што заслужује. Чак је претпостављају другим, много бољим књигама, али прочитаним у мање срећној прилици. Видиш, дакле, каквој је несигурности подвргнута истинитост и правилност судова у погледу написа и талента других, чак и код способних људи, па и кад је искључена свака злоба и пристрасност. А та несигурност је толика да човек није у сагласности ни са самим собом у оцени дела једнаке вредности, чак и једног истог дела, у разним добама живота, у разним случајевима, па и у различитим часовима једног истог дана.

Поглавље четврто

Да ти не би ипак претпоставио, да се напред поменуте тешкоће, које постоје у рђаво расположеним душама читалаца, јављају ретко и нередовно, знај, да ниједна ствар није обичнија у човеку до слабљења, током времена, природног расположења

за могућност осећања задовољстава која се црпу из беседништва и поезије, не мање него из осталих уметности, па и из сваке лепоте света. А ово слање душе, одређено по самој природи нашем животу, у толико је веће данас него што је било у другим временима, и толико раније почиње и брже се развија, особито код људи који се баве науком, уколико се искуству појединаца, неком више неком мање, придружи знање стечено праксом или размишљањем у току толиких прошлих векова. Због тога се, као и због садашњих услова грађанског живота, из човечје уобразиље лако губе слике детињства, са њима наде, а са надама велики део жеља, страсти, жара, живота, и способности. Зато се ја унеколико чудим да су људи у зрелој доби, врло учени и одани размишљању о људским стварима, још подложни снази речитости и поезије, које су само кад и кад спречене да у њима пробуде макакав утисак. Стога сматрај за сигурно, ако на човека врло јако делује лепо и велико из уобразиље, да се мора веровати да у људском животу постоји нешто велико и заиста лепо, те да оно песничко у свету није само прича. У то млад човек увек верује чак и кад зна супротно, док његово сопствено искуство не замени оно што је стекао науком. Али се у све то врло мало верује после болне науке практичног живота, особито кад је искуство здружено са спекулативном нарави и научним ставом.

Из овог излагања следило би да су млади људи уопште боље судије дела намењених буђењу осећања и уобразиље, него што су људи зрели или стари. Али, с друге стране, види се да млади људи, ненавикнути на читање, траже у књизи неко задовољство надчовечанско, бесконачно и немогуће вредности, а кад га не нађу, презиру писце. Ово се, из сличних узрока, дешава и у другим добима, људима који нису писмени. Они пак младићи који су се посветили књижевности, лако претпостављају, колико у писању толико и при оцењивању туђих написа, претераност умереном, богато или начичка-

но у начину и украсима — једноставном и природном, лажне лепоте стварнима. И то делом због слабог искуства, делом због заноса свога доба. Стога, младост, која је без сваке сумње најрасположенији део човечанства да хвали оно што јој изгледа добро, јер је и искренија и невинија, ретко је када способна да ужива у зрелој и савршеној вредности књижевног дела. Током времена, развија се онај став који се стиче вештином, а опада, губи се онај природни. А обе ове ствари подједнако су потребне за ову сврху.

За сваког оног који живи у великом граду, па ма колико био нарави жарке и живе уобразиље, ја не знам како може да осети ма који нежан и племенит осећај, ма коју узвишену и пријатну слику од лепота, било природе или књижевности, осим ако, као што ти то радиш, проводи већи део времена у самоћи. А то зато, што има мало ствари које су толико противне оном душевном стању које нас оспособљава за таква уживања, колико саобраћај са овим људима, бука у овим местима, приказ таште величине, људске лакоумности, непрекидне лажљивости, бедних брига и још бедније доколице, што све тамо влада. Колико се пак тиче књижевне гомиле, могу рећи да она из великих вароши зна мање да суди о књигама, него она из малих, јер, као што су у великим градовима све остале ствари већином лажне и празне, тако је уопште и књижевност лажна и празна, или површна. А ако су древни народи сматрали да је град на књизи и науци, у поређењу са осталим пословима, одмор и забава, данас, већи део оних који се у великим варошима баве науком, сматра и стварно употребљава науку и писање као разоноду и одмор од других разонода.

Ја држим да би важна сликарска, зајарска и градитељска дела давала више уживања, кад би се поделила по покрајинама, средњим и малим варошицама, него што то чине овако скупљена у метрополама, где су људи врло ретко способни за

интимна душевна уживања, јер су, делом, пуни небројених брига, делом заузети са хиљаду забава, душа свиклих, или против своје воље присиљених на разоноду, фриволности и таштине. Осим тога, мноштво толиких лепота скупљених на једном месту расеје тако дух, да, не могући се задржати ни на једној до за кратко време, не може да у њему разбуди жив осећај, или пак да изазове толику засићеност да се све те лепоте посматрају са истом толиком душевном хладноћом, као и сваки други најобичнији предмет. То исто кажем и за музику. Она се у осталим варошима не изводи тако савршено и са таквим апаратом као у великим, где су душе мање расположене за чудесна узбуђења те уметности и, да се тако изразим, мање музикалне него оне у сваком другом месту. Али је ипак потребно уметностима да буду у великим варошима, уколико да се постигну, утолико још више да би доспеле до свога савршенства. Само, с друге стране, није због овога мање истина, да је задовољство које оне овде пружају много мање од задовољства које би дале негде другде. И може се рећи, да уметници, у самоћи и тишини, стварају непрекидним бдењима, трудом и марљивошћу, радост особама које, навикнуте да се крећу у томи и хуци, неће моћи уживати до врло мали део плода толиког труда. А ова судбина уметника пада сразмерно и на писце.

Поглавље пето

Али нека је ово речено као узгред. Враћајући се сада на оно прво, кажем, да написи који су најближи савршенству имају особину да се, редовно, при другом читању, више свиде него при првом. Супротно овоме дешава се многим књигама написаним осредњом вештином и марљивошћу, али не без икакве спољашње и очигледне вредности. Кад се оне поново читају, човек изгуби оно мишљење о

њима које је био створио приликом првог читања. Али једне и друге, читане само једаред, по који пут преваре чак учене и искусне људе, тако да се најбоље књиге запостављају пред осредњима. Уз то треба да знаш, да се данас чак и особе које су себи поставиле за животни задатак да се баве науком, с великом муком одлучују на читање нових књига, особито оних које по свом роду имају за сврху забаву. То се, због мањег броја књига, није дешавало древним народима. Али у овом времену богатом написима остављаним нам из дана у дан од толиких векова, у овом данашњем броју писмених народа, у овој претераној множини књига писаних свакодневно од сваког од ових народа, у толиким трговинским разменама између свих њих: осим тога, у толикој множини и разноликости језика на којима се пише, древних и савремених; у толиком броју и ширини наука и учења сваке врсте, која су тако уско спојена и међусобно повезана да научник мора употребити велики напор да би их све обухватио према својој способности, ти добро видиш, да ни за прво читање нема времена, а камо ли за друго. Ипак, макакав се суд једном донео о новим књигама, он се тешко мења. Додај к томе, да, због истих ствари, па и при првом читању поменутих књига, особито оних забавног рода, врло мали број људи, и врло ретко, улаже толику пажњу и толики труд, колико је потребно да се открије савршенство до којег се тешко долази, тајна вештина, и смерне и скривене вредности тих написа. Тако да, све у свему, данас су гори услови за савршене књиге него за осредње. Лепоте и вредности великог дела тих књига, стварне или лажне, тако су очигледне, да се лако запазе на први поглед, ма колико биле малене. И, стварно, можемо рећи, да је данас готово непотребно трудити се око савршеног писања да би се дошло до славе. Али, с друге стране, књиге, као што су готово све модерне, написане у хитњи и далеке од сваког савршенства, иако стекну славу за неко време, не могу, како се то у ствари види непрекидно,

избећи брзу пропаст. Данас се заиста толико пише, да чак многи написи веома заслужни помена, па и кад су дошли на глас, понесени мало после тога и пре него су могли (да се тако каже) пустити корен својој слави, неизмерном реком нових књига које сваког дана долазе на светло дана, пропадају без икаквог другог разлога, уступајући место другим достојним и недостојним књигама, које очувају славу за кратко време. Тако, у једно исто време, нама је дано да можемо тежити за једном једином славом од толиких слава које су биле дане на расположење древним народима, а и та иста се данас постиже са много више тешкоће него што је то било у древном времену.

У овом непрекидном и општем бродолуму, колико међу вредним толико и међу простим књигама, испливају само класичне књиге, које због већ стечене и дугим временом утврђене славе, не само да се још данас марљиво читају, већ се прочитавају и проучавају. И запамти, да једна савремена књига, иако би се по вредности могла упоредити са класичним књигама, може врло тешко или никако, не кажем постићи исти степен славе, већ толико задовољства пружити колико га дају класичне књиге. А то из два разлога. Први је, што не би била онако брижљиво и са пажњом читана, како се читају већ одавна чувене књиге; нити би је ико, осим малог броја људи, поново узео у руке; нити би је ико проучавао, јер се књиге које нису научне све дотле не проучавају, док не постану класичне. Други је разлог тај, што, претпоставивши да општа и трајна слава књига није постала, на почетку ни из којег другог разлога до због њихове унутрашње вредности, она ипак, пошто је почела и расла, увеличава толико њихову вредност, да те књиге постају много пријатније за читање но што су биле раније. А понекад, највећи део задовољства које се црпе из њих, једноставно извире из њихове славе. У вези с овим, сећам се неколиких спомена вредних примедба једног француског филозофа, који, расправља-

јући о извору људских уживања, у суштини каже ово: Многе поводе уживања здружује и ствара наш дух себи самом највише тиме што везује међусобно различите ствари. Зато се често дешава, да оно што се свидело једаред, свиђа се још једном и то само зато што се свидело раније, везујући нас савременом сликом за слику из прошлости. На пример, једна тлумица, која се тледаоцима свидела на позорници, вероватно ће се њима свидети и у својој кући, јер ће се створити мешавина више узрока која ће произвести једно једино уживање: колико од звука њеног тласа и њене рецитације, толико и од тога што су они били присутни њеном успеху. Заиста, свачији ум преко целога дана обилује сликама и мислима које иду уз оне тлавне. Из тога произлази да жене, које су врло чувене а умрљане су неком малом маном, уздићу баш ову ману на цену, дајући разлога другима да је сматрају чаром. И, заиста, велика љубав коју ми указујемо, неко једној, неко другој жени, више пута је основана једино на бризи која настане из наклоности према тој жени, или због племените крви, или због богатства, или због части које су јој указиване, или због поштовања која јој неки исказују. Често, такође, због стварне или лажне славе њене лепоте и дражести; или чак и због саме љубави коју су за њу други осећали, или је још осећају. А ко не зна да су готово сва уживања више плод уобразиље него особина које су сопствене пријатним стварима?

Пошто ове напомене одговарају исто толико књигама, колико и осталим стварима, кажем да кад би данас угледао светло неки спев, једнак па и веће унутрашње вредности од *Илијаде*, и кад би га читао ма који савршен оцењивач поезије, био би њему много мање пријатан од *Илијаде* и зато би га много мање ценио. Јер одлике сопствене овом новом спеву не би подржавала слава двадесет и седам векова, ни хиљаду успомена и хиљаду других ствари, као што се то догађа са одли-

кама *Илијаде*. Слично томе кажем и за сваког о-
ног ко би пажљиво читао *Јерусалим*, или *Бесној*
Роланда. Не познајући никако, или само делимич-
но, њихову славу, он би осетио при читању мно-
го мање задовољство од задовољства које му да-
ју друге књиге. Према томе, најпосле, говорећи
уопште, први читаоци сваког славног дела и са-
временници онога који га је написао, претпоставив-
ши да ће то дело стећи славу код потомства, јесу
они који при читању најмање од свих других ужи-
вају у њему. А то иде на врло велики уштрб пи-
саца.

Поглавље шесто

Ово су делом тешкоће које ће ти сметати да
стекнеш славу код оних који се књигом баве, па
чак и код оних најбољих у вештини писања и нау-
ке. Уколико се пак тиче оних који, иако се не
баве писањем или науком као занатом, већ чи-
тају једино из доколице, и ма да довољно уве-
дени у ученост, која је данас, да се тако изра-
зим, потребан део цивилизације, знај добро да
они нису способни да у вредности књиге ужива-
ју више него оволико. И то, осим оног малочас ре-
ченог, и због једног другог разлога, који ми још
преостаје да овде изнесем. То јест: ови људи не
траже ништа друго у оном што читају, до трену-
тног задовољства. А тренутност је, већ по при-
роди, ситна и бесмислена за све људе. Стога, ка-
ко каже Хомер, свака ствар уживања,

Венера, санак, песма и играње,

постају брзо и по нужди досадне, ако уз тренут-
но занимање није везана нада неког будућег за-
довољства, или пријатности која од тога зависи.
Пошто човек није способан ни за какво друго ве-
ће задовољство, које се, пре свега, не би нала-
зило у нади, чија је снага толика да многа зани-
мања, лишена по себи сваког уживања, па чак од-
вратна и тешка, ма колико дуго трајала, постају

пријатна и радосна ако има да им се дода нада некаквог плода. Насупрот томе, ствари које се сматрају пријатне по себи, чим се од њих одели нада, постају досадне, чим се, да се тако изразим, окушају. Међутим видимо да су научењаци некако незаситни у читању, па и у најсухопарнијем често пута, и да осећају неко непрекидно задовољство у својим наукама, за којима седе већи део дана, и то зато, што у једној и другој ствари имају увек пред очима неки циљ који се налази у будућности, и неку наду напретка и користи ма каква она била; и што, при сваком читању, које по неки пут предузимају готово из доколице и ради забаве, не пропуштају да у томе виде, осим тренутног задовољства, неку другу, више или мање, одређену корист. Дотле остали, не имајући при читању ниједну другу сврху, која се, да се тако изразим, не би налазила у границама тог истог читања, после некаквог испразног уживања осете се засићени већ на првим страницама најпријатнијих и најдивнијих књига. Тако да, обично, лутају згађени од књиге до књиге, а најпосле се чуди већина њих, како неко може дугим читањем осећати дуготрајно задовољство. На тај начин и из овога можеш научити, да су, уколико се тиче ових и оваквих људи, готово сасвим изгубљени свака уметност, рад и труд једног писца. А у броју оваквих особа налази се, обично, највећи број читалаца. Али чак и научењаци, пошто се, као што се то често дешава, измени током времена њихова наклоност за поједине предмете и врсте њихових наука, могу једва да издрже читање оних књига из којих су црпли, или из којих су могли црпсти неизмерно задовољство. Иако још увек имају схватање и нужно искуство за познавање њихових вредности, ипак не осећају ништа друго до досаду, јер од њих не очекују никакве користи.

Поглавље седмо

Довде сам говорио о писању уопште и о неким стварима које се углавном тичу забавне књижевности, за чије проучавање видим да си више наклонен него за икоје друго. Говоримо сада само о филозофији, али без икакве намере да од ње оделим забавну литературу, која потпуно зависи од филозофије. Ти ћеш ваљда сматрати, пошто филозофија произлази из разума, у којему, можда, опште цивилизовани човек има више удела него у стварима уобразиље и срца, да вредност једног филозофског дела мора бити лакше схватљива, и од већег броја људи, него вредност песама и других написа, који се односе на забавно и лепо. Али ја за себе сматрам, да су сразмеран суд и савршено осећање мање ретки у односу на забавну књижевност, него у односу на филозофију. Најпре треба да сматраш за сигурно, да није довољна само финоћа ума и велика способност расуђивања за вредно напредовање у филозофији, већ да се такође тражи велика снага уобразиље; те да су Декарт, Галилео, Лајбниц, Њутон и Вико, уколико се тиче урођене способности њихових умова, могли бити велики песници. И обрнуто, Хомер, Данте и Шекспир могли су бити највећи филозофи. Али, пошто би било потребно много речи да се ово потпуно објасни и расправи, а то би нас сувише одвукло од наше намере, зато, задовољавајући се овом напоменом и настављајући своје излагање, кажем: да само филозофи могу потпуно схватити вредност и осетити задовољство у филозофским књигама. То кажем уколико се тиче садржине, а не ма каквог украса који оне могу имати, било у речи, било у стилу, или ма чему другом. Према томе, како људи непоетичне природе, да се тако изразим, не могу да схвате осећај и слике песама, ма да добро разумеју речи и смисао у њима, тако исто они који нису навикнути на размишљање и филозофирање, или који нису способни да дубље ми-

сле, често схватају речи и оно што хоће да каже филозоф али не и истину онога што он говори, ма колико била истинита и брижљиво изведена излагања самог филозофа, а јасан начин којим се он служи у излагању. Јер не имајући способности, или обичај, да продиру са својом мишљу у суштину ствари; ни да расплићу и да деле своје мисли на њихове најмање делове; ни да скупљају и везују заједно један добар број тих мисли; ни да одједаред духом обухвате многе појединости, да би могли извести општи закључак; ни да оком разума неуморно прате дугачак ред истина међусобно постепено повезаних; ни да откривају танке и скривене везе које свака истина има са стотину других истина, они не могу лако, или не могу никако, да у својој души изведу и обнове извршен поступак, ни да осете утиске које је филозоф осетио у својој души. А то је једини начин да се виде, схвате и оцене како треба сви узроци који су навели тог филозофа да донесе овај или онај суд, да тврди или пориче ову или ону ствар, да сумња у ову или неку другу. Тако да, ма колико схватали његове замисли, не разумеју: да ли су оне истините или вероватне, јер немају, или не могу постићи, неко искуство о њиховој истинитости и вероватноћи. А ово се врло мало разликује од онога што се дешава људима по природи хладним у погледу уобразиље и осећања, која су песници изразили. А ти добро знаш да је заједничко песнику и филозофу да улазе у дубину људских душа и да износе на светло све њихове присне особине и различитости, развоје, покрете и тајне успехе, узроке и последице једних и других, у којим стварима, људи који немају способности да у себи осете сагласност између песничких мисли и стварности, такође не осећају и не схватају сагласност у мислима филозофским.

Из наведених разлога произлази оно што сваког дана видимо, то јест, да многа врсна дела, свима једнако јасна и схватљива, упркос свега ово-

га некима изгледају да садрже хиљаду најизвеснијих истина, а некима хиљаду најочитијих грешака. Стога су та дела нападана јавно и тајно, не само из злобе, или због користи, или због других сличних разлога, већ и због глупости и неспособности схватања тачности њихових ставова, исправности извођења и закључивања, и уопште могућности, јачине и истинитости њихових излагања. Често пута најдивнија филозофска дела нападана су такође као нејасна, и то не грешком писца, већ због дубине или новине осећања, с једне стране, а, с друге стране, због мрачности ума онога који их ни на какав начин не би могао разумети. Помисли дакле, како је и написима филозофског рода тешко заслужити хвалу, ма колико им припала. Али иако ја то не кажем, не можеш ти сумњати да број правих и дубоких филозофа, ван којих нема никога ко би могао да оцени како треба друге филозофе, није врло мален и у данашње доба иако оно воли филозофе више него прошло доба. Не помињем разне клике, или ма како се друкчије оне звале, на које се данас деле, како је то било и увек, они којима је занат филозофирање. Свака од ових клика редовно пориче дужну хвалу и поштовање филозофима из оних других клика, и то не само зато што тако хоће, већ што је њихов дух заузет другим принципима.

Поглавље осмо

Ако би се пак ти уздигао знањем и размишљањем (пошто нема ниједне ствари коју ја не бих могао претпоставити за такав ум) до толике висине, да би ти било дано, као што је то било понеком избраном духу, да откријеш неку најосновнију истину, која не само што је за сва времена пре тога била непозната, већ и потпуно далека од сваког људског очекивања, па и сасвим друкчија или противна савременом мишљењу, чак и

мишљењу мудраца, немој мислити да ћеш на основу тог откровења постићи неку необичну похвалу у свом животу. Шта више, ни сами мудраци неће те хвалити (осим, ваљда један мали број), док оне исте истине не буду они, сад један сад други, понављали постепено и дугим током времена и не буду на њих навикли најпре своје уши, а затим ум. Јер ниједна нова истина и сасвим друкчија од постојећих схватања, иако ју је онај који се први сетио, доказивао јасно и сигурно, онако или слично као неку геометријску истину, није никада могла бити одједаред уведена и утврђена у свету, иако докази нису били материјални, већ само током времена, посредством навике и примера, пошто су се људи почели навикавати да у њу верују као и у сваку другу ствар; чак верујући уопште због навике, а не због извесности доказа замишљених у своме духу. Тако да је, најпосле, та истина, којом су почели да уче децу, била примљена уопште, њено непознавање помињало се као чудо, а била исмејавана друкчија мишљења, било предака, било савременика. А то све с толико већом тешкоћом и за толико дуже време, колико су такве нове и невероватне истине биле веће и основније, а због чега и рушитељке већег броја мишљења укорењених у душама. Јер ни оштри и израђени умови не осећају тако лако сву снагу разлога којима се доказују сличне нечувене истине, које сувише прелазе границе сазнања и способности тих умова, особито кад се такви разлози и такве истине противе веровањима већ застарелим у њима. Декарта, у његово доба, а у погледу геометрије, коју је он чудесно проширио применивши на њу алгебру и друге своје проналаске, нико, осим неколицине људи, није био ни разумео. Слично томе десило се и Њутону. И заиста, положај људи који су знањем необично изнад свог доба, није много различитији од положаја књижевника и учених људи који живе у градовима или покрајинама где се нико не бави књигом, јер ни ови,

како ћу доцније доказати, нису поштовани од својих суграђана или земљака, као ни они други од својих савременика, како би заслуживали. Чак их врло често и ниподаштавају због разлике у животу и њиховим схватањима од схватања осталих људи, као и због општег недовољног познавања вредности њихових способности и њихових дела.

Сумње нема да у овом времену, и све од обнове цивилизације, људски род непрекидно напредује у знању. Али је његов напредак спор и одмерен, док највећи и необични духови, који се посвећују разматрању о овом сенсибилном и човеку доступном свету, као и проналажењу истине, иду, штавише, понекад трче, брзо и готово без икакве мере. И зато није свету могуће, видећи како напредују тако брзо, да толико убрза корак како би могао да стигне заједно са њима, или мало после њих, тамо где они најпосле и остају. Он чак и не измени свој корак и не стигне понекад до ове или оне границе, осим у размаку од једног или два века откако је неки велики дух већ био тамо стигао.

Осећање је, може се казати, свеопште, да људско знање дугује већи део свог напретка оним највишим умовима који се јављају од времена на време, сад један сад други, готово као чуда природе. Ја напротив сматрам да оно дугује више обичним умовима, а необичним врло мало. Претпоставимо да један од ових, пошто је својом научношћу испунио простор знања својих савременика, напредује у знању, да се тако изразим, за десет корака. Али остали људи не само да се не одлучују да га следе, већ више пута, да не речем што горе, исмејавају његов напредак. Међутим, многи осредњи умови, помажући се ваљда делимично мислима и откровењима оног великана, највише ипак својим сопственим изучавањима, учине сви заједно један корак, који, због краткоће размака, то јест због мале новине закључака, као и великог броја оних који су до њега дошли, учине за неку

годину и сви остали људи. Тако, напредујући обичним током, постепено, а трудом и примером других осредњих умова, људи најпосле учине и десети корак, и закључци оног највишег духа буду признати за истините од свих цивилизованих народа уопште. Али он, већ одавна мртав, чак ни за тај успех не постиже позну и задоцнелу славу, делом што је успомена на њега већ избледела, или што је неправедно мишљење о њему, док је био жив, а потврђено дугом навиком, надвладало сваки други обзир; делом, што људи нису дошли до овог степена сазнања његовим трудом; и делом што су већ сви једнаки са њим у знању, па ће га брзо престићи, а можда су већ и сада изнад њега. Јер су се у дугом току времена могле боље доказати и боље објаснити истине до којих је он дошао, његове претпоставке довести до извесности, дати бољи ред и облик његовим проналасцима и готово учинити да сазру. Осим ако би се неки од научника, поново испитујући записе прошлих времена, проверивши закључке оног великана и упоредивши их са закључцима његових потомака, сетио како и за колико је он претходио роду људском, па му пружи неколико похвала, које узвиштају мало прашине, али се брзо забораве.

Иако напредак људског знања, као и пад тешких предмета, постиже од тренутка до тренутка све већу брзину, ипак се врло тешко дешава да једно исто поколење људи измени своје мишљење, или призна толико своје грешке, да би данас веровало противно ономе у шта је веровало раније. Али оно припрема таква средства следећем поколењу, да ово после сазнаје и верује, у многим стварима, супротно ономе. Само, као што нико не осећа непрекидно кретање које нас, заједно са земљом, носи наоколу, тако ни сви људи нису свесни разграђавања својих сазнања, ни сталног мењања својих судова. И човек не мења никада тако своја мишљења, да би знао да их мења. Али заиста не би могао не веровати у то и не бити свестан

тога сваки пут кад би изненадно примио неко мишљење много друкчије од мишљења које је имао до тада. Зато ниједна истина тако пронађена, сем ако је потпала под чула, неће никада бити примљена од савременика онога који ју је први открио.

Поглавље девето

Рецимо, да си, прешавши сваку препреку, у својој вредности потпомогнут од среће, заиста постигао не само да будеш човек већ и славан, и то не после смрти, већ још за живота. Погледајмо каквог ће ти плода то донети. Прво и прво, она жеља људи да те виде и лично упознају, оно бити указиван прстом, она част и оно поштовање коју ти присутни указују делом и речју, а у којим стварима и лежи највећа корист ове славе која произлази из писања, изгледало би, да би их могао лакше доживети у малим градовима, него у великим, где су очи и душе расејане и понете делом моћи, делом богатством, најпосле вештинама које служе за забаву и веселост некорисног живота. Али како у малим градовима готово увек недостају средства и потпоре на основу којих други долази до савршенства у књижевности и науци, и како се све ретко и вредно скупља и гомила у великим градовима, стога мали градови, ретко боравишта учених људи и обично без добрих школа, обичавају да тако ниско цене не само науку и знање, већ и исту чувеност до које је неко дошао овим средствима, да у овим местима ни једно ни друго није чак ни предмет завидљивости. А ако случајно нека важна личност, или чак необичног ума и знања, живи у неком малом месту, то што је једина јединцата не само да не увеличава њену вредност, већ јој толико шкоди, да често пута, чак и кад је напољу чувена, она је у свакидањем животу тих људи најзанемаренија и најнепознатија особа тога места. Као што тамо где би злато и

сребро било непознато и без вредности, сваки онај који би лишен сваког другог имања, био пун ових метала, не би био богатији од других, већ врло сиромашан и сматран таквим; тако исто тамо где ум и знање нису познати, а пошто су непознати не цене се, ту, кад би се чак и нашао неко који тога има у изобиљу, он нема могућности да буде изнад осталих, а немајући других добара, он је омаловажаван. И он је у таквим местима толико далеко од могућности да буде поштован, да, иако је често сматран за већег него што је у стварности, ипак није ни најмање поштован. У времену кад сам ја још врло млад одлазио у свој рођени Босизио и пошто се свуда тамо знало да волим учење и да се унеколико бавим писањем, моји су ме земљаци сматрали песником, филозофом, физичарем, математичарем, лекаром, правником, теологом и познаваоцем свих језика на свету, па ме испитивали, не правећи ни најмање разлике, о сваком питању било које врсте науке или језика о којему би се ма којим случајем повео разговор. А због овог свог мишљења они ме нису много поштовали, чак су ме сматрали много мањим од свих учених људи из других места. Али ако бих ја дозволио да они посумњају да је моје знање ипак мало мање прекомерно но што су они мислили, ја сам у њиховом схватању падао још много ниже и на послетку долазили су они до уверења да оно моје знање није било ништа шире од њиховог.

На колико се препрека наилази у великим варошима, колико да се постигне слава, толико и да се ужива у њеном плоду кад је већ стечена, неће ти бити тешко просудити према ономе што сам мало пре изложио. Сада додајем, иако се ниједна слава не постизава теже од оне доброг песника, или забавног писца, или филозофа, ка чему ти највише тежиш, са свим тим ниједна није мање плодносна за онога који ју је постигао. Нису ти непозната непрекидна спорења, древни и савремени примери беде и несрећа највећих песника.

Све је (да се тако рече) неизвесно и некако пријатно неодређено у Хомеру; колико у погледу поезије, толико и у погледу личности. Једино, у толикој неизвесности и незнању, остало је по једном веома веродостојном предању, да је Хомер био бедан и несрећан. Као да готово слава и вековна успомена није хтела да дозволи сумњу, да судбина осталих врских писаца није била заједничка са краљем поезије. Али не помињући друга добра и горорећи само о части, ниједна слава у животу не обичава бити мање часна, а мање корисно то што те остали сматрају вишим, до оних које сам малочас извео. Да ли због тога што многи људи до њих долазе без икакве заслуге, или што сама безгранична тешкоћа да се заслужи отимље вредност и поверење у такве славе; или још више, што готово сви људи мало ученији сматрају да они сами имају, или да им је лако постићи, толико познавање и способност, колико забавне књижевности толико и филозофије, да не признају за много веће од себе оне који заиста у овим стварима имају вредности? Али, било делимице због једног, делимице због другог узрока, сигурно је једно, да постићи име осредњег математичара, осредњег физичара, осредњег филолога, осредњег антиквара, осредњег сликара, осредњег кипара и музичара; бити напола упућен у једном једином класичном или страном језику, бива узроком постизавања код обичних људи, чак и у великим градовима, много више признања и поштовања него што се постизава будући познат и слављен од добрих критичара, као филозоф и знаменит песник, или као човек који се одликује вештином лепог писања. Тако, две најплеменитије ствари, најтеже да их човек постигне, најнеобичније, најдивније, два врхунца, да се тако рече, уметности и људског знања, то јест: поезија и филозофија, јесу најзанемареније способности света, особито данас, код оних који се њима баве. Запостављене су чак и обичним ручним занатима, колико због других обзира, толико и због

тога што нема никога ко не претпоставља да не поседује једну од ове две, иако се није око њих трудио; или да је не би могао постићи без муке и труда. А и ово је једна од многих ствари у којима се слажу поезија и филозофија, и она бедна и нађа, како пева Петрарка, лишена не само сваког другог добра, већ и признања и части.

Поглавље десето

Пошто у саобраћају са људима нећеш моћи уживати готово никакву корист од своје славе, највећа чар коју ћеш моћи из ње извући биће та што ћеш моћи да о њој размишљаш у свом уму и да будеш задовољан њом у себи самом, у тишини своје самоће, добијајући од ње потстрека и снаге за нове подвиге, чинећи је основицом за нова надања. Јер слава писаца, као и сва људска добра, не само да је много пријатнија издалека него изблиза, већ, може се рећи, није никада уз онога који ју је стекао и не налази се ни на каквом месту.

Прибећи ћеш дакле, најпосле, својом уобразиљом оном крајњем убежишту и утеси великих духова, то јест потомству. Онако, како се Цицерон, богат не једном обичном славом, и то не свакидашњом и малом, већ једном многоструком и ретком, до које је могао доћи један древни и римски великан, међу римским и древним људима, обраћа будућим генерацијама са жељом, говорећи, иако у другом лицу, следеће: *Мислиш ли ти да бих ја могао присилити сам себе да предузмет и поднесем толики труд, дању и ноћу, у вароши и на селу, да сам сматрао да моја слава неће моћи прећи границе мога живота? Зар није било боље изабрати један докон и сјаокојан живот, живот без муке и икакве бриге? Али, не знам ни сам како, мој дух, готово високо уздићуће главе, непрекидно упираше поглед на потомство тако, као да ће, пошто изађе из живота, тек тада почети да жи-*

ви. Ове Цицеронове речи односе се на осећање бесмртности самих душа, које је по природи усађено у људским срцима. Али прави разлог јесте тај, што се сва добра света не стичу пре него што се сазна да су недостојна свих мука и свег труда поднетих да се до њих дође, а највише слава, која се између свих осталих добара мора најскупље платити, а кад се има, најмање се њом служити. Али како по речима Симонидесовим,

Надање лепо свим нам храну нуди
Блаженим приликама,
Због чега свако узалуд се труди.
Неко пријатну зору, неко лето,
Или пролеће чека.
Нико на земљи смртни ток не брза
Ком с новим летом, лаке и милосне
С Плутоним друге богове
Дух његов не обећа...

тако, док се мало по мало, на основу искуства, неко увери у таштину славе, нада, готово гоњена у стопу од места до места, најпосле, немајући где да се одмори у целом размаку живота, због тога ипак не слаби, већ прешавши и с ону страну саме смрти, зауставља се на потомству. И то зато, што је човек увек склон и присиљен да тражи подршку у будућим добрима, јер се врло тешко задовољава тренутним добром. Због тога, они који желе славу, а постигли су је и за живота, поглавито се хране оном за коју се надају да ће је уживати после смрти, онако, као што нико није толико срећан данас да, презирући испразну срећу тренутне славе, не би се тешио мишљу оне исто тако таште славе којој се нада у будућности.

Поглавље једанаесто

Али, најпосле, шта значи ово прибегавање потомству? Извесно, природа људске уобразиље захтева да се стекне већи и бољи појам о потом-

цима, него о савременицима, или о онима који су већ прошли, и то само зато што о људима који још не постоје не можемо имати никакво мишљење, ни из искуства, ни по предању. Али с обзиром на разум, а не на уобразиљу, да ли ми сматрамо да ће заиста они што ће доћи бити бољи од наших савременика? Ја мислим пре противно овоме и држим за тачну ону пословицу: да свет што више стари, бива све гори. Мени би изгледао много бољим положај великих људи, кад би они могли да се обрате онима који су прошли, а који, према Цицероновим речима, нису бројно били мањи од оних који ће доћи после нас, али су врлином били много над њима. Заиста, ни најваљанији човек овога века не би добио никакве похвале од древних народа. Допустимо, да будућа поколења, уколико ће бити слободна од такмичења, од зависти, од љубави и мржње, и то не у међусобном односу, већ према нама, могу бити много правичније судије наших ствари, но што су то савременици. Зар ће они и с обзиром на друго бити боље судије? Говорећи само о ономе што засеца у учење, сматрамо ли ми да ће потомство имати већи број изврских песника, најбољих писаца, правих и дубоких филозофа, пошто се зна да ови сами могу имати достојно поштовање себи сличних? Или пак, сматрамо ли ми да ће њихов суд имати више уплива на људе свога времена, него што га има суд наших у садашњици? Сматрамо ли ми да ће код свих људи бити већа снага срца, уобразиље и ума него што је данас?

Зар не видимо да је у забавној књижевности било толико векова тако посувраћених судова, да се, омаловажавајући праву одличност писања, забрављајући или исмејавајући најбоље класичне или нове писце, волео и непрекидно ценио овај или онај барбарски начин и сматрао једино могућим и природним, јер се било која навика, ма колико искварена и најгора, тешко разликује од природе? И зар се то није дешавало у вековима и иначе

вредним и племенитим народима? Какву сигурност ми имамо да ће потомство увек хвалити онај начин писања, који ми хвалимо, иако се данас хвале они начини који су заиста за похвалу? Извесно је, да су судови и наклоности људи према лепотама писања врло променљиви и да се разликују према временима, природи места и народа, према обичајима, навикама и особама. Овој дакле промени и несталности мора да се исто тако повинује и слава писаца.

Још је променљивије и несталније стање филозофије, као и других наука, иако на први поглед изгледа то сасвим супротно, јер је сврха забавне књижевности лепота, која великим делом овиси од навика и схватања, док је сврха науке истина, која је непокретљива и не трпи мењање. Али како је ова истина скривена смртницима, осим уколико је мало по мало откривају векови, то, с једне стране, трудећи се људи да је открију на основу вероватноће и пригрљујући место ње ову или ону појаву, они се поделе на многа мишљења и многе клике, из чега произађе не мала различитост у наукама. С друге стране, новим сазнањима и готово новим искрама истине, до којих се долази мало по мало, науке расту непрекидно, због чега, као и због тога што у разним временима надвлађају разна мишљења, а која се сматрају као тачна, дешава се да она, не трајући дуго у једном истом стању, или врло мало, мењају мало по мало облик и каквоћу. Остављам по страни прву особину, то јест различитост, која можда није мање штетна слави филозофа, или научника, код њихових потомака него што је код савременика. Али колико мислиш ти да овој слави код потомства мора шкодити несталност науке и филозофије? Кад, због нових открића, или због нових претпоставки и вероватноће, буде осетно измењено стање једне или друге науке од онога стања какво је било у нашем времену, какву ће цену имати списи и мишљења људи који данас уживају највећу хва-

лу у тој науци? Ко сада чита дела Галилеа? А она су заиста била чудесна у своје време и тада се ваљда нису могла написати, то тим питањима, дела боља и достојнија једног највећег ума, ни пунија већих проналазака и узвишенијих појмова. Ипак је сваки осредњи физичар или математичар данашњег времена далеко изнад Галилеа у једној или другој науци. Колико је оних који данас читају дела канцелара Бекона? Ко се брине за дело Малбранша? Чак и сама дела Локеова колико ће времена остати у људској употреби, ако развој науке коју је готово он утемељио буде исто тако брз у будућности, како изгледа да хоће?

Уистину, иста она снага ума, иста она марљивост и труд, којима се филозофи и научници служе да постигну своју славу, током времена бивају узроком да она угасне или потамни. Јер због увећања које сваки од њих доноси својој науци и због чега и долази на глас, долази се до нових увећања због којих мало по мало нестају из употребе њихова имена и њихови списи. А извесно је већини људи тешко да се диве и да у другима поштује неку науку, која је много нижа од њихове. Ко дакле може сумњати да најближа будућност неће утврдити лажност врло многих ствари које су данас извесне и у које данас верују људи први у знању, те да неће за не мали размак прећи са знање о истини данашњег доба?

Поглавље дванаесто

Ваљда ћеш ти најпосле тражити да чујеш моје мишљење и мој изричит савет, да ли је за тебе, за твоје добро, прикладније наставити или прекинути пут ка овој слави, тако сиромашној коришћу; толико тешкој и несталној, не мање да је задржиш, него да је постигнеш; приличној сенци, коју кад имаш у рукама, не можеш ни да је осетиш, ни да је задржиш да ти не избегне. Ја ћу ти казати укратко своје мишљење, без икаквог зата-

живања. Ја сматрам да су ова твоја чудесна оштрина и снага схватања, ова племенитост, жар и плодност срца и уобразиље, најштетније и најболније од свих особина које судбина даје људским душама, и то за оне којима су дане. Али кад су већ примљене, тешко се може избећи њихова штета. С друге пак стране, готово једина корист коју у овим временима оне могу пружити, јесте ова слава до које се понекад може доћи применивши те особине на књижевност и на науку. Како дакле поступају они сиромаси, који због ма каквог случаја немају или не могу да се служе неким делом свога тела, те се довину да ову своју несрећу окрену на што могу већу корист, помажући се њом да пробуде у људима дарежљивост, тако ја сматрам да и ти треба да се побринеш, да на сваки начин, на основу ових способности, извучеш оно једино добро које оне могу да ти даду, ма колико оно било малено и несигурно. Те способности сви људи сматрају за добротинства и за дарове природе, и често, они који их немају, завиде онима који су их открили у прошлости или садашњости. А то је исто толико противно здравом разуму, колико би било кад би неки здрав човек завидео оним бедницима, о којима сам говорио, на њиховој телесној несрећи. Готово, као да би они ту своју несрећу могли добровољно бирати на рачун злехуде користи, коју она доноси. Остали људи труде се толико колико дозвољавају времена, и уживају колико то дозвољава ово смртно стање. Судбина великих писаца, неспособних по природи или по свом склопу, за многа људска задовољства, лишених, по својој вољи, многих других, често занемарени у људском друштву, осим, можда од врло малог броја оних који се баве истим наукама, јесте та, што воде један живот сличан смрти и што живе, ако тај живот постигну, тек пошто су под земљом. Али ми треба да следимо нашу судбину са јаким и великим духом, ма где нас она одвела. То се тражи највише од твоје врлине и од оних који су ти слични.

М е с е ц у

Дражесна луно, ја се сећам да сам,
Пре једног лета, на врх овог брега,
Тескобом мучен ишô да те гледам.
Тад си висила изнад ове шуме,
Као и сада, те сву обасјаваш.
Ал маглен, трептав, од плача што ми је
Веђама текô, мојим се очима
Чинио лик твој, јер беше пун бола
Мој живот. Још је, и не мења начин,
Љубљена луно. Ипак ми помаже
Сећање, као и бројање трена
Својега бола. О, како је добро
У младом добу, када још далеки
Пут има нада, а сећање кратак,
Спомињати се прохујалих ствари,
Па и туробних, чак док бол још траје.

Мудре изреке Филипа Отониери

Поглавље прво

Филипо Отониери, чијих неколико важних излагања почињем да бележим, а које сам, делом, чуо из његових сопствених уста, делом из причања других, родио се и већи део времена живео у Облачју, покрајини Ветродолу, где је пре кратког времена и умро. Ту се нико не сећа да би га он био увредио: било делом било речју. Његови суграђани, уопште, мрзели су га зато што је изгледало да мало воли многе ствари које су вољене и тражене од већине људи, иако никаквим знаком није показивао да мало цени, или да приговара онима који су волели те ствари и ценили их више од њега. Сматра се, да је он стварно, и то не само мишљу већ и делом, био оно што су други људи његовог времена говорили да су, то јест: филозоф. Стога је осталом свету изгледао особењак, иако се није старао, нити се правио да би ма у којој ствари изгледао друкчији од већине људи. С обзиром на то, говорио је да је у поређењу са особењаштвом људи који су у древним народима били сматрани за особењаке, највеће особењаштво које се данас може видети, било у наравима, било у институцијама, било у делима макоје грађанске особе, не само особењаштво друге врсте, него према оном древних народа толико мало различито од обичног држања осталих савременика, да би древним народима изгледало врло малено или никакво, и то чак у временима и народима који су у древно доба били најцивилизованији или најпоқваренији, иако данашњим народима изгледа врло велико. А мерећи

особењаштво Жан Жака Русоа, који је нашим де-довима изгледао врло велик особењак, са особењаштвом Демокрита и првих филозофа киника, додавао је, да сваки онај који би данас живео толико различито од нас, колико су ти филозофи живели различито од Грка свога времена, не само да би био сматран за особењака, већ би га, да тако речем, јавно мњење искључило из рода људског. И сматрао је, да се апсолутној мери особењаштва, које се може наћи код људи ма којег места и времена, може одредити мера образованости људи тог места и времена.

И ако врло умерен у животу, он је, може бити више од шале него од збиље, говорио отворено да је епикурејац. Али је Епикура осуђивао, говорећи, да се из тражења врлине и славе у његовом народу, могло извући више задовољства него из нерада, небрига и искоришћавања телесне сладострасти, у шта је Епикур полагао највеће добро људи. И тврдио је, да је епикурејска наука, која је најприкладја модерном времену, била потпуно туђа оном древном.

Волео је да се у филозофији назива следбеником Сократовим, и често је, као и Сократ, водио већи део дана разговоре сад с једним, сад с другим, ма о каквом предмету који би му случајно дошао под руку, највише са неким својим најприснијим. Али није посећивао, као Сократ, ни обућарске, ни дрводељачке, ни ковачке радње, па ни остале њима сличне, јер је сматрао, ако су атински ковачи и дрводељци имали времена да га утреше у филозофирању, да би они из Облачја били помрли од глади, да су исто тако поступали. Није ни разговарао на Сократов начин, непрекидно испитујући и изводећи, јер је говорио, да се дан данашњи не би нашао нико, ко би могао поднети да одговара на хиљаде непрекидних питања, ни слушати неких стотинак закључака, иако су савремени људи стрпљивији од древних. И, заиста, није имао ништа друго заједничко са Сократом до

понекад његов иронички и прикривен говор. А истражујући изворе чувене Сократове ироније, он је говорио, да је Сократ, пошто је рођен са врло нежном душом и, због тога, са врло великим расположењем за љубав, али прекомерно несрећан због облика свога тела, он је вероватно очајавао већ од младости, што неће бити вољен другом љубављу до пријатељском, јер је био мало способан да задовољи једно нежно, топло срце, које често пута према другима осећа једно много слађе осећање. С друге пак стране, са свим тим што је имао у изобиљу смелости која произлази из разума, не изгледа да је био довољно снабдевен смелошћу коју даје природа, ни другим особинама које су биле потребне да се у његовој отаџбини, у оним ратничким временима пуним побуна, и у оној распојасаности Атињана, неко бави јавним пословима. Уз то би му и његов неблагодарни и смешни облик био не мало на штету, код оног народа који је чак и у језику правио врло малу разлику између доброг и лепог, и који је осим тога био врло склон досетљивим доскочицама. Тако је дакле Сократ у једном слободном граду, пуном буке, страсти, забава, богаства и других срећа, а он сиромашан, неуслишан у љубави, мало способан за јавне послове, а надарен врло великим умом који је уз такве услове морао увеличавати свако нерасположење, из дуга времена почео да утанчано расуђује о деловањима, обичајима и особинама својих грађана, те да се тако служи неком врстом ироније. А то се по природи морало десити човеку који је, да се тако изразим, био спречен да узме учешћа у животу. Али питомост и великодушност његове нарави, па и слава коју је све више стицао са овим излагањима и која је морала да задовољи унеколико његово самољубље, учинише да ова иронија није била пуна презрења и горка, већ мирна и слатка.

Тако је, према чувеној изреци Цицероновој, филозофија први пут скинута с неба и са Сократом

ушла у градове и куће, скренута од излагања о тајанственим стварима, чиме се до тог времена бавила, и била упућена да расуђује о наравима у животу људи, да расправља о врлинама и манама, о добрим и корисним стварима, као и оним супротним овима. Али Сократ није имао на почетку намеру да уводи ову новину, ни да ишта поучава, ни да стекне име филозофа, које је у оно доба припадало само физичарима и метафизичарима. Стога се он није могао надати том имену на основу тих и таквих својих расправљања и разговора. Шта више, он је изјављивао јавно, да не зна ништа, и себи није био ставио ништа друго у задатак до да се не упушта у расправљања ни о чем другом, до о туђим пословима; јер је ову забаву претпостављао и самој филозофији, чак и ма којој другој науци и занату, пошто се, будући по природи више наклоњен деловању него разматрању, служио разговором само због тешкоћа које су га спречавале у деловању. Водио је увек радије разговоре са младим и лепим особама него са другима, варајући готово тако своју жељу и задовољавајући се тиме што је цењен од оних од којих би био више желео да је вољен. А пошто су све школе грчких филозофа, које су од тад унапред настале, изашле на неки начин из Сократове, Отониери је закључивао, да је почетак готово целе грчке филозофије, из које је проистекла и савремена, тупи нос и сатирско лице једног човека одличног ума и срца препуног жара. Говорио је такође, да је личност Сократова, у књигама његових следбеника, слична образама од којих свака има једно исто име, у свим нашим старим комедијама, једно одело, један карактер, али уколико се тиче осталог мења се у свакој од њих.

Он није оставио ништа написано о филозофији, као ни о чему другом, што није припадало приватној употреби. А кад су га неки запитали: зашто се не бави писмено филозофијом онако исто, како је обичавао усмено, одговори: читање је раз-

говарање које се води са писцем. Па како се, при свечаностима и јавним забавама, време чини страшно дуго онима који не узимају учешћа у забави, или сматрају да не узимљу, тако је у разговору обично благодарније говорити него слушати. Али су књиге, по нужди, као оне особе, које у друштву увек саме говоре, а никада не слушају. Стога је потребно да књига каже многе добре и лепе ствари, и да их врло добро каже, да би јој читаоци могли опростити оно непрекидно говорење. Иначе мора да се на силу свака књига, као и сваки незаситни говорник, замрзи.

Поглавље друго

Он није правио разлике између посла и забаве. Говорио је увек да се забављао кадгод је био запослен ма којом ствари и ма колико она била тешка. Једино, ако каткад, за кратко време, није био запослен, изјављивао је, да се за то време није забављао.

Говорио је, да су најстварнија задовољства нашег живота она која произлазе из лажног уображавања, а да деца налазе све и у ничему, људи ништа и у свему.

Сва уживања, која се обично називају стварна, упоређивао је са артичоком, до чије средине ако неко жели да стигне треба најпре да изгризе и прогута сваки лист. И додаваше, да су ови овакви артичоки такође врло ретки, јер има, у великом броју, других, овима сличних споља, али изнутра без средине; и да је он, пошто тешко може да се навикне гутати лишће, врло задовољан што може да се одрекне једних и других.

Кад га је неко запитао, који је најгори тренутак у људском животу, одговорио је: ја бих за себе сматрао да су најгори тренуци, тренуци уживања, осим тренутка бола и тренутка страха; јер су нада и сећање на ове тренутке, а они испуњују

остатак живота, много боље и пријатније ствари и од самих уживања. Он је људска уживања, уопште, упоређивао са мирисима; јер је сматрао, говорећи у сразмери према задовољству, да уживања остављају за собом већу жудњу него ма које друго осећање; а држао је, да се од свих човечјих чула, чуло мириса може најтеже задовољити својим сопственим уживањем. Мирисе је такође упоређивао са ишчекивањем добара, говорећи: да оне мирисне ствари које су на било какав начин добре за јело, или за кушање, редовно надвладају свој укус мирисом; јер чим се окусе воле се мање него кад се миришу, или мање но што би се могло ценити по мирису. И причао је, да му се по неки пут дешавало да је стрпљиво подносио задоцњење неког добра, за које је био сигуран да ће га постићи, и то не због велике жудње коју је за тим добром осећао, већ због страха да не би умањено своје задовољство уображавајући о њему врло много, што би му то добро приказало много већим од онога које се имало остварити. Стога је на сваки начин настојао да своју мисао скрене са тог добра, као што се то ради са мислима о злу.

Говорио је исто тако, да се, чим дођемо на свет, сваки од нас осећа као човек који се опружи по некој тврдој и неугодној постељи, где, тек што се наместио, осећајући се неугодно, почне да се пребацује с бока на бок, да мења сваки час место и начин лежања. Тако проводи целу ноћ надајући се увек да ће на крају крајева доћи до мало сна, чак по неки пут и мисли да је баш ту да заспи, док се не дигне а да се није ни одморио, јер је дошао час устајања.

Посматрајући са неколицином других људи пчеле заузете својим радом, рече: блажене ви, ако не схватате своју несрећу!

Није сматрао могућим да се могу избројити све људске беде, ни да се једна једина може добровољно ожалити.

На оно Хорацијево питање, како се то дешава да нико није задовољан својим сопственим стањем, одговарао је: томе је узрок то што ниједно стање није срећно. Својом судбином били би задовољни: не мање поданици него кнежеви, не мање сиромаси него богаташи, не мање слаби него моћни, кад би били срећни; и не би завидели другима. Јер људи нису мање задовољиви него ма која друга врста, али се не могу осећати задовољни до у срећи. Стога, какво чудо да нису никада задовољни, пошто су увек несрећни?

Тврдио је, кад би се претпоставило да се неки човек налази у најсрећнијим приликама на овом свету, а без могућности обећања себи, да ће то стање било у ком његовом делу и ма на који начин унапредити, да се готово може рећи, да би тај човек био најбеднији од свих људи на свету. Чак и најстарији људи имају планове и наде за побољшање свога стања на неки начин. И помињао је једно место из Ксенофонта, где он саветује, да се, кад се купује неко земљиште, купи једно од слабо обрађених, јер, каже он, земљиште које ти не може дати више плода него што ти даје, не весели те толико колико би могло кад би видео да оно напредује од доброг на боље. А сва она имања која ми видимо да напредују, дају нам више задовољства него она друга.

Насупрот овоме подвлачио је, да ниједно стање није тако бедно да не би могло постати још горе, и да ниједан смртник, ма колико био несрећан, не може тешити сам себе, нити се хвалити говорећи да је толико несрећан да његова несрећа не подноси увеличења. Иако нада нема граница, људска су добра ограничена. Чак ако употребимо неког богаташа са неким сиромасом, неког господара са неким слугом, па ако заменимо каквоћу њиховог стања са њиховим навикама и жељама, наћи ћемо, да они имају, уопште, исту количину добра. Али природа није поставила никакве границе нашим злима, па готово ни сама уобрази-

ља не може предочити неку такву несрећу која се није остварила у садашњости, или се није већ остварила, или најпосле не би се могла остварити у неком од нашег рода. Међутим, док већина људи заиста нема наде ни за какво увеличење добра које има, не могу, у размаку живота, никоме да фале поводи бојазни. А ако се судбина брзо сведе на то да она заиста нема способности да нас обдари коришћу, она ипак не губи ни у ком времену способност да нас вређа новим и таквим штетама, које могу да надвладају чак и саму постојаност очаја.

Често је исмејавао оне филозофе који су сматрали да човек може да избегне власт судбине, ако презре и сматра да другима припадају сва добра и зла која нису у његовој моћи ни да их постигне, ни да их избегне, ни да их задржи, ни да их се ослободи, иако не налази сопствено блаженство и несрећу у другоме до у ономе што потпуно зависи од њега самог. Између осталог, о овом схватању говорио је: ако допустимо да је чак неко постојао ко је са другима живео као прави и савршени филозоф, нико није тако живео, нити живи, са самим собом; и да је исто тако могуће не бринути се о својим стварима више него о туђим, као и водити бриге о туђим стварима као да су сопствене. Али допустивши да би оно душевно расположење, о којему говоре ови филозофи, било не само могуће као што није, већ истинито и стварно у некоме од нас, па чак и савршеније него што они говоре, утврђено и природжено дугим трајањем, испробано у хиљаду случајева, зар због тога блаженство и несрећа овог човека не би били у власти судбине? Зар не би подлегло судбини ово исто душевно расположење, за које они претпостављају да нас мора ослободити од не? Зар разум људски није подвргнут разним случајностима преко целог дана? Зар га не могу пореметити, ослабити, посувратити, угасити безбројне болести које доносе блесавост, делиријум, лудост, беснило,

глупост и сто других врста кратког и трајног лудила? Зар памћење, чувар знања, не слаби и не опада од младости на доле? Колики постају деца умом, у старости, а готово сви губе снагу духа у том добу. Исто тако, због ма каквог болесног стања, слаби, некад више некад мање, а често се и гаси, свака још здрава и читава способност ума и памћења, смелост и постојаност. Најпосле, врло је лудо говорити да је наше тело подвргнуто стварима које нису у нашој моћи, а упркос томе порицати да је дух, који готово у свему зависи од тела, подвргнут по нужди ма којој ствари изван нас самих. А закључиваше, да је цео човек, увек и неоповрзиво, у власти судбине.

Упитан, зашто се људи рађају, одговорио је у шали: зато да би сазнали колико би било боље да се нису ни родили.

Поглавље треће

Односно извесне несреће која му се десила, рече: изгубити љубљену особу неким изненадним случајем, или после неке кратке и брзе болести, није толико горко, као онда, кад видиш да је нестаје мало по мало (а то се њему десило) због неке дуге болести, од које је умрла пре него се телом и духом изменила, те постала готово нека сасвим друга особа. То је најбеднија ствар, јер се у таквом случају љубљена особа не губи пред твојим очима тако да ти у замену оставља слику не мање пријатну од оне у прошлости, а коју чуваш у својој души, већ ти пред очима остаје слика сасвим различита од оне, коју си некада волео, тако да су ти из душе ишчупане насилно све љубавне обмане. А кад се затим она заувек изгуби из твог присуства, она прва слика, коју си у својој мисли имао о њој, буде сасвим избрисана од ове нове. Тако сасвим изгубиш љубљену особу, јер не може да ти остане трајна ни у уобразиљи, а место уте-

хе не пружа ти друго до бол. Најпосле, овакве врсте несреће не дају ти никакве могућности одмора у болу који ти доносе.

Некоме који му се жалио не знам на какву невољу, говорећи: кад бих се могао ослободити ове, било би ми врло лако сносити све остале невоље, одговори: онда би ти баш биле тешке, сад су ти лаке.

Неком другоме, који му рече: да је ова бол трајала дуже, била би постала несношљива, одговори: штавише, због навике, био би је лакше сносио.

У многим стварима које су се тицале људске природе, одвајао је свој суд од судова заједничких већини људи. По неки пут и од самих мудрих људи. Тако је, на пример, порицао да је време неке необичне радости најприкладније за тражење и мољење оних, којима та тражења и молбе имају бити упућене. Поглавито, говорио је он, кад молба није таква да је онај који се моли може одмах задовољити само једним обичним, или мало више него обичним пристајањем, јер сматрам да је у људима, да би се од њих ма шта постигло, исто тако незгодна и противна радост колико и бол. Једно и друго осећање испуњују у истој мери човека мишљу о самом себи, тако да не остављају места за размишљања о стварима осталих људи. Као што у болу наше зло, тако у великој радости наше добро, држе наше душе у запетости и заузетости, те су оне неспособне да се брину за потребе и жеље осталих људи. Особито је једно и друго време далеко од сваке самилости. Време бола, јер је цео човек усредсређен у самилости према себи самом, а време среће, јер се онда све људске ствари, цео живот, указују веома радосни и веома пријатни и то толико, да несреће и трпљења изгледају готово као пуста уображења, па их мисао одбија, јер је и сувише у нескладу са тадашњим расположењем нашег духа. Најприкладније време да се неко наведе да одмах учини, или да се одлучи да учини нешто на туђу корист, јесте

време неког мирног, одмереног веселја, али не изваљредног ни живог или, такође, па чак још и више, време неке такве радости која, ма колико била жива, нема никаквог одређеног узрока, већ се рађа из неодређених мисли, а састоји се у неком лаком треперењу духа. У том стању људи су више него икада расположени за самилост, приступачнији за онога који их моли, и покоји пут радо искористе прилику да учине другим добра и да упуте ка неком похвалном деловању онај неодређени покрет и онај пријатан занос својих мисли.

Исто је тако порицао да несрећан човек, причајући, или, на неки начин, излажући своје невоље, може обично пробудити више самилости и више призрења код оних који са њим имају више сличности у невољама. Шта више, кад овакви људи чују твоје тужбе, или кад ма на какав начин схвате твоје стање, они се неће побринути за друго до да у себи самима претпоставе сопствена зла твојима, као тежа. А често се догађа, да, док ти сматраш да је њих дубоко дирнуло твоје стање, они те прекину причом о свом сопственом удесу и упињу се да те убеди, да је теже сносити њихову несрећу, него твоју. И говорио је, да се у таквим случајевима обично дешава оно што се у *Илијади* прича о Ахилу. Кад се Пријам, плачући и молећи, бацио пред њега на колена, и кад је завршио оно своје туробно јадиковање, Ахил је почео да плаче за себе, али не због Пријамовог бола, већ због сопствене несреће и због сећања на оца и свог убијеног пријатеља. И додаваше, да заиста обичава пробудити самилост унеколико и то што су се већ проживела у себи она иста зла за која чујемо и која видимо у другима, али не то што се носе у садашњости.

Говорио је, да су немарност и непромишљеност узроком да се чине безбројне свирепе и зле ствари, које врло често имају изглед злости и свирепости. Као на пример, кад неки човек који се налази ван своје куће на забави, оставља своје слуге

под отвореним небом да кисну на киши, и то не због тврдог и несамилосног срца, већ зато што не мисли и не оцењује њихов рђав положај. А сматрао је, да је код људи обичнија непажња него злоба, нечовештво, или томе слично, и да из непажње настаје врло велик број рђавих поступака, те да највећи део деловања и понашања људи, која се приписују некој најгорој моралној особини, нису ништа друго до проста непажња.

Једном приликом је рекао, да је за једног добродетелиноца мање тешка потпуна и очигледна неблагодарност, него видети да му се за једно велико добродетелство одговара једним малим, којим, да ли због неразумевања или из злобе, онај коме је добродетелство учињено, сматра, или претпоставља, да је према добродетелиноцу ослобођен сваке благодарности, па онај први изгледа као да је с тиме исплаћен, или треба, због доброг васпитања, да се прави као да је исплаћен. Тако је он, с једне стране, преварен и у самој пустој и неплодној благодарности душе, која му је вероватно, у сваком случају, била обећана; а с друге стране: отета му је могућност да се јавно жали на ту неблагодарност, или да укаже, како је заиста и било, да му је рђаво и неправедно одговорено.

Чуо сам причати, да се такође њему приписује и ова мудра изрека. Ми смо склони и обично претпостављамо да они с којима случајно разговарамо имају велику оштрину и вештину запажања наших вредности, или оних које ми уображавамо да имамо, те да они могу да схвате сваку лепоту и вредност сваке наше речи и дела, као и да имају велику дубину, велику способност размишљања, и велико памћење да могу да оцене наше врлине и одлике, и да их увек држе на памети. Међутим, у погледу сваке ствари, ми, или не откривамо у њима ове добре стране, или сами себи не признајемо да смо их открили.

Поглавље четврто

Тврдио је, да понекад неодлучни људи, упркос свим тешкоћама, настављају оно што су били предузели, и то баш због те исте своје неодлучности. Јер да би одустали од донесене одлуке требало би да се још једном одлуче. Понекад су најспремнији и највреднији у извршењу онога на шта су се одлучили, јер бојећи се и сами да од тренутка до тренутка не одустану од онога што су били предузели и да се не врате у оно мукотрпно душевно стање неодлучности и неизвесности, у којему су се налазили пре своје одлуке, убрзавају извршење и у ту сврху употребљавају сву своју моћ; на шта их више потстиче бојазан и несигурност да ће моћи победити сами себе, него сам предмет подухвата и препреке, које они требају да пређу да би до тог предмета дошли.

Понекад би говорио у шали, да особе које су навикле да непрекидно саопштавају другима своје мисли и осећања, цикћу и кад су саме ако их нека муха убоде, или ако им се преврне неки суд, или им исклизне из руке. Насупрот, особе које су навикле да живе саме са собом и да се саме у себе затварају, чак кад би осетиле да ће их ударити кад, а у присуству других, не би ни уста отвориле.

Сматрао је, да је већина древних и савремених људи, који се цене као велики и необични, постигла ову славу због преимућства неке своје особине у односу на остале своје особине; и да неко, у коме су душевне особине уравнотежене и сразмерне, па биле и необичне и прекомерно велике, тешко може да изведе ствари достојне једног или другог епитета, те да савременицима или будућим поколењима изгледа велик и необичан.

Савремене цивилизоване народе делио је на три врсте људи. Прво, на врсту, чија се сопствена природа, па и она заједничка осталим људима, мења и преображује вештином, или начином грађанског живота. Он је за ову врсту људи говорио да

су сви способни за приватне и јавне послове, да са задовољством узимају учешћа у пријатном људском саобраћају и да, наизменично, успевају да буду пријатни оним особама с којима случајно морају да живе, или да су на један или други начин у додиру. Најпосле, да су они способни за начин савременог грађанског живота. А тврдио је, да, говорећи уопште, само ова врста заслужује и да само њој припада поштовање људи у горепоменутих народима. Друга врста јесте она у којој природа није довољно измењена према природи њеног првобитног стања, и то, или због тога што, како се каже, није била васпитавана, или, јер уска и неспособна каква је била, није могла да прими и да очува утиске и последице вештине, праксе и примера. Ова је врста најмногобројнија, али презрена не мање од себе саме него од других, достојна мало призрења. Све у свему, она се састоји од оних људи који имају или заслужују да носе име гомиле, ма у који ред и стање били стављени од судбине. Трећа врста, бројно неупоредиво мања од ове две споменуте, готово исто тако презрена као она друга, често чак и више, јесте врста људи у којима природа, због сувишка снаге, беше одолила вештини нашег савременог живота, искључила је и од себе одбацила, не примивши више него један мален део њен, који тим људима није довољан за вршење њихових послова и за њихове односе са осталим људима, па чак ни да умеју да у саобраћају са њима постану пријатни и цењени. Ову врсту делио је на две подврсте: једну сасвим снажну и здраву која презире презир који јој се посвуда указује и која је често радоснија што је презрена, него што би била да је поштована. Она је различита од других не само по природној нужди, већ такође и по вољи и пристанку, далека од нада или уживања од саобраћаја с људима, усамљена у срцу вароши, колико због тога што избегава остале људе, толико и због тога што и њу избегавају други. А додаваше, да су људи ове вр-

сте врло ретки. Говорио је, да се у природи друге врсте налази снага здружена и помешана са неком врстом слабости и бојажљивости, тако да та природа руши саму себе. Јер људи ове друге врсте, иако по својој вољи нису туђи саобраћају са осталима, желећи да у многим и разним стварима буду једнаки или слични онима из прве врсте, жалећи се у свом срцу због непоштовања које их прати и што изгледају мање вредни од људи неизмерно нижих умом и духом од њих, никако не успевају, упркос свег труда и настојања које употребе, да се израде за практични живот, ни да у саобраћају с људима постану сношљивији, колико себи самима, толико и осталим људима. Било је доста таквих највећих и најфинијих умова, иако један више други мање, у последњим временима, а има их и у нашем. Као одличан пример, наводио је Жан Жак Русоа, придружујући му један други пример узет из древних народа, то јест Вергилија, о којему, у латинском животопису који је написао Донатус, граматичар, а на основу Мелиса, исто тако граматичара и Меценатовог слободњака, стоји, да је говорио врло тешко и врло мало друкчије од неуког човека. А да је то истина и да је Вергилије, баш због те чудесне финоће ума, био мало способан за саобраћај с људима, изгледало му је да се то врло вероватно може закључити, колико по врло утанчаној и врло тешкој вештини његовог стила, толико и по сопственој природи те поезије, као и по ономе што се налази при крају другог дела *Георџика*. Ту, противно обичају древних Римљана, а особито оних великог ума, песник открива, да је жељан повученог и самотног живота, и то на такав начин, да се може разумети, да га је на то присилила његова природа више него што би он томе био наклонен, и да тај живот воли више као лек и уточиште, него као неко добро. Стога, говорећи уопште, људи ове прве и друге подврсте, нису цењени, осим неки после смрти; а они друге врсте, и

живи и мртви, имају малу или никакву цену. И сматраше, да се може устврдити, уопште, да се у нашем времену обично поштовање људи не постиже за живота на други начин до ако се врло много одалечиш и измениш од природног. Осим тога, пошто се у данашњем времену, да се тако каже, цео културни живот налази у људима прве врсте, чија је природа некако у средини оних двеју осталих, он је закључивао, да се и у овом правцу, као и у хиљаду других праваца, може видети како се данас употреба, руковање и власт над стварима налазе готово потпуно у рукама просечних људи.

Осим тога, он је разликовао три степена старости, упоређујући је са осталим добрима човековим. У самом почетку народа, кад су сва доба била исправна у наравима и обичајима, док искуство и познавање људи и живота нису имали ту особину да скрећу душе од поштеног и правичног, старост је од свих осталих доба била највише цењена. Јер, с правичношћу и осталим врлинама, које су онда биле заједничке сваком добу, било је у њој, како је и природно да тако буде, више разума и памети него у осталима. Напротив, у времену које је дошло после, пошто су се исквариле и посувратиле нарави, ниједно доба није било бедније ни одвратније од старости, пошто је осећањем више наклоњена злу него остала доба: због дуже навике, због већег познавања и праксе у људским стварима, због последица туђе злости, које је дуже и у већем броју поднела, и због хладноће коју има по природи. Истовремено, она је неспособна да зло врши, осим оговарањем, преваром, вероломношћу, лукавошћу, претварањем, у једну реч: оним вештинама које су између најгорих најодвратније. Али, пошто је исквареност света прешла све границе, а непоштовању правичности и врлине претходило у људима искуство и познавање света као и туробне стварности, чак, да се тако каже, искуство и сазнање претходили су добрима живота, тако да је

човек већ у детињству био искусан, научен и искварен, то је старост постала, не кажем поштована, јер је од тада унапред врло мало ствари било достојно тог назива, али сношљивија него остала доба. И то зато што су жар и телесна снага, који су у прошлости били често узроком добрих нарави, савести и добрих дела, помажући уобразиљу и племените мисли, постали само потстреком и руководиоцима злог хтења и злог деловања, и што су дали снаге и живости злости, која се са годинама ублажила и смирила хладноћом срца и оронулошћу телесних уда, ствари које свакако више вуку ка пороку него ка врлини. Осим тога, пошто је то исто велико искуство и познавање људских ствари постало потпуно непријатно, досадно и без вредности, место да добре упуту на зло, као у прошлости, добили су снагу да умање, а често да и угасе љубав код несрећних. Стога, уколико се тиче добрих нарави, говорећи о старости у упоређењу са другим добима, може се рећи, да је она у прво време била оно што је према добру најбоље; у поквареном времену оно што је према рђавом најгоре; а у следећем и горем, противно овоме.

Поглавље пето

Често је расправљао о оној врсти самољубља која се данас назива егоизмом, пошто му се, ја мислим, често дала прилика да о томе говори. По овом предмету навешћу неколико његових изрека. Он је говорио да данас кадгод ти неко хвали некога због поштења, или га куди због противног, а тај неко је имао нешто са дотичним, или у садашњости има нешто, да ти о тој особи ништа друго не дознаш до да овај који онога куди или хвали, јесте или није задовољан са њом. Задовољан, ако га приказује као доброг, незадовољан, ако га приказује као рђавог.

Порицао је, да у данашњем времену ико може волети без такмаца. А кад су га запитали за-

што, одговорио је: зато што је, несумњиво, љубљени или љубљена, најжешћи такмац онога који воли.

Например, говорио је, ти тражиш неку услугу од које било особе, а њој је немогуће удовољити твојој молби, а да се не разбуди мржња или зла воља неког трећег. И овај трећи, ти и особа коју си молио, претпоставимо, по положају и моћи, једнаки сте више или мање. И ја тврдим, да врло вероватно твоја молба неће бити никако услишана, чак и ако се претпостави, да би ова услуга морала тебе врло много обавезати према добротиницу и учинити да ти према њему будеш више добронамерно наклоњен, него онај трећи непријатељски. Али се много више стрепи од мржње и срџбе људи него што се очекује од њихове љубави и благодарности. И то је логично и разумљиво, јер се редовно види, да оне две прве страсти дејствују чешће и да у деловању показују много већу снагу, него оне друге. А томе је узрок, што онај који се труди да нашкоди онима које мрзи, као и онај који хоће да се освети, ради сам за себе, а онај који се труди да помогне онима које воли и онај који одговара на добротинства примљена, ради преко својих пријатеља и добротинилаца.

Говорио је, да уопште љубазности и услуге које се чине другима у нади и са намером своје сопствене користи, ретко када постигну своју сврху; јер људи, особито данас, лако примају а тешко враћају, пошто имају више знања и разума него они у прошлости. Ипак, од оваквих љубазности и услуга, услуге и љубазности које неки млади људе чине старим, богатим и моћним женама, постигну своју сврху, и то не само чешће, већ у већини случајева.

Ова ниженаведена разматрања, која се највише тичу савремених нарави, сећам се да сам их чуо из његових уста. Данас нема ниједне ствари која застиђује пред људима свиклим и искусним у свету, до сам стид; нити се овакви људи стиде

иједне ствари до ове, ако им се понекад случајно деси да се застиде.

Чудесна је снага, снага моде. Она, иако се народи и људи врло тврдоглаво држе навика у свакој другој ствари, иако се слепо држе својих судова, пословања и поступака према својим навикама, па чак то било и против разума а на њихову штету, мода их увек натера да одједаред одбаце оно што она хоће, да измене и приме обичаје, начине и судове, па било да је оно што остављају разумно, корисно, лепо и прикладно, а оно што примају, овоме противно.

Врло се ретко исмејавају безбројне ствари које су у свакидашњем животу, или код појединих људи, заиста смешне. И ако неко покуша да их исмеје, тај постаје брзо сам смешан, јер није могао да своје исмевање пренесе на друге. Насупрот овоме, преко целог дана исмевају се хиљаде важних и корисних ствари, а смех се врло лако преноси на остале људе. Штавише, највећи број ствари које се редовно исмејавају, нешто су сасвим друго него смешне. Врло многе ствари исмејавају се баш због тога што нису за смех, ни једним својим делом, ни толико колико би било потребно.

Говоримо и чујемо како се сваког тренутка каже: *добри наши стари, добри наши претци и човек старој кова*, хотећи рећи: ваљан човек на кога се можеш ослонити. Свака генерација, с једне стране, верује да су они што су прошли били бољи од савременика, а с друге стране, да народи постају све бољи, уколико се сваког дана удаљују од свог првобитног стања, те да би постали без сумње гори кад би се у то стање вратили.

Извесно, истина није лепа. Али ипак и истина може често пута пружити неко задовољство. А ако се у стварима људским лепо има претпоставити истини, онда ту где нема лепог, истину би требало претпоставити свакој другој ствари. Међутим, у великим градовима је човек далеко од лепог, јер лепом нема више никаква места у животу човечјем. Да-

леко је он тамо и од истине, јер је у великим градовима свака ствар лажна, или пуста. Тако, да тако речем, тамо се не види, не чује, не додирује и не удише ништа друго до лажи, и то ружне и непријатне лажи. А то је за нежне духове, може се рећи, највећа беда на свету.

Они којима није потребно да се сами брину о својим потребама па бригу остављају другима, редовно не могу, или ни на какав начин, или само са највећом тешкоћом и са мање успеха од других, помоћи сами себи свакако у најглавнијој потреби коју имају. А та потреба је да се испуни живот. Она је много већа од свих засебних потреба, које се све задовоље чим је живот испуњен. Она је такође већа и од потребе самог живота. Шта више, живот сам по себи није потреба; јер чим је одељен од среће, није добро. А ако се живот састоји у овоме онда је највећа и прва потреба да се он спроведе са најмање несреће што се може. С једне стране, дакле, најнесрећнији је онај живот који се проводи у нераду. С друге стране, начин рада којим се живот ствара мање несрећним, него ма којим другим начином, јесте онај који се састоји у томе да се задовоље сопствене потребе.

Говорио је, да је обичај продавања и куповања људи био користан људском роду и наводио је, да је цепљење против богиња пренето у Цариград са Кавказа, одатле је прешло у Енглеску, из које пак у остале делове Европе; јер да је та болест, на Кавказу, шкодила много животу и обличју деце и младића, и наносила велику штету трговини, коју ти народи врше са својим девојкама.

О самом себи причао је, да, кад је први пут изашао из школе и ушао у живот, беше одлучио да неће никада никога хвалити, као ни икоју ствар с којом се буде срео у саобраћају с људима, до једино ако та ствар буде таква да му заиста буде изгледала достојна похвале. Али после једне године, за које време, држећи се донесене одлуке, он није био похвалио ниједну ствар, нит иједну

особу, то бојећи се, да због недовољне вежбе сасвим не заборави оно што је недавно био научио из реторике о енкомиастичном, или похвалном начину, одрекао се ове своје одлуке, а мало после потпуно је одбацио.

Поглавље шесто

Обичавао је давати да му се чита на глас сад из једне, сад из друге књиге, највише из неког старог писца, па између читања, с времена на време, на овај или онај пасус, убациваше по неку своју изреку, или готово гласну белешку. При читању *Живота филозофа* написаних од Диогена Лаерција, чујући да је Килон, запитан, у чему се разликују учени људи од неучих, одговорио, у томе што се надају добру, он рече: данас је све преокренуто тумбе, јер се незналице надају, а они који знају, не надају се ничему.

Слично овоме, како је у поменутим *Животима* стајало да је Сократ тврдио, да на свету постоји само једно добро, и то знање, а само једно зло, и то незнање, рече он: за древно знање и незнање не знам ништа, али бих данас ову реченицу окренуо тумбе.

Како је у овој истој књизи била наведена следећа догма секте Хегесијеваца: *мудрац, ма шта радио, учиниће сваку ствар у своју сопствену корист*. Отонниери рече: ако су сви они, који овако поступају, филозофи, онда нека дође Платон и нека у целом цивилизованом свету оствари своју републику.

Много је хвалио једну мудру изреку Биона Бористенског, коју је пренео тај исти Лаерције, а која гласи: да су најтужнији они људи који траже највећу срећу. И додаваше, да су насупрот најблаженији они који више могу, или више обичавају да се задовоље са најмањом срећом; чак, и кад је она већ прошла, претурати је у памћењу и у доколици уживати у њој.

На разна доба цивилизованих народа примењивао је онај грчки стих који гласи: младићи раде, одрасли дају савете, старци желе, говорећи, да данашњем времену заиста не остаје ништа друго до жеља.

Једном пасусу Плутарховом, који је овако пренео Марцелус Адрианус млађи: *Спартанци би били још много мање трпели дрскост и изруђавање Стратоклово, који, пошто је био убедио народ (Атињане) да има да принесе жртве као победник, и народ га, дознавши истину о поразу, њовао, рече: какву сам вам неправду нанео, ако сам успео да вас држим три дана у празновању?* Отониери је додао: тако би се слично могло одговорити онима који се жале на природу, тужећи се, да она, уколико је свесна, скрива истину од свакога и прикрива је многим испразним али лепим појавама; какву вам неправду она наноси, ако вас за три четири дана држи веселе? Једном другом приликом рекао је, да се, водећи рачуна о природним манама човековим, може потпуно применити на род људски оно што говори Тасо о деваку, којег су преваром натерали да узме лек: *и по превари својој добија живот.*

Кад су му прочитали једно место у Цицероновим *Парадоксима*, које би се на наш језик превело овако: *зар сладостраст чини човека бољим и хвале вреднијим? И да ли случајно неко постоји, ко би се уживајући у њој хвалио и тиме поносио?* Отониери рече: драги Цицероне, не усуђујем се казати да данашњи људи због сладострасти постају бољи или достојнији похвале, али су свакако више хваљени. Шта више, ти мораш знати да готово сви младићи данас бирају и следеју само овај једини пут хвале, то јест: онај пут који води преко сладострасти. И не само да се њом диче кад су је постигли, и да о томе причају много и пријатељима и страним људима, онима који хоће и оним који не би хтели да их слушају, већ и много жуде за њом и траже је, и то не као сладостраст, већ као разлог похвале и чувености, и као предмет хвалисања.

Чак приписују себи и многе успехе које нису постигли, које нису ни тражили, или које су потпуно измислили.

У историји коју је Аријан написао о подвизима Александра Великог, подвлачио је, да је у битци на Ису Дарије поставио на чело своје војске грчке плаћенике, а Александар своје плаћенике, исто тако Грке, иза леђа своје војске, и сматрао је да се исход битке, без ичега другог, само по овој околности могао предвидети.

Није приговарао, већ је чак хвалио што писци причају много о себи самима, јер је говорио да су у овоме готово увек и готово сви речити, те да редовно имају добар и прикладан стил, па чак и друкчији од оног обичног, или од свог времена, или од народног, или од свог сопственог. И да се томе не треба чудити, јер да је душа оних који пишу о својим сопственим стварима заузета предметом и усредсређена на њему; да њима никад не оскудевају мисли, ни осећања која су се родила из тог предмета, а у њиховим сопственим душама; да нису била пренесена из других места, ни црпена са других извора, нити су свакодневна и већ употребљена. Да се они лако ослобађају јевтиних украса, или оних који не одговарају предмету, као и лажних дражести и лажних лепота, или оних које су више спољашње него садржајне, па и од извештаченог и свега онога што није природно. Говорио је да је највећа лаж да се читаоци редовно мало брину за оно што писци говоре о себи самима: прво и прво, зато што све оно што је тај писац заиста мислио, осећао и рекао на један природан и прикладан начин, буди пажњу и делује; затим, што се о туђим стварима не мисли и не расправља са више истине и снаге но што се говори о својим сопственим. Разуме се, све то ако сви људи личе један на другог, уколико по својим природним особинама, утолико и по случајевима и по ономе што зависи од судбине, те што се људске ствари, виђене кроз себе, запажају много боље и са више осећања,

него кад се посматрају кроз другог. У потврду овог наводио је, између осталог, Демостенов говор о Венцу, у коме беседник, говорећи непрекидно о себи, речитошћу надвлађује сам себе; и Цицерона, којему се често то исто дешавало, кад би додиривао своје сопствене ствари. То се нарочито види у одбрани Милона, која је сва дивна, али најдивнија при крају, кад говорник уноси сам себе. Томе слично, врло је лепо и најлепше од свих осталих места оно место у Босиеовим беседама, где беседник, завршујући похвале принца Кондеа, помиње своју сопствену старост и блиску смрт. Међу написима императора Јулијана, који је био у свему осталом што је написао софиста, често и неподношљив, најразумнији и најпохвалнији је онај напис који се зове Мизопогон, то јест *против браде*. У њему он одговара на шале и злобе Антиохијеваца против њега. У том малом делу, остављајући на страну његове остале одлике, он није много гори од Лукијана; ни по дражести комике, ни по многобројности, оштрини и живости духовитости, док је у оном о Цезарима, и тај на Лукијанов начин, груб, без духа и, осим сиромашности, још слаб и готово глуп. Међу Италијанима, који су, између осталог, готово сасвим без беседничких написа, одбрана коју је Лоренцино Медичи написао да би оправдао сам себе, пример је великог беседничког дара и стране савршености. И Торквато Тасо је такође често речит у неким својим прозним списима, у којима много говори о самом себи; а готово је увек речит у писмима, у којима, може се казати, не расправља ни о чем другом до о својим сопственим стварима.

Поглавље седмо

Помињу се такође неке његове духовите изреке и оштроумни одговори, као што је онај који је добацио неком младићу који је имао много љубави за лепу књигу, али врло мало животног искуства.

Тај младић је говорио, да се за један дан научи сто страница о вештини како треба да се човек влада у друштвеном животу и о практичном познавању људи, а Отониери му је одговорио: али та књига има пет милиона страница.

Једном другом неразборитом и дрском младићу, који је, да би се одбранио од оних који су га корели због његових свакодневних испада, обично одговарао, да живот не треба ценити више него неку комедију, рече једном Отониери: и у комедији је боље заслужити аплауз него звиждање, а глумац који је слабо испекао свој занат, или који се слабо њим служи, најпосле умире од глади.

Кад су жандарми ухватили неког злочиначког убицу, који по извршењу злочина није могао побећи, јер је био ћопав, рекао је Отониери: добро, пријатељи, али правда, иако се за њу каже да је ћопав, ипак достиже злочинца, ако је ћопав.

Једаред, на путу по Италији, кад му је негде, не знам где, неки дворјанин, хотећи га увредити, рекао: ако ми дозволиш, говорићу ти отворено, одговори: шта више, биће ми врло пријатно да те слушам, јер се на путу траже ретке ствари.

Једном, присиљен не знам каквом нуждом, да од неког човека тражи новаца на зајам, који, извињавајући се што му их не може дати, заврши тврдећи, да не би ни о чем другом мислио, кад би био богат, до да помаже својим пријатељима, Отониери одговори: било би ми врло жао кад би ти морао бити у бризи због нас. Молим Бога да те никада не учини богатим.

Како је у младим годинама био написао неколико песама и у њима употребио неке древне изразе, и кад му је нека госпођа, већ у годинама, којој је, на њен захтев, говорио те песме, рекла да их не може разумети, јер ти изрази нису били у употреби у њено доба, одговори: а ја сам баш мислио да су били, јер су врло стари.

За неког врло богатог шкртца којему су лопови однели нешто мало пара, рече, да се и према лоповима понео као шкртац.

О неком рачунџији, који би о свакој ствари коју би чуо, или видео, почео да рачуна, рече: други, ствари раде, овај их броји.

Неким антикварима, који су се препирали око неког малог, древног Зевсовог кипа направљеног од теракоте, кад су га запитали шта он о томе мисли, одговорио је: зар не видите да је тај Зевс од Крете?¹⁾

За неког будалу, који је уображавао да врло добро зна да изводи закључке, и који је сваки час у својим говорима помињао логику, рече: ово је заиста човек дефинисан на грчки начин, то јест: ово је једна логична животиња.

Он је сам пред своју смрт саставио овај натпис, који је после био уклесан на његовој гробници.

Овде почивају
кости
Филипа Отониери
рођеног за племените ствари
и за славу
који је живео у нераду и некористан
а умро без славе
свестан своје природе
и
своје судбине

¹⁾ Овде је игра речи која се не може пренети на наш језик. На талијанском: Крета значи и КРИТ и креда (гипс)

Консалво

При крају свога боравка на земљи
Лежô ј' Консалво. Некада огорчен
Због судбе своје, сад не више, јер му
Сред петог лустра висаше над главом
Жељна заборав. Као већ одавна
Лежо је тако и свог смртног дана,
Остављен од свих милих пријатеља.
Дуго пријатељ на земљи не бива
Нико ономе ком је свет досадан.
Ипак му о бок стаде, привучена
Милошћу, да му ублажи самоћу,
Она што сама свећ му би у мисли,
Елвира славна због своје лепоте,
Свесна сопствене моћи и да поглед
Радостан њезин, реч сладошћу росна,
Ма да стопута поновљена, стопут
У сталној мисли, потпором и храном
Обично беху јадном љубавнику:
И ако никад она реч љубави
Не чу од њега. Увек у тој души
Од силне чежње био је још јачи
Страх несавладив. Тако силна љубав
Учинила га робом и дететом.
Ал најзад самрт пресече чвор древни
Њег'вог језика. Јер кад он осети
Знакове дана што дели човека,
Б. Леопарди: Песме и проза

Њу, већ при путу, ухвати за руку,
Па пребелу руку притискујући,
Рече: ти идеш, и време те сили:
Елви́ро, збогом. Мислим, још једанпут
Видет те нећу. Дакле збогом. Хвала
За све ти бриге, колико највише
Рећ' могу уста. Даће ти награду
Ко може, ако Бог је добром даје.
Пробледе она и зачу се трепет
Из њених груди, јер увек са болом
Стеже човеку срце ко одлази,
Ма био странац, па говори збогом,
Збогом заувек. И хте умирућем,
Лажућ' да још се не ближи судбина,
Противити се. Ал јој реч претече
Он и надода: жуђена и много
Мољена, к мени, како знаш, силази
Смрт, не плашећ ме. Радостан се овај
Смртни дан чини. Тешко ми, заиста,
Што те заувек губим. Јао, заувек
Одлазим. Срце цепа ми се када
Говорим ово. Више нећу видет'
Те очи, чути глас твој! Реци: да л' пре
Растанка вечног, Елви́ро, даћеш ми
Један пољубац? Један целов само
У целом мом животу? Умирућем
Даје се милост коју тражи. Даром
Хвалит' се нећу моћи, полумртав,
Коме ће туђа рука склопит' данас,
До мало, усне заувек. То рекавши,
С једним уздахом, хладне своје усне,
Пун молбе, припи на десницу дивну.

Прелепа жена оста двоумећ се

И замишљена, па упревши поглед
С тисућ блескова дражести, упи га
У глед несрећног, гдено је бљештала
Последња суза. Не даде јој срце
Да презре молбу, да загорчи са: не,
Туробно збогом. Шта више победи
Самилост добро познатог жара.
И онај свети лик, и она уста,
Жуђена тол'ко, за много година
Предмет сањања и многих уздаха,
Приближив слатко растуженом лицу
И пробледелог од смртног бола,
Сва добра, на вид толике љубави,
Безброј целова на згрчене усне
Трепетног драгог, узнесеног, спусти.

Шта би од тебе? Чим се указаше
Живот, смрт, судба очима твојима,
Умирући Консалво? Он положи
Елвире драге руку, што још држа,
На срце своје које му куцаше
Последње смрти, љубави куцаје.
Рече: Елвиرو, ах, Елвиру! зар сам
Јоште на земљи? Заиста то беху
Баш твоја уста, твоју стежем руку?
Виђењем мртвог, сном, невероватном
Ствари ми се чини. Вај, Елвира, кол'ко
Дугујем смрти! Не беше скривена
Никада прије теби љубав моја.
Теби, ни другом. Јер се љубав права
Не скрива земљи. Беше ти довољно
Открита кретом и сметеним ликом,
Очима, ал не речју. Још и вавек
Нем би остао мој жар безгранични

Што срцем мојим управља, да смрт му
Не даде храброст. Сад ћу задовољан
Својом судбином умрет. Већ не жалим
Што видех светло. Залуду не живих
Када би дано, да та уста дирну
Уснице моје. Чак сматрам за срећну
Коб своју. Лепе две су ствари света:
Љубав и самрт. К једној небо води
Мене у цвету лета. У другој се
Довољно срећан сматрам. Да си једном,
Ах, само једном дуг мој жар смирила,
Услишала га, био би свет зајек
Од тада рајем промењеном оку.
Чак старост, грозну, био бих сносио
Срца смирена, јер да је подносим
Био би увек довољан ми спомен
Једног тренутка и реч: срећан бејаш
Над свим срећнима. Вај толику срећу
Никада небо неће да одобри
Природи земље. Толикој љубави
Не да се радост. Пристао бих био
На власт крвника, поднет бичевања,
Точкове, ватру, летећи из твога
Грљења, па чак сишао бих био
У страховити, вековечни ужас.

О, срећан онај, Елвино, над свима
Смртнима блажен, коме ти раствори
Љубавни смешак! После њег пресрећан,
Ко, са животом, за те крвцу проли!
Смртници могу окушат на земљи
Срећу. И није то тек санак пусти,
Као што дуго сматрах. Ја то сазнах
У дан када те мотрих нетремице.

То се због смрти моје деси. Тај дан,
Са храбрим срцем, у толиком јаду,
Тај дан окрутни више не нападах.
Ти живиш срећна и свет улепшава,
Елвиرو моја, лик твој. Нико неће
Волет' ко што ја волех. Такова
Више не рађа се љубав. О, кол'ко,
Колико беше кроз толико време
Звата сузама беднога Консалва.
Како на глас: Елвира, срцем ледним
Ја бледих; како трептат' обичавах
При горком ступњу ноге врх твој прага,
На глас анђелски твој и на виђење
Твојега чела, ја што мрет' не стрепим!
Ал' дах и живот полако издају
Љубавне речи. Време је протекло.
Дано ми није да овај дан сећам.
Елвира, збогом! Са искром живота
Најпосле из мог срца одилази
И твоја мила слика. Збогом. Ако
Не би ти тежак овај жар, пошаљи
Сутра, у сутон, уздах на мој одар.
Заћута. Мало после са звуком му
Одлете дух. Пре вечери његов
Први дан срећан неста му из вида.

Похвала птица

Док је усамљени филозоф Амелије једног пролећнег јутра седео у хладовини своје куће на се-лу и читао, тргну се на певање птица по пољу и поче мало по мало да прислушкује. Најпосле, оставивши читање, узе перо у руке и на лицу места написа следеће:

По природи, птице су највеселији створови на свету. Не говорим то зато што те оне увек развеселе, кад их видиш и чујеш, већ мислим о њима у односу на њих саме, хотећи рећи: да оне осећају весеље и радост више него икоја друга животиња. Обично, остале животиње изгледају озбиљне и троме, а многе од њих изгледају чак и туробне; ретко када одају знакове радости, а и те слабе и кратке. Оне се не радују и не испољују никакво весеље, у већини својих уживања и задовољстава. Иако се радују због зелених поља, због отворених и пријатних видика, због сјајних сунаца, кристалног и пријатног ваздуха, оне то ничим не одају, осим што се говори за зечеве, да ноћу, за месечине, највише за уштапа, скачу и играју заједно, уживајући у тој светлости, како каже Ксе-нофон. Својим покретима и изгледом, птице нам се готово увек приказују врло радосне, и та њихова способност, да могу да нас развеселе на око, не проистиче ни из чега другог до из тога што су сви њихови облици и покрети такви да, по природи, одају особиту способност и расположење за осећање задовољства и радости. А овај њихов спољни изглед не треба сматрати за пуст и варљив. Оне певају због сваког задовољства и сваке ра-

дости коју осете, а колико је већа радост или задовољство, толико улажу више воље и труда у своје певање. И пошто проводе у певању већи део времена, даде се закључити, да су обично добре воље и да уживају. А ма да се зна, да певају боље и више, чешће и дуже кад су заљубљене него у ма којој другој прилици, не може се ипак сматрати, да их не покрећу на певање и друге радости и задовољства, осим љубавних, јер се очито види, да у ведром и мирном дану певају више него у мрачном и неспокојном, а за време олује ћуте, као што раде и у свакој другој бојазни коју осете. Чим она прође, оне поново излазе певајући и играјући се међусобно. Исто тако обичавају да певају ујутру, тек се пробуде, на шта их покреће делом радост коју осећају због новог дана, делом задовољство које осећа уопште свака животиња кад је оснажена и освежена сном. Такође, врло много се радују због веселог зеленила, плодних удолица, бистрих и блештавих вода, због лепоте предела. Занимљиво је, да оно што у тим стварима изгледа пријатно и радосно нама, то исто изгледа и њима; а то се може дознати на основу мамаца, којима се оне намаме у мреже, или на лепкове, у ловиштима где се лови тим средствима. То се исто тако може утврдити и по условима оних пољских предела, у којима обично има више птица и где је њихово певање трајније и ватреније. Док друге животиње, изузев ваљда оне које су припитомљене и навикле да живе с људима, ниједна, или мало која, суди као и ми о пријатности и лепоти места. И не треба се томе чудити, јер се оне не веселе ничему другом, до природним стварима. А у овом погледу, један врло велики део онога што ми називамо природним, није природан; шта више пре је вештачки. Као на пример, обрађена поља, дрвеће и друго растиње, одгајено и засађено у редове, реке сведене у неке границе и упућене одређеним током, и томе слично; све то није у оном стању, нити има онај

изглед који би имало по природи. Тако да сваки крај насељен ма којим поколењем цивилизованих људи, чак и не помињући градове и друга места где су се људи одлучили да живе заједно, изгледа ствар вештачка и много различитија него што би била по природи. Неки кажу, а то би баш одговарало овоме, да је на нашим странама глас птица нежнији и слађи, а певање са више прелива, него у крајевима дивљих и нецивилизованих људи, те закључују, да птице, иако слободне, имају нешто од цивилизације оних људи чијим су становима свикле.

Говорили ови истину или не, свакако је занимљиво, да је природа одредила једној истој врсти живих бића певање и лет, тако да они који су имали да освежавају друга жива бића гласом, обично буду на висини, одакле би се њихов глас разлегао около по већем простору и допирао до већег броја слушалаца. На тај начин, ваздух, елеменат одређен за звук, беше испуњен створовима са гласом и са осећањем музике. Заиста нам пружа много утехе и радости, и то не мање осталим животињама него људима, слушање птичијег пева. Бар тако мени изгледа. А сматрам да се то поглавито не дешава због пријатности звукова, ма колика она била, ни због разноликости, ни због изменичних односа, већ због оног израза радости који се по природи налази, колико у певању уопште, толико нарочито у птичјем певању. Оно је, да се тако изразим, смех којим се птица смеје, кад се осећа добро и задовољно.

Стога би се на неки начин могло рећи, да птице имају удела у преимућству које људи имају од смеха, што друге животиње немају. Због чега су неки мислили, пошто је човек дефинисан као умна и разумна животиња, да би се он не мање тачно могао дефинисати као животиња која се смеје, јер им изгледа да смех није мање сопствен и особен човеку, него што је разум. Извесно је чудна ствар, да човек, највећи паћеник и најбеднији

између свих створења, има способност смеха, коју нема ниједна друга животиња. Чудан је такође и начин којим се ми служимо овом способношћу, јер се многи људи ипак смеју, наоко су доживели неки страشان догађај: неки у великој душевној тузи, неки који готово немају никакве љубави за живот, потпуно убеђени у таштину сваког човечанског добра, те готово неспособни за сваку радост, а без икакве наде. Шта више, уколико боље познају таштину поменутих добара и несрећу живота, и колико имају мање наде па су и мање способни за уживање, утолико су поједини људи обично више склони смењу. И уопште природа смеха, као и унутарњи његови поводи и начини, уколико се тиче оног његовог дела који се налази у души, једва би се могла дефинисати и растумачити, осим можда ако би се рекло: да је смех нека врста пролазне лудости, или чак бунцања и делиријума. Јер људи, пошто нису наикада задовољни, и пошто их никада ниједна ствар не радује, не могу имати неки разуман и прави разлог за смех. Било би такође занимљиво истраживати, на основу чега и у којој је прилици највероватније човек први пут био присиљен да употреби и упозна ову своју моћ, пошто нема сумње да је он у примитивном и дивљем стању већином озбиљан на изглед, као и остале животиње; чак и меланхоличан. Стога ја сматрам, да се смех не само појавио на свету после плача, чему се никако не може протусловити, већ да се и доста дуго мучио док су га људи по први пут окушали и видели. У том времену, како каже Вергилије, нити се мајка смешила своје детету, нити је оно смехом одавало да њу познаје. Јер ако данас људи почињу да се смеју чим се роде, бар тамо где је свет дошао до цивилизованог живота, они то чине највише на основу примера, пошто виде да се други смеју. А готово бих веровао да је пијанство, које је други особени и својствен чин рода људског, било првом приликом и првим узроком људског смеха. Оно је започело много

раније него што су људи дошли до ма које врсте цивилизације, пошто знамо да готово нема ниједног тако дивљег народа који не би знао за неко пиће, или неки други начин пјањења, те да не обичава да се њиме халапљиво служи. И томе се не треба чудити, кад се промисли да се људи, ма да су најнесрећнији од свих осталих живих бића, ипак више радују него икоје друго биће: сваком безболном бежању од свести, заборау самих себе, сваком прекиду живота, да се тако изразим, из чега црпе не мало задовољство, пошто им престаје или се за неко време ублажи осећање и свест сопствених болова. Уколико се пак тиче смеха, познато је да се дивљаци, иако на изглед озбиљни и туробни у другим тренутцима, ипак врло много смеју кад су пијани, и још причају много и певају, што није њихов обичај. Али о овим стварима говорићу шире у историји смеха коју намеравам да напишем и у којој ћу, пошто будем истражио његов постанак, наставити да причам о његовом дејству, о његовим случајностима и његовом успеху од почетка па даље, све до данашњег дана, у коме се он налази на већој части и висини него што је икада био. Он заузима у цивилизованим народима једно место и врши једну службу, чиме на неки начин надокнађује оно чему су у другим временима служиле врлина, правда, поштење и томе слично. У многим пак стварима задржава и плаши људе од рђавих дела. Сада, завршујући о певању птица, кажем, да, иако радост коју видимо у другима, или знамо за њу, а за коју завист не постоји, обичава тешити и развеселјавати људе, природа се ипак врло похвално стара да пев птица, израз радости, особито смеха, буде јаван, а људско певање и смех, с обзиром на остали свет, ограничени на себе. И она је мудро поступила кад је учинила да земља и ваздух буду пуни живих бића, која, дижући преко целог дана звучне и свечане гласове радости, као да готово увеличавају свеопшти живот, и, дајући непрекидна, иако лажна,

сведочанства среће свих ствари, потстичу остала жива бића на родост.

И није без великог разлога то што птице јесу и што се показују радосније од осталих живих бића, јер, како сам казао на почетку, оне су од природе заиста боље удешене за уживање и срећу. Прво и прво, оне, како изгледа, не подлежу осећању досаде. Сваког тренутка мењају места, прелазе из земље у земљу, ма колико оне биле удаљене једна од друге, за најкраће време, и чудесном брзином из најнижег слоја ваздуха у највиши. Виде и доживе у свом животу небројене и најразличитије ствари, вежбају непрекидно своје тело, имају на претек унутрашњег живота. Све остале животиње, пошто су задовољиле своје потребе, воле да буду мирне и доконе; ниједна није у покрету једино из забаве, осим ваљда риба, и такође с изузетком неких летећих буба. Тако дивљак једва једвице стиже да учини понеки корак, осим због набавке онога што из дана у дан треба, а што захтева врло мален и кратак напор; или ако га олуја, или нека звер, или такав неки разлог на то не натера. Он изнад свега воли доколицу и немарност; готово целе дане траћи у безбрижном седењу и ћутању у својој безобличној колеби, или под ведрим небом, или у пукотинама и пећинама стења и камења. Птице, насупрот, врло се кратко време задржавају на једном истом месту, иду и враћају се непрекидно, без икакве потребе, лете због забаве, а, одлетевши понекад, забаве ради, више стотина миља далеко од земље у којој обично живе, врате се под само вече тог истог дана. Чак ни за оно кратко време, за које остају на једном месту, не можеш их видети да стоје мирно, увек се крећу амо-тамо, окрећу, савијају, пружају, протежу, пребацују, са оном живошћу и окретношћу, са оном неизрецивом брзином покрета. Све у свему, откако се птица излеже из јајета, све док не умре, она не мирује ни једног тренутка, осим у међувремену спавања. На основу ових разматрања, изгледа да би се могло тврдити, да је, по природи, обично

стање осталих животиња, урачунавши ту и људе, мир, а птица покрет.

Овим њиховим спољашњим особинама и условима одговарају и оне унутрашње, то јест душевне, на основу којих оне су исто тако способније за већу срећу него остале животиње. Имајући врло оштар слух, а вид јак и савршен толико, да наш ум може само с трудом замислити одговарајућу слику томе, због које способности оне преко целог дана уживају у безбројним и најразличитијим призорима, док једновременно откривају толики земаљски простор и најјасније виде толика места, која човек једва може обухватити умом, само се по себи намеће да оне морају имати врло велику снагу и живост, и врло велику употребу уобразиље. Не оне ватрене и бурне уобразиље какву је имао Данте, Тасо, а која је најтуробнији дар и почетак брига и тешких, сталних тескоба, већ ону богату, разнолику, лаку, непостојану и детињску уобразиљу, која је широк извор пријатних и радосних мисли, слатких грешака, разних пријатности и утеха, највиши и најплоднији дар који је природа доброхотно дала живим бићима. Тако, на основу ове способности, птице имају у изобиљу оно што је добро и корисно за душевну радост, а немају удела у ономе што је штетно и пуно мучења. А како обилују и спољашњим животом, тако су исто богате и унутрашњим, али тако, да то изобиље испада на њихову корист и задовољство, као код деце, а не на штету и беду велику, као већином код људи. Јер, како птица, у погледу живости и спољашње покретљивости, има очигледне сличности са дететом, тако се може сасвим правилно сматрати да му је слична и по унутрашњим особинама. А кад би добра детињства била заједничка и другим добрима, а зла у другим добрима не била већа од оних у детињству, човек би ваљда имао разлога да стрпљиво сноси живот.

Како мени изгледа, природа птица је савршенија од природе осталих живих бића, ако је посматрамо у неким њеним појавама. На пример, ако

претпоставимо да птица превазилази увелико сва остала жива бића способношћу вида и слуха, која су најглавнија чула по природном поретку и у односу на жива бића, из тог следи да је природа птица савршенија него што су остале природе живих бића. И даље, пошто су, како је горе поменуто, остала жива бића по природи наклоњена миру, а птице покрету, а пошто је покрет ствар живља него мир, чак пошто се живот састоји из покрета, а птице обилују спољашњим покретима више него иједно друго живо биће; осим тога, пошто су слух и вид, у чему оне имају преимућство над свим осталим, и њихова највећа способност, јер су она такође два најособенија, најживља и најпокретљивија чула живих бића, колико у себи самима, толико и у навикама и другим последицама које из њих произлазе у унутрашњости и спољашњости живог бића: најпосле, пошто је тачно оно што је напред речено, даде се закључити, да птице имају више спољашњег и унутрашњег живота од осталих животиња. Ако је дакле живот, бар код живих створова, ствар савршенија од онога што јој противстоји, и ако је због тога веће савршенство — веће обиље живота, то и на овај начин излази, да је природа птица најсавршенија. У односу на то, не може се прећутати да су птице исто тако удешене да могу сносити највећу хладноћу и највећу врућину, чак и без размака у времену између једне и друге, јер видимо често пута да се оне дижу са земље у ваздух до највеће висине, готово за један тренутак, а то је исто као кад би се рекло, до неког врло хладног места, и многе од њих, за кратко време, прелазе различита поднебља у лету.

Најпосле, као што је Анакреонт желео да би могао да се претвори у огледало, како би га она коју је волео могла увек гледати; или у сукњицу да би је њоме покрио; или у мирисну маст да би је намирисао; или у воду да би је опрао; или у појас

да би га она притисла на своје груди; или у бисер што се носи о врату; или у обућу да би га бар ногом притисла, ја бих, томе слично, желео да будем за кратко време претворен у птицу, да бих могао осетити оно задовољство и ону радост њиховог живота.

С и л в и ј а ,

Силвија, да л' се још сећаш
Времена твој смртног живота,
Кад је блештала лепост
Радосним твојим и живахним оком,
А ти газила, срећна и озбиљна,
На праг младости кроком?

Звучаху одаје мирне,
Све улице са стране,
Твојим вечитим певом,
Док си седела изнад женског рада
Гледајућ пуна нада
Будућност лепу, какву си сањала.
Мај мирисан бејаше, и ти си знала
Тако боравит дане.

А ја пуштајућ каткад
Драга учења и књиге заморне,
Где се доба ми прво
И део мене најбољи трошаше,
С очеве куће, с високих доксата,
Пажљиво слушах твога гласа звуке,
Брзину твоје руке,
Што је заморним кретала се платном.
Мотрих сјај у ведрини,
Улице златне, баште,
Онамо преко, море; овде, брдо.

Језик смртни не прича
Шта имах у срца дубини.

Какве заносне мисли,
И наде, и срца, Силвијо моја!
Какви се чињаху нама
Људски живот и судба.
Када се сетим оноликих нада
Горка бол на ме пада,
Неутешна и љута,
И жалба на мој удес се појави.
Нарави, о Нарави,
Зашто после не враћаш
Ранија обећања? Зашто толико
Синове своје вараш?

Ти пре нег зима осуши све траве,
Бијена тајном бољком, побеђена,
О, нежна, паде! Не виде очима
Својих година процват,
Не разнежи ти срце
Похвала слатка, да ти коса црна,
Ил твог љубавног, стидљивог погледа.
Светком, о љуб'ви с тобом не распреда
Дружица твоја верна.

Ал мало после згину
И моја нада слатка. Мом животу
Коб одрекну, такође,
Младост. Јао, јао, како,
Како ли ми прође
Драга дружице мојега детињства,
Ти, сузна моја надо!
Је ли то тај свет? Ово

Радости, љубав, дела и збивања
О чему с тобом толик говор пође?
Је л' то судбина људскога живљења?
Кад истина се јави,
— Ти паде, бедна, и самрт ми ледну
Показа својом руком из далека,
И раку пусту једну.

Песма дивљег петла

Неки јеврејски учитељи и писци тврде да између неба и земље, или, да тако кажемо, пола на небу пола на земљи, живи неки дивљи петао који ногама стоји на земљи, а кљуном и круном додирује небо. Овај циновски петао, осим разних особина које се о њему могу прочитати код горепоменутих писаца, служи се разумом, или га, можда, као неког папагаја, научио неко, не знам ко, да изговара речи као људи; јер се на једној древној пергамени, хебрејским писменима, а језиком калдејским, таргумичким, рабинским, кабалистичким и талмудистичким, нашла написана једна песма под насловом: *Scir detarnegol bara letzajra* то јест: *Јутарња Песма дивљег петла*. Њу сам, не без великог труда, успео да одгонетнем и пренесем на народни језик, како се види из овога што следи, а после испитивања више рабина, кабалиста, теолога, правника и јеврејских филозофа. Још нисам могао дознати да ли ову песму понавља петао с времена на време, или сваког јутра, или ју је певао само једаред; ко га чује кад пева, или да ли га је неко чуо; ни да ли је поменути језик баш језик тога петла, или је та песма била пренесена преко неког другог језика. Колико се тиче горепоменутог преноса на народни језик, да би био што се може више веран оригиналу (зашто сам се свакако врло много трудио) чинило ми се, да је боље ако употребим прозу а не стих, иако је ово песничко дело. Не може ми се пребацити искидан стил, по неки пут ваљда и сувише богат, јер је једнак оригиналном стилу текста, који у томе одговара језицима, особито песницима истока.

На ноге, смртници, разбудите се. Рађа се дан, на земљу се враћа истина, а одлазе пуста привиђења. Дижите се, узмите поново терет живота, врагите се из лажног света у стварни.

У ово доба свак скупља и духом тражи све мисли свога садашњег живота, сећа се намера, труда и послова, представља самом себи радости и болове који ће му се десити у току новог дана. У ово време свак је жељан више него икада да и у својој души пронађе радосна ишчекивања и слатке мисли. Али је мало оних који су задовољени у овој жељи; свакоме је на штету буђење. Бедник се још није ни пробудио, а већ се враћа у руке своје несреће. Најслађа ствар је овај сан за чије смирење помогаше или радост, или нада. Оне, једна и друга, остају недирнуте и сигурне до уочи следећег дана, али тада или их нестаје, или слабе.

Кад би сан смртника био трајан и једно и исто са животом, кад се под дањом звездом, док би све живо живело у безвољности и потпуном миру, не би видео никакав рад, ни мукање волова по пољима, ни хука дивљих звери по шумама, ни песма птица у ваздуху, ни зуј пчела или лептирова, преко пољана; кад се нигде не би дизао ниједан глас, ниједан покрет, до онај вода, ветра и олуја, свемир би извесно био некористан. Али зар би се ваљда нашао или мања количина среће, или више беде него што се налази данас? Ја питам тебе, о сунце, творче дана и господару јаве: јеси ли у размаку векова, које си, дижући се и падајући, осветљавало и до данас преживело, иједан пут видело да је један једини између живућих био блажен? Сматраш ли ти да је једно једино дело од неизбројних дела смртника, која си досад видело, доспело до своје сврхе и да је донело трајно или пролазно задовољство оном створењу које га је извело? Шта више, да ли ти сада видиш, или, да ли си икада видело срећу у границама овог света? На којем пољу борави? У којем лугу, на којем брду, у којој долини, у којем насељеном или пустом крају, на ко-

јој од толиких планета које осветљавају и топле твоји зраци? Ваљда се скрива пред твојим лицем и станује у дубинама пећина, или на дну земље, или на дну мора? Која одухотворена ствар има у њој удела; која биљка, или ма шта друго, што ти оживотвораваш? Које друго створење са животним или вегетативним силама, или без њих? И ти само, сунце, ти, које као неки неуморни цин јуриш брзо, дању и ноћу, без сна и покоја, по безмерној пучини која ти је одређена, да ли си ти блажено или несрећно?

Смртници, разбудите се. Још се нисте ослободили живота. Доћи ће време кад вас из спокојства сна неће разбудити ниједна спољна снага, ниједан унутрашњи покрет, него ћете заувек и незаситно мировати у њему. За сада вам није дозвољена смрт. Само вам је од времена до времена дозвољена, за понеки размак времена, нека њена прилика, јер се живот не би могао очувати кад не би био испрекидан. Сувише дуга грешка овог кратког и пролазног сна, смртоносна је болест у себи, и узрок вечног сна. Живот је таква ствар, да га треба одлагати од времена до времена, узимати мало даха и окрепљавати се неким укусом, и, готово, неким делом смрти, да би се могао наставити.

Постојање свега, изгледа, има за своју сопствену и једину сврху умирање. Пошто не може умрети оно што није било, то постојеће ствари изађоше из ничега. Извесно, последњи узрок постојања није срећа, јер ниједна ствар није срећна. Истина је да жива створења траже ову сврху у сваком свом раду, али је не постигну ни од једног јединог. А проналазећи, мучећи се и трпећи, увек, кроз цео живот, она не пате ни због чега другог и не труде се до да дођу до овог јединог циља, и то је: смрт.

На сваки начин, најприкладније време за жива створења јесте рано доба дана. При буђењу, мало њих налазе пријатне и веселе мисли у својој души,

али их одмах сви стварају и уобличавају, јер су им душе, ма да без ичега особитог и одређеног, највише наклоњене радости у оном часу и више расположене да подносе зло него у другим временима. Стога, ако се неко осећао очајан у тренутку кад га је сан освојио, чим се пробудио, он враћа наду поново у своје срце, ма да није ни најмање прикладна. У том времену, многе сопствене несреће и муке, многи узроци страха и бола, изгледају много мањи него што су изгледали вече пре тога. Чак се често и мучења од прошлог дана посматрају с презрењем и готово с потсмехом, као последице грешака и пустог уображења. Вечер се може поредити са старошћу. Напротив, рано јутро личи на младост. Оно је пуно утехе и поверења, а вечер је тужна, без храбрости, и склона да се нада злу. Али како је младост целог живота врло кратка и пролазна, тако је и она коју смртници кушају сваког дана. За њих се и сам дан брзо претвори у старост.

Цвет живота, иако је оно што је најбоље у њему, ипак је бедна ствар. Мало после нестане и овог бедног добра. Јер кад се по многим знацима жив човек уверио да му живот опада, он баш тада осети његово савршенство. Није успео да упозна потпуно своје сопствене снаге, а оне већ опадају. У свим родовима смртних створења главни део живота протиче у венењу. Толико природа настоји у сваком свом делу да иде ка смрти. И старост нема ни због којег другог разлога тако очигледно и тако велико преимућство у животу и свету. Сваки део свемира, са чудесним напором и брзином, неуморно жури ка смрти. Једино васиона, изгледа, да не опада и не умире, јер ако у јесени и зими даје утисак као да је болесна и стара, ипак се увек у пролећу подмлађује. Али како смртници, иако рано ујутру сваког дана, поврате неки део младости, ипак старе преко целог дана, најпосле се угасе, тако и свет, иако на почетку сваке године бива млађи, ипак стари непрестано. И као што о врло великим коаљевствима и људским царствима, о њиховим чудесним под-

визима, који су били чувени у другим временима, данас не остаје никакав знак славе, исто тако неће остати никакав траг о целом свету, ни о безбројним збивањима и бедама свега створеног, већ ће једно пусто ћутање и најдубљи мир испунити бескрајни простор. Тако ће ова чудесна и страшна тајна свеопштег постојања нестати и изгубити се пре него буде протумачена и схваћена.

Успомене

Немирне звезде Кола, ја не мислих
Вратит се више да по обичају
Гледам вас сјајне над очевом баштом
И да се с вама разговарам с окна
Овога дома, где провех детињство
И видех своје радости свршетак.
Колико некад слика и маштања
Поглед ми на вас и на друге звезде,
Дружице ваше, створио у мисли,
Када сам, ћутећ, на зеленој трави
Вечери већи део проводио
Мотрећи небо и слушајућ песму
Далеке жабе негде у пољима.
Кресница близу плотова луташе
И изнад леја. На ветру шаптаху
Миришне стазе, а тамо у шуми
Чемпреси. Доле, под очевим кровом,
Јечаху гласи изменични и тихи
Послови слугу. Какве силне мисли
И слатке снове надахну ми видик
Далеког мора, оних брда плавих,
Што овуд видим и која се надах
Прећ једног дана, отајне светове,
Отајну срећу снујућ свом животу.
Коб своју не знах. Колико ли пута
Овај свој живот туробни и пусти
Био бих радо заменио смрћу.

Нит ми је срце знало да ћу бити
Осуђен да ту страћим младо доба
У родном, дивљем граду, међу једним
Народом простим, кукавним, ком често
Чудна имена, наука и знање
На смех су и шалу. Клони ме се с мржњом.
Не због зависти, пошто ме не сматра
Већим од себе, већ јер мисли таквим
У души себе да ценим, иако
Никад то ником показао нисам.
Овде проводим године сакривен,
Сам, без љубави, живота, и бивам
На силу суров у гомили злобној.
Овде сву љубав бацам и врлину,
Овде постајем презиратељ људи
Због стоке што је око мене. Дотле
Предраго време младости одлеће,
Милије него слава и ловори,
И чисто светло дана и дисање,
Губим те залуд, без једне радости,
У овом свету нељудском, уз боли,
Сухог живота ти једини цвете.

Долази ветар носећи глас сата
Са градског торња. Сећам се, звук овај
Био је мојим ноћима утеха,
Када, још дечак, усред тамне собе,
Бдио сам, ради непрекидног страха
Желећи јутро. Овде нема ствари
Коју бих чуо и видео, а да
Души ми неку слику не поврати,
Неко сећање слатко не разбуди.
Слатко за себе, али с болом уђе
Мисо садашњег, нека пуста жеља

Прошлости тужне и реч: ја сам био.
Та лођа тамо, према последњима
Зрацима дана, зиди насликани,
Стада на слици, сунце што се рађа
Над пољем пустим, пружили су мојем
Нераду много уживања, докле
С бока мог беше увек она моћна
Погрешка моја зборех ми где био.
У овим древним салам, уз сјај снега,
С фијуком ветра около прозора
Тутњаху шале и радосни моји
Гласи у доба кад нам се привиђа
Недостојно, горко, отајство ствари
Пуно милине. Као неискусни
Љубавник, жуди дечарац нетакнут
Цео свој живот варами, задивљен
Ствара у машти лепоту небеску.

О, наде, наде, ви пријатне варке
Добе ми ране. Увек кад говорим
На вас се враћам. Јер током времена,
Мењањем чувства и мисли, не могу
Заборавит вас. Знадем да су сене
И слава и част, а тек пуста жеља
Сласти и добра. Плода нема живот,
Залудна беда. Иако су празне
Године моје, а пусто и црно
Смртно ми стање, видим: мало мени
Отимље судба. Али, јао, кадгод
На вас помислим, наде моје старе,
И на маштање оно своје прво,
Па гледам затим своје жиће бедно
И болно, те да смрт је само оно
Што данас имам од толике наде,

Осећам срце стеже се и не знам
Утешити се због судбине своје.
Па када ова зазивана самрт
Буде ми близу и крај буде дошо
Мојој несрећи; кад ми буде земља
Страна долина, а из мог видика
Оде будућност, вас ћу се сетити,
Извесно, и још она ће ми слика
Измамит уздах, испунит горчином
Да залуд живих, а у задовољство
Кобнога дана улили горчину.

И већ у првом младости ми хуку
Задовољстава, тескоба и жеља,
Смрт сам заживо вишенут и дуго
Седео тамо крај оног извора
Мислећи да ћу у оним водама
Утопит наду и бол свој. А, затим,
Слепом болешћу доведен у сумњу
За живот, лепу оплакивах младост,
Цвет својих бедних дана, што је тако
Прерано пао, и седећи често
У касне сате на кревету, болно
Стварајућ песме при дрхтавом светлу,
Жалих заједно, с тишином и ноћи
Дух што одлази и самом сам себи
Пред зору пево песму самртничку.

Ко би се мого без уздаха сећат
Вас, први дани младости, о, дани
Красни, прекрасни, неизречни, када
Узнесеном се смртнику први пут
Смеше девојке. Све се наоколо
Такмичи смехом, а непробуђена,

Или још блага, завидљивост ћути.
Готово (чудо невиђено!) свет му
Десницу руку помоћнички пружа,
Опрашта грешке и светкује његов
У живот нови улаз, клањајућ се
Каже: господаром, примам те, зовем.
Нестални дани, слични неком блеску
Распршиће се. Који смртник може
Не бити свестан своје беде кад му
Нестаде оног дивног доба, оног
Доброг времена: када му се младост,
О, јао, младост, младост угасила?

Нерино, зар ми не причају ништа
О теби ова места? Нестало те,
Ваљда, из моје мисли? Куд ми оде?
Јер овде само сећање на тебе
Налазим, моја сладости! Више те
Рођена земља не види, а оно
Окно је пусто с којег си обично
Говорила ми и са кога тужна
Образује се светла зрака звезда.
Где си? Јер више не чујем где звони
Твој глас ко некад давно, кад је знао
Сваки далеки звук усана твојих
Допирућ к мени са бледилом моје
Бојити лице! Друго време. Слатка
Љубави моја, беху твоји дани.
Прошла си. Другим суђено је данас
Ићи по земљи, становат на овим
Миричним брезим. Ал ти прође брзо,
Као сан неки био ти је живот.
Ту, играјући, радост ти на лицу
Сјала, у оку снови поверења:

Светло младости. Али их угаси
Коб и ти паде. Нерино, у срцу
Љубав ми древна влада. Ако гдекад
На свечаности и посела кренем,
Кажем сам себи: Нерино, на села,
На свечаности више се не спремаш.
Кад се мај врати, па песме и грађе
Носећ, к девојкам иду заљубљени,
Кажем, Нерина више не ужива,
Поља и ваздух не гледа. Прошла си,
Прошла си, јао, мој уздаху вечни.
Стог нек је сваком љубавном маштању,
Осећајности целој мојих чула,
Тужним и драгим трепетима срца,
Дружица ова горка успомена.

Дијалог између Тимандра и Елеандра

Тимандар.

Ја хоћу, чак ја морам да вам то кажем отворено. Садржина и намера вашег писања и вашег говорења изгледају ми много достојне кућења.

Елеандар.

Кад вам таквим не изгледа и деловање, није ми баш много жао. пошто нису много важне ни речи, ни списи.

Тиман.

Немам шта да приговорим вашем деловању. Знам да другим не чините добра, јер не можете; а видим да не чините зла, јер нећете. Али сматрам да вас треба много покудити због речи и списа, те не могу допустити да су ове ствари данас мало важне, јер, може се рећи, наш садашњи живот не састоји се ни у чем другом. Али за сада оставимо речи и говоримо о списима. Најпре, није више у моди оно ваше непрекидно оговарање и исмејавање људског рода.

Елеан.

— Ни мој мозак није више у моди. И није ново да се синови рађају слични своме оцу.

Тиман.

И неће бити ново да ће ваше књиге доживети злу судбину, као и свака ствар која је ван свакодневне употребе.

Елеан.

Пре неких четрдесет или педесет година, филозофи су обичавали мрмљати против рода људског, али у овом веку раде баш насупротив.

Тиман.

Сматрате ли ви, да су филозофи, пре четрдесет или педесет година, мрмљајући против људи, говорили лаж или истину?

Елеан.

Пре и чешће истину него лаж.

Тиман.

Сматрате ли да се у ово четрдесет или педесет година род људски изменио насупротив ономе какав је пре био?

Елеан.

Не верујем, али то није важно за нашу претпоставку.

Елеан.

Зашто није важно? Зар је постао моћнији, или се уздигао тако високо, да су данашњи писци присиљени да му ласкају, или се сматра да треба да га поштују?

Тиман.

То значи терати шалу са озбиљним стварима.

Елеан.

Враћајући се дакле на ствар, ја знам да су људи, чинећи зла себи сличнима, по древном начину, сад почели да говоре и лепо, противно од прошлог века. Али ја, који не чиним зла ни себи сличним, ни различитим од себе, не сматрам себе обавезним да против своје савести говорим добро о другима.

Тиман.

Ви сте, као и сви остали људи, исто тако дужни да настојите помоћи своме роду.

Елеан.

Ако мој род настоји да чини мени баш противно, не видим зашто сам дужан да се држим обавезе, о којој ви говорите. Али, допустимо да сам дужан, онда шта морам да урадим ако то не могу?

Тиман.

Не можете, и врло мало њих може делити. Али врло лепо можете помоћи писањем, и морате. А не помаже се књигама које непрекидно уједају човека уопште. Чак се врло, врло много шкоди.

Елеан.

Признајем да се не помаже, а сматрам да се не шкоди. Али зар ви верујете да књиге могу помоћи роду људском?

Тиман.

Не верујем то само ја, већ и читав свет.

Елеан.

Какве књиге?

Тиман.

Више врста књига, али особито оне о моралу.

Елеан.

У ово не верује цео свет, јер, између осталих, ни ја не верујем, како је одговорила Сократу нека жена. Ако би икаква морална књига могла помоћи, ја мислим да би највише могле помоћи песничке књиге. Кажем песничке, узимајући ову реч врло широко, то јест књиге одређене да разбуди уобразиљу, а мислим исто толико на прозу, колико и на стихове. Само ја врло мало ценим ону поезију, која, прочитана и разглабана, не оставља у души читаоца такав племенит осећај, који би га за пола сата спречавао да себи дозволи једну недостојну мисао, и да учини једно недостојно дело. Али ако читалац један сат после читања изневери свог најглавнијег пријатеља, због тога ја не презирем ту поезију, јер бих онда морао презрети све најлепше, најтоплије и најплеменитије песме света. Али из овог разматрања искључујем читаоце који живе у великим варошима, и који, и онда кад најпажљивије читају, не могу ни за пола сата имати користи од било које врсте поезије, нити осетити велико задовољство, нити се њом узбудити.

Тиман.

Ви говорите злонамерно, према вашем обичају, и то тако да би други мислили да вас остали људи рђаво примеају и тако се према вама односе, јер је то најчешће узрок нерасположења и

презира што га неки људи исказују према људском роду.

Елеан.

Ја заиста не кажем да су се људи лепо односили према мени и да се добро односе, а то највише због тога што, кад бих тако нешто рекао, приказао бих себе као неки јединствен пример. Али ми они нису учинили баш ни много зла, јер, пошто од њих нисам ништа тражио, нити се са њима утркивао, нисам се ни много изложио њиховим увредама. Ипак вам кажем и уверавам вас, пошто знам и видим јасно да не знам да чиним ни најмањи део онога што се тражи да би се било пријатно другим особама, и да сам коликогод се може изрећи неспособан за саобраћај са другима, чак и за однос са самим животом, да ли грешком своје природе или својом сопственом, ипак кад би се људи боље односили према мени, него што то раде, ја бих их мање ценио него што их ценим.

Тиман.

Онда сте још више достојни осуде, јер, да се тако каже, мржња и жеља за осветом према људима, кад нас неправедно вређају, имала би и неко оправдање. Али, према оном што кажете, ваша мржња нема никаквог особеног разлога, осим неке ваљда бедне и необичне амбиције, да се, као и Тимон, буде чувен мизантроп, а то је жеља одвратна и у самој себи и особито далека од свог века, који се одао потпуно филантропији.

Елеан.

Нећу да вам одговарам у погледу амбиције, јер сам вам већ казао да не желим ништа од људи. А ако вам ово не изгледа вероватно, иако је истина, морате бар веровати да ме не покреће амбиција да пишем ствари које, како и сами тврдите, доносе данас срамоту, а не похвалу ономе који их пише. И онда сам тако далеко од мржње према нашем роду, да не само што нећу, већ ни не могу да мрзим оне који мене лично вређају; чак сам потпуно неспособан и непробојан за мржњу. А то није мали део толике моје неспретности у саобраћају са светом. Само се ја не могу поправити, јер увек мислим да редовно сваки онај који сам себе убеди да ће, чинећи непријатности или наносећи штету коме било, донети себи користи или задовољства, наводи сам себе на вређања, и то не зато да би учинио другOME зла (јер то никако није циљ ма каквог могућег дела или мисли), већ да учини добра себи. А та је жеља природна и не заслужује мржњу. Осим тога, за сваку ману или грешку коју откријем код других, пре него што би ме то почело да вређа, ја почнем да испитујем себе сама, претпостављајући ове ствари у самом себи као и околности које овоме одговарају, па увек находећи самог себе умрљаним или способним за исте те мане, не налазим у себи снаге да се љутим. Остављам увек места за срцбу за случај кад будем видео неку злобу која не би могла имати места у мојој природи, али је до данас нисам могао открити. Најпосле, појам о таштини људских

ствари непрекидно ми тако испуња душу, да се не могу одлучити на борбу ни за коју ствар, а срџба и мржња изгледају ми много јаче страсти него што приличи сићушности самог живота. Видите, колика је разлика између Тимонове душе и моје. Тимон, мрзећи и избегавајући све остале људе, волео је и тетошио само Алкибијада, као будућег узрочника многих зала заједничкој отаџбини. Ја, не мрзећи га, био бих више избегавао њега него остале, био бих опоменуо грађане на опасност и потстицао их на одбрану. Неки говоре да Тимон није мрзео људе, већ звери у људском облику. А ја не мрзим ни људе ни звери.

Тиман.

Али ви и не волите никога.

Елеан.

Слушајте, пријатељу мој. Ја сам рођен за љубав, волео сам и можда са таквим жаром какав може икада да се деси у некој човечјој души. Данас, мада, како видите, нисам у добу по природи хладном, а ваљда још ни млаком, ја се не стидим да вам кажем, да не волим никога, осим себе самог, по природној нужди, и најмање што ми је могуће. Са свим тим, ја обичавам и спреман сам да радије изаберем да патим сам, него да будем узроком патње неког другог. А то можете о мени посведочити и ви, иако мало познајете мој начин живота.

Тиман.

То вам не поричем.

Елеан.

Тако да, у колико се мене тиче, занемарујући чак и обзир према самом себи, настојим увек да дадем људима оно највеће, штавише оно само добро, које жудим самом себи, а то је нетрпљење.

Тиман.

А да ли ви формално изјављујете да не волите наш род чак ни уопште?

Елеан.

Да, формално. Али ипак, као што бих, кад бих могао, казнио све кривце, иако их не мрзим, тако исто, кад бих могао, учинио бих и макоје највеће добротинство свом роду, иако га не волим.

Тиман.

Добро, нека буде тако. Али, најпосле, ако вас не покрећу претрпљене увреде, ни мржња, ни амбиција, шта вас онда покреће да се служите таквим начином писања?

Елеан.

Разне ствари. Најпре, несношљивост сваке лажи и прикривања, којима прибегавам кад и кад у говору, али никада у писању, јер често говорим по нужди, али никада нисам присиљен да пишем. А кад бих морао да кажем оно што не мислим, не би ме много занимало да цедим свој мозак на хартију. Сви се мудри људи смеју онима који пишу данас на латинском, јер тај језик нико не говори и мало је њих који га разумеју. Ја не видим зашто није исто тако смешно ово непрекидно

претпостављање, које се чини у писању и говору, неких људских особина за које свако зна да се никако не налазе у рођеном човеку; неких замишљених или фантастичких бивства поштованих врло давно, а која данас сматрају у себи за ништа и они који их помињу, као и они који чују да их помињу. Не изгледа ми чудно ако се употребљавају образине и прерушавања да би се преварили други, или да те други не познаду, али ми изгледа детињарија, да сви људи иду маскирани са истим обликом образина и да се на исти начин прерушавају, не варајући један другог и познавајући се међусобно врло добро. Нека сви дигну образине, нека остану у својим оdelима и неће проузроковати мање утиске од пређашњих, а осећаће се много боље. Јер, најпосле, ово непрекидно изигравање, ма да некорисно, и ово непрекидно претстављање неке особе врло различите од самог себе, не може се изводити без великог труда и муке. Мислимо ли ми, да су људи одједаред прешли из првобитног, усамљеног и дивљег стања, у савремену цивилизацију, а не постепено, да би се у језицима нашле именице ствари напредпоменутих, као и обичај у народима да те именице понављају сваки час и да о њима тако много расправљају? Овај ми се обичај заиста чини, као неки од оних древних обреда и служби, далеких од данашњих нарави, који се ипак одржавају силом навике. Али се ја не могу да навикнем оном обреду, нити се привицавам оном обичају, да пишем на савременом језику, а не на

језику из тројанских времена. Друго, ја не тражим толико да у својим списима уједем наш род, колико да се жалим на судбину. Сматрам да ниједна ствар није очигледнија и опипљивија од неминовне несреће свих живих. Ако ова несрећа није стварна, онда је све лажно и оставимо ово расправљање, као и свако друго. А ако је стварна, зашто да ми не буде чак ни допуштено да се јавно и слободно жалим, и да кажем: ја патим? Али ако бих се жалио плачући (а то је трећи узрок који ме покреће) много бих досађивао другима и себи самом а без икакве користи. Смејући се нашим злима, налазим неку утеху и бринем се да је на исти начин пружим и другима. А ако ми се тиме не узвраћа, ипак сматрам за сигурно, да је једина корист која се може извући, смејати се нашим злима; као и једини лек који се може наћи. Песници кажу да очај има увек осмех на устима. Не смете мислити да ја немам саосећања за људске несреће. Али пошто се то ниједном силом не може поправити, нити каквом вештином, и каквом умешношћу, икаквим споразумом, онда сматрам много достојнијим човека и једног великодушног очајања, да се смејем општим злима, него да почнем да уздишем, да плачем, да кричим заједно са осталима, или да их потстичем да чине то исто. Најпосле остаје ми да кажем, да ја желим исто толико колико и ви, и колико ко му драго други, целокупном нашем роду добра, али му се никако не надам, и не знам да се веселим и храним некаквим добрим ишчекивањима, како то

раде многи филозофи овог века; а мој очај, пошто је потпун, непрекидан, и основан на сигурном суду и извесности, то ми не оставља места сновима и радосној уобразиљи у погледу будућности, као ни снаге да предуземем ма коју ствар, како бих их могао остварити. И ви добро знате да се човек не одлучује да покуша оно за шта он зна или сматра да му се неће десити; а кад се и накани, ради нерадо и слабо; и да, кад се пише начином различитим, или противним свом сопственом мишљењу, па оно било и лажно, не учини се никада ништа вредно помена.

Тиман.

Али ипак треба изменити свој суд, кад је друкчији од истине, као што је ваш.

Елеан.

У колико се мене тиче, ја судим да сам несрећан, и знам да се у овоме не варам. А ако остали нису, ја се радујем из све душе са свима њима. Ја сам такође сигуран, да се нећу ослободити несреће пре своје смрти. Ако остали имају друкчију наду о себи, исто се тако радујем.

Тиман.

Сви смо несрећни, и сви су били, па мислим да се нећете хвалити да је ова ваша мисао једна од најновијих. Али се људско стање може много побољшати од стања какво је, као што се и побољшало неизрециво од стања какво је било. Ви као да се не сећате, или као да нећете да се сетите, да се човек може усавршити.

Елеан.

Да се може усавршити, вероваћу вам на реч, али да је савршен, а то је оно што је најглавније, не знам кад ћу то моћи да верујем, ни на чију реч.

Тиман.

Још није достигао савршенство, јер му није достајало времена, али се не може сумњати да није близу савршенству.

Елеан.

Ни ја не сумњам. Ово неколико година што је прошло од почетка света до данас, нису биле довољне. И не сме се осудити због тога природа човекова, судбина и његове способности, јер су се и друге ствари дешавале. Али се сада не мисли ни на шта друго, до да се наш род усаврши.

Тиман.

Извесно је да се на томе ради, са највећим настојањем, у целом цивилизованом свету. И рачунајући на множину и вредност средстава, која су од недавно невероватно умножена, може се веровати да ће се сврха заиста постићи за дуже или краће време. А ова је нада од не мале користи због предузимања и корисне делатности које она потстицава или рађа. Али ако је икада било штетно и куђења вредно, данас је најштетније и најодвратније откривено показивати то ваше очајање и људима утувљивати нужду њихове беде, таштину живота, глупост и ситност њиховог рода и злобу природе, што не може да уроди другим плодом до да их учини малодушнима, да им отме поштовање себе самих, што је први о-

снов поштеног, корисног и славног живота, и да их одврати од деловања за своје добро.

Елеан.

Ја бих хтео да ми јасно изјавите, изгледа ли вама да је истина или лаж оно што ја говорим и мислим о људској несрећи?

Тиман.

Ви поново посежете за својим обичним оружјем, те кад бих вам ја рекао, да је оно што говорите истина, мислите да бисте решили питање. А ја вам ево одговарам, да свака истина не сме да буде објављена свима, ни у сваком времену.

Елеан.

Изволите ми одговорити још на једно питање. Ове истине које ја говорим а не проповедам, јесу ли оне у филозофији основне истине, или само слушајне?

Тиман.

У колико се мене тиче, ја сматрам да су срж целокупне филозофије.

Елеан.

Према томе врло се много варају они који говоре и проповедају да је човечје савршенство у сазнању истине, а да сва његова зла произлазе из лажних схватања и незнања, те да ће људски род тек онда бити срећан, кад буде сваки човек, или већина људи сазнала истину и само на основу ње уређивала и одређивала свој живот. А

то говоре нико мањи него сви стари и савремени филозофи. И сад, по нашем схватању, оне истине које су садржина целокупне филозофије, морају бити скривене већини људи, па мислим да бисте ви лако пристали да оне морају остати непознате или заборављене од свих, јер кад би биле познате и чуване у души, не могу ништа друго до да шкоде. А то је исто као кад би се рекло, да се филозофија мора искоренити из света. Ја знам, да последњи закључак који се изводи из филозофије јесте, да не треба филозофирати. Из тога произлази, прво: да је филозофија непотребна; јер по овом закључку, да не треба филозофирати, нема потребе ни да се буде филозоф; друго, она је врло штетна, јер се онај последњи закључак може да научи само о свом сопственом трошку, а кад се научно, не може се употребити, јер није у људској власти да се заборављају сазнате истине, и што се лакше одложи свака друга навика него навика да се филозофира. Све у свему, филозофија, надајући се и обећавајући нам на почетку да ће излечити наша зла, дође најпосле до тога да узалуд жели помоћи самој себи. А кад је све то тако, питам зашто се мора сматрати да је наше доба ближе и прикладније за савршенство него она доба која су прошла? Ваљда због већег сазнања истине која се, како је познато, врло много противи људској срећи? Или ваљда зато што у садашње доба неколицина људи зна да не треба филозофирати, а ипак немају способности да се тим не баве? Али први људи за-

иста нису филозофирали, а дивљаци се без муке уздржавају од тога. Каква друга средства, нова или већа него што су их имали наши претци, имамо ми да бисмо се приближили савршенству?

Тиман.

Многа и од велике користи. Али да се изложе, требало би бескрајно прављати.

Елеан.

Оставимо их за сада на страну, а враћајући се на мој случај, кажем, ако у својим списима ја помињем неке тешке и туробне истине, било да би тако искинали своју душу, било да би се утешио смехом, а не ни због чега другог, ја ипак жалим, у тим истим књигама, и одвраћам, и нападам истраживање оне бедне и хладне истине, чије сазнање јесте извор или аљкавости и лењости, или нискости душевне, неправде и непоштења у деловању, као и посувраћености нарави; док, насупрот, хвалим и уздижем она схватања, иако лажна, која производе племенита дела и мисли јаке, великодушне, пуне врлина и корисне за опште и лично добро; она лепа и срећна уображења, ма да пуста, која дају вредности животу; природне илузије духа; и, најпосле, оне заблуде старих народа, врло много различите од заблуда варвара. И ове би само, а не оне, биле морале пасти дејством савремене цивилизације и филозофије. Али ове, како мени изгледа, прелазећи границе (што је и својствено и неизбеживо људским стварима), тек смо се били ослободили једног вар-

варства, стрмоглавише нас у једно друго, не мање од оног првог, ма да је произашло из разума и знања, а не из незнања: стога мање силно и очигледно у телу, него у духу; мање смело у деловању, и, да се тако изразим, више скривено и унутарње. На сваки начин, ја сумњам, или више сам склон да верујем, да су заблуде старих народа, коликогод су потребне за добробит цивилизованих народа, толико немогуће да се обнове; и сваког дана мора то бити све теже и теже. Уколико се тиче човековог савршенства, ја вам се кунем, кад би оно већ било достигнуто, да бих био написао цео један свезак у похвалу људског рода. Али пошто се мени није десило да то видим, и не верујем да ће ми се десити у току мог живота, спреман сам да оставим опоруком већи део мојих ствари да се онда, кад људски род буде постигао своје савршенство, напише и изговори по један панегирик сваке године; па чак да му се подигне и један мали храм како се то чинило у старо време; или неки кип, или нешто што ће за то најприкладније послужити.

Ноћна песма једног азијског блудећег пастира

Шта радиш небом, луно? Реци, шта радиш,
Ти мучаљива луно?

Дижеш се вечером, грабиш,
Пустиње мотриш, затим се смириш.

Зар ти већ није доста

Ићи, враћат се по вечитој стази?

Још се не склањаш, још ти око воли

Да ове доле пази?

Твоме животу личи

Блудног пастира жиће.

Диже се тек што свиће,

Стадо кроз поље креће, гледа

Стада, изворе, траве;

Затим, уморан, под саму ноћ пада:

Ничем се другом не нада.

Кажи ми, луно, шта служи

Пастиру његов живот,

Ваш живот вама? Кажи, куда тежи

Та кратка моја блудња,

Вечита твоја путња?

Старчић сав срван, без,

Босоног, наг на пола,

С бременом тешким на своме рамену,

По долинама и камену,

По ветру, бури, и када припече

Звезда, и кад се следи,
Потоке, баре гази,
Пада, диже се, и све више жури,
Без мира и покоја,
Распаран, крвав, дотле док не стигне
Ту гдено стази
И свој толикој муци јесте сврха:
Над страшни, бездан понор,
Где, падајући, све за њег пролази.
Живот је смртни, ево,
Такав, о, луно, дево.

Човек се рађа за патњу.

Опасност смрти одмах је рођење.

Искуси бол, мучење,

Као најпрво. На самом почетку

Мајка и родитељ

Тешит га почну зато што се роди.

И онда, како расте,

Помажу му оба, и све даље

Охрабрити га желе

Са делом и са речи,

И утешити због људскога стања;

Захвалнијега звања

Немају према деци родитељи.

Ал зашто на свет бели

Дати и држат у животу

Тог ког рад' жића још тешити мораш?

Ако је живот беда

Зашто га сносит треба?

Смртно је стање, ево,

Такво, о, луно, дево.

Ал за те смрт не стоји

И не брину те сви говори моји.

Ипак, самотна, луталице вечна,
Сва замишљена, ваљда ти знаш шта је
Земаљско жиће ово,
Паћење наше, уздисање шта је;
Шта умирање и оно последње
Бледило лика;
Нестанак са земље, оно остављање
Свакога присног, драгог пријатеља.
Застално схваташ
Узроке ствари и видиш плодове
Вечера, јутра,
Бескрајног, тајног течења времена.
Ти знаш, застално, којој љуб'ви слаткој
Смеси се пролет,
Коме помаже лето, за ког зима
Припрема храну својим ледовима.
Хиљаде ствари знаш, откриваш тисућ,
Које су скрите обичном пастиру.
Када те мотрим, често,
Где ћутећ стојиш изнад пусте равни,
Која ширином неба се граничи,
Или с мојим стадом
Када ме пратиш, путујућ полако;
Ил гледам безброј звезда што се креће,
Зборим сам собом, мислећ:
Чему толике свеће?
Шта је бескрајан ваздух, она бескрајна
Плава ведрина? Шта ова безмерна
Самоћа значи? И ја сам, шта сам?
Тако с'ам собом: о склоништу
Безмерном, дивном,
О неизбројној породици зборим,
Затим о раду и толиком крету

Сваке небеске и земаљске ствари,
Што неспокојно крећу
Да се поврате откуд су истекле.
Никакву корист, плода
Наћи не уmem. Али ти, застално,
Познајеш све то, бесмртна девојко.
Ја ово знам, осећам;
Да ова вечна кретња,
Да крхко биће моје,
Може бит другом срећа,
Задовољство: за мене живот зло је.

О, стадо моје, што лежиш блажено,
Јер, мислим, беду своју ти не видиш,
Ја завидим ти много.
Не само, јер готово,
Без бола даље гредиш,
Јер сваку патњу, штету,
Крајњу бојазан одмах заборављаш,
Већ више, јер ти не знаш за досаду.
Када на трави почиваш, у хладу,
Задовољно си, мирно,
Лета већи део,
Без чаме, у том ти проводиш стању.
И ја у хладу седим и на трави,
Ал досада ми дави
Разум. И ко да мамуза ме бode,
Тако да седећ ја још мање могу
Пронаћи мира, места.

А ја не жудим ништа,
И догде немам још узрока плачу.
Не могу рећи, шта ти,
Колко уживаш, али ти си срећно.

О, стадо моје, мало
Ја још уживам, ал не жалим се на то.
Кад би ти зборит знало, пито бих те:
Кажи, зашто, лежећ
Спокојно, лењо,
Свако се живо блажи,
Мени, на миру, чама срце дражи.

Можда да имам крила,
Да летим врх облака,
Те звезде једну све по једну бројим,
Или да с брега на брег, ко гром, лутам,
Био бих више срећан, чиста луно.
Или можда с пута скреће
Мисао моја мотрећ туђе среће.
Можда: облика сваког, стања
Ког било, сред тора ил зипке,
Том ко се рађа црн је дан постања.

Разговор између Плотина и Порфирија

Кад сам једном, ја, Порфирије, био дошао на мисао да кидишем на сопствени живот, Плотин то дозна те дошавши изненада к мени кући и рекавши ми, да таква мисао не може бити плод здравог разума, већ некој меланхоличној расположења, на-тера ме да променим место боравка. Тако пише Порфирије у својој Платоновој биографији. Слично овоме налази се и у биографији Порфирија, коју је написао Еунапије. Само он додаје, да је Плотин изнео у једној књизи разговоре које је том приликом водио са Порфиријем.

Плотин.

Ти знаш, Порфирије, да сам ти пријатељ, и колико, па се немој чудити што са неком љубопитљивошћу пратим твоје поступке, твоје речи и твоје стање. Разлог је томе што ми лежиш на срцу. Ја већ више дана видим да си много туробан и замишљен, да имаш неки чудан изглед и да изговараш тако лако неке речи. Најпосле, без великих увода и околишења, ја мислим да ти имаш у глави неку рђаву намеру.

Порфирије.

Како? Шта хоћеш да кажеш?

Плот.

Неку рђаву намеру против самог себе. Несрећом се сматра ако се таква ствар помене. Немој ми, дакле, порицати истину, Порфирије мој; немој носити ту неправду толикој љубави коју од толико времена гајимо један према другоме. Знам добро да ти је непријатно што почињем овај разговор; разумем да би ти било пријатно да си своју намеру могао држати у тајности, али ја нисам могао ћутати у тако важној ствари, и ти не би могао примити за зло што о њој говориш са особом која теби толико жели добра колико и самој себи. Разговарајмо дакле мирно и истражујмо разлоге. Тако ћеш са мном олакшати души, јадати се, плакати, а ја то и заслужујем од тебе. Најпосле, ја те нећу спречавати да учиниш оно што будемо нашли да је разумно и за тебе корисно.

Порф.

Плотине мој, нисам ти никада одбио ни једну ствар за коју си ме молио. И сад ћу ти открити оно што бих био желео држати у тајности и што не бих ни зашта на свету открио неком другом. Јесте, истина је оно што мислиш да ја намеравам да извршим. Ако желиш да започнемо о томе разговор, ја сам приправан да и у томе поступим онако како ти желиш, иако је то одвратно моме духу, јер, изгледа, да такве одлуке захтевају најдубље ћутање и да ум воли, више него икада, да у таквим мислима буде осамљен и у самом себи усредсређен. Шта више, започећу ја сам и рећи ћу ти, да ова

моја наклоност не произлази из неке несреће која би ми се била десила, или коју очекујем да ми се деси, већ из неке животне досаде, из неке чамотиње коју осећам тако силно да ми личи на бол и мучење; из неког не само сазнања већ и виђења, кушања, додира, таштине сваке ствари с којом се преко дана сударим. Тако да је не само мој ум, већ и сва моја осећајност, чак и телесна, пуна таштине (да се тако чудно изразим, али то одговара случају). И баш с обзиром на то, ти ми нећеш моћи приговорити да ова моја одлука није разумна, иако ћу врло радо признати да, већим делом, она произлази из неког телесног нерасположења. Али је она ипак врло разумна, чак, осим ове одлуке, све су оне остале, ради којих се ма на какав начин живи и сматра да живот и ствари људске имају неку садржину, неке више неке мање, далеко од разума и темеље се на некој обмани и неком лажном уображењу. Ниједна ствар није разумнија од досаде. Уживања су ташта. И сама бол, говорим о оној душевној, ташта је већим делом, јер ако гледаш на узрок и предмет и проматраш добро, она је мало стварна, или никако. То исто кажем и за бојазан; слично томе и за наду. Једина досада, која увек произлази из таштине ствари, није никада таштина, никада обмана и нема никада свој основ у лажи. А може се рећи, пошто је све остало таштина, да се на досаду своди и да се у њој састоји све оно што у људском животу постоји као садржајно и стварно.

Плот.

Нека буде тако. Нећу да ти сада противуречим у овом делу. Али, овог тренутка, ми треба да посматрамо чин који намераваш да извршиш, то јест, да га изблиза расматрамо, и у њему самом. Ја нећу да ти говорим, јер и ти сам то знаш, да Платон мисли, да човеку није дозвољено да, као избегли роб, својевољно, кришом побегне из оне готово тамнице у којој се налази вољом Богова, то јест, да се самовољно лиши живота.

Порф.

Плотине мој, оставимо, молим те, сада Платона на страну, као и његово учење и његова настојања. Једно је хвалити, тумачити и бранити нека мишљења у школама и књигама, а друго следити их у практичном животу. Па нека ми је и било дозвољено да Платонова осећања одобравам у школама и књигама и да их следим, јер је данас такав обичај, али у животу не само да му их не одобравам већ су мишта више одвратна. Знам да се говори да је Платон у својим списима развијао она учења о будућем животу, да би се људи, дошавши у сумњу и неизвесност о свом стању после смрти, уздржавали у животу од неправди и других рђавих дела, због несигурности и страха од казне и будућих невоља. Јер кад бих ја сматрао да је Платон био зачетник ових сумњи и ових веровања и да их је он пронашао, ја бих му рекао: видиш, Платоне, колико је била, и јесте непрестано, непријатељица нашег рода, било

природа, било судбина, било нужност, или ма која сила зачетница и господарица свемира. Њој ће многи, чак безбројни разлози моћи оспоравати ону надмоћност, коју ми, из других разлога, приписујемо себи међу осталим животињама, али се неће моћи наћи ниједан разлог који ће њој моћи одузети оно место владарке које је још древни Хомер признавао, а то је владарство несреће. Ипак нам је природа досудила смрт као лек против свих зала. Ње би се мало плашили они који се не би много бавили размишљањем; остали би је желели. И била би врло слатка утеха за наш живот, који је тако пун бола, ишчекивање и размишљање о свом свршетку. Са овом страшном сумњом коју си разбудио у људским душама, ти си отео овој мисли сваку сласт и учинио је најгорчом од свих осталих. Ти си узрок да се види, како се најнесрећнији смртници боје више Хуке него олује, и како одбацују духом онај једини лек и мир и враћају се ка тескобама и ужасима живота. Ти си за људе био свирепији него судбина, или нужност, или природа. А пошто се ова сумња не може ни на какав начин решити, нити се наш дух икада ће ослободити, ти си себи сличне довео заувек у положај, да ће им смрт бити болнија и беднија него живот. Јер, док све остале животиње умиру без икакве бојазни, ти си учинио да је спокојство и сигурност заувек искључено из последњег часа човечијег. Ово је само недостајало, о Платоне, толикој несрећи рода људског.

Нећу да помињем да ниси постигао сврху коју си себи био претпоставио, и то: да ћеш на тај начин задржати људе од насиља и неправди. Јер док оне сумње и она веровања плаше све људе при последњим тренутцима живота, кад они више не могу да шкоде, у току живота она најчешће плаше добре, који не желе да шкоде већ да помажу; плаше бојажљиве и телесно слабе, који немају ни нарав наклоњену насиљима, ни довољно срца, ни снаге за то. Али се њих не плаше и оне не задржавају од рђавих поступака људе дрске и смеле, који имају врло малу моћ уобразиље, као најпосле ни оне за које би требало тражити друге узде а не законе, као што се то и види из свакодневних примера и како нам то очигледно доказује искуство векова, од твог времена до данас. Добри закони, а још више добро васпитање, припитомљење нарави и духа, чувају правичност и питомост у људском друштву, јер душама ослобођеним од дивљине и крутости с мало цивилизације, а навикнутим да воде рачуна о стварима и да упосле свој разум, постаје по самој нужди и готово увек одвратно да дижу руку на друге особе, или да је каљају крвљу других. Оне су већином далеко од тога да било на који начин шкоде другоме, и ретко се и с трудом могу навести да се излажу опасностима које собом доноси кршење закона. До ових добрих последица не доводе уображења пуна претњи, ни мисли туробне о свирепим и страшним стварима, већ као што дејствују многа и свирепа мучења у слу-

жби држава, тако оне с једне стране увеличавају још више кукавичлук душе, а с друге дивљину; а то су главни непријатељи и куге људске заједнице.

Али ти си још указао и обећао награду добрима. Какву награду? Неко стање које нам изгледа пуно досаде и још несношљивије него овај живот. Свакоме је јасна горчина оних твојих мучења, али је сладост твојих награда скривена, тајна и немогућа да је људски ум схвати. Стога, такве награде не могу имати никакву снагу која би нас вукла ка правичности и врлини. И заиста, ако се из страха од оног твог Тартара врло мали број насилника одриче ма каквог злог деловања, ја могу да устврдим, да се ниједан добар човек није никада покренуо на добро из жеље за оним твојим Елизијем. Он не може да нашој уобразиљи личи на нешто што би се могло желети. И сем тога, што би сигурно ишчекивање добра било такође од врло мале утехе, какву си наду оставио људима, чак оним пуним врлине и праведности, ако онај твој Минос, онај твој Еак и Радамант, врло строге и неумитне судије, неће праштати ни за најмању сенку или траг греха? А где је такав човек који би се могао осећати, или себе сматрати тако чистим и без љаге као што ти тражиш? Тако да је готово немогуће, да се постигне та ма каква била срећа, и неће бити довољна савест ни најправијег, ни најмукотрпнијег живота да би на послетку осигурала човека од неизвесности његовог будућег стања и од страхоте казни. Тако је по твојим учењима страх по-

стао владаром човека прешавши за бесконачни размак наду. Најпоследње, плод тих наука је тај да људски род, диван пример несреће у овом животу, не чекује од смрти да му она буде свршетком његових невоља, већ да после ње мора да буде још много више несрећан. С тим си ти у свирепости надмашио не само природу и судбину, већ сваког и најсвирепијег тиранина, и сваког најнемилосрднијег крвника који је икада био на свету.

А с којим би се ужасом могао упоредити онај твој закључак, да човеку није дозвољено да прекрати своја мучења, своје болове, своје тескобе, прелазећи преко ужаса смрти и лишавајући својевољно себе свога духа? Известно, код осталих животиња не постоји жеља да сврше са животом, јер њихове несреће имају много уже границе него оне човекове, и оне не би у себи нашле смелости да га самовољно угасе. Али кад би се и такве одлуке могле донети у природи животиња, оне не би имале никакве запреке ако би хтеле да умру, нити би икаква забрана, икаква сумња могла да њима одузме могућност да избегну своја зла. И, ево, ти нас и у овоме чиниш нижим од животиња, и она слобода коју би имале и животиње кад би се њом могле служити, она слобода коју нам ни сама природа није одрекла, а која је иначе толико шкрта према нама, твојом кривицом пропада у човеку. Тако да само онај род живих бића није способан да жели смрт, који једини има у својој власти умирање. Природа, судбина и срећа бију нас непрекидно и кр-

ваво, уз наше неоцењиво мучење и бол, а ти притрчаваш и чврсто нам везујеш руке, а на ноге нам мећеш окове, тако да нам није могуће ни да се бранимо, ни да се склонимо испред њихових удараца. Заиста, кад помислим на величину несреће људског рода, сматрам да би се због ње морала кривити твоја учења више него ишта друго, и да би људи морали да се много више жале на тебе него на природу. Она, иако нам уистини није досудила други живот него најнесрећнији, ипак нам, с друге стране, даде могућност да можемо да га завршимо сваки пут кад нам се то буде свидело. А, прво и прво, не може се никада рећи да је она беда врло велика, која, само ако ја хоћу, може бити врло кратка; затим, кад се баш нека особа и не би одлучила да се одрекне живота, сама помисао да може кадгод хоће да се уклони испред несреће, била би толика утеха и толико олакшање макоје несреће да би на основу те помисли све невоље биле лаке да се снесе. Тако се несношљива тежина наше несреће ни по чему не може одмах сазнати до по овој сумњи: да би се случајно могло упасти у беду већу од садашње, ако би се самовољно прекинуо живот. И то не само већу него и од такве неизрециве свирепости и дужине, да, ако се допусти да је садашња беда сигурна, а оне муке неизвесне, ипак је схватљиво да страх од њих мора несразмерно, или без икаквог поређења, превазићи осећање ма којег зла овог живота. А ту сумњу, о Платоне, теби је било лако разбудити, али ће

се пре искоренити људски род него што ће се он ње ослободити. Зато ниједна ствар није постала, нити ће икоја у ма којем времену постати, тако несрећна и кобна за род људски, као што је твој ум.

Ово бих ја казао кад бих веровао да је Платон писац, или зачетник оног учења; само ја знам врло добро да није. Али свакако много се говорило о овом предмету, и ја бих хтео да га оставимо.

Плот.

Порфирије, као што и ти знаш, ја заиста волим Платона. Али није баш због тога да бих хтео разговарати с тобом на основу ауторитета; особито пак с тобом, и о једном оваквом предмету, већ желим да расправљам с тобом на основу здравог разума. Ако сам онако узгред поменуо ону платонску мисао, то сам учинио више да се послужим неком врстом увода, него због ичег другог. И враћајући се на оно излагање које сам хтео да изведем, кажем, да нас не само Платон, или неки други филозоф, већ, како изгледа, сама природа учи, да није дозвољено одрећи се живота једино нашом вољом. Не треба да на широко говорим о овом предмету, јер ако будеш само мало мислио не може се десити да нећеш сам по себи увидети, да је самоубиство без нужде противприродно. Шта више, да се боље изразим, то је један најпротивприроднији чин који се може извести. Јер кад би се ствари саме собом уништавале, цео би ред ствари био посувраћен. И, изгледа, да

је одвратно, да се неко послужи животом да би угасио тај исти живот; да нам биће служи за небиће. Осим тога, ако нам је икоја ствар урођена и наређена од природе, извесно нам она најстрожије и пре свега наређује, и то не само људима, већ исто тако сваком створењу у свемиру, да се бринемо за своје сопствено постојање и да је на сваки начин одржавамо. А то је баш супротно од самоубиства. Зар, без даљих доказа, ми не осећамо да нас наша сопствена наклоност сама по себи вуче и сили да мрзимо смрт, да је се бојимо и да нам је одвратна, чак и нама упркос? Пошто је дакле чин самоубиства противприродан и то толико колико и ми сами видимо, ја се не бих могао сагласити да је дозвољен.

Порф.

Ја сам размишљао о свему томе и, као што си и ти рекао, немогуће је да дух све то не запази кадгод неко почне да размишља о овоме. Али мени изгледа да би се на твоје разлоге могло одговорити са многим другим разлозима и на више начина. Ја ћу настојати да будем кратак. Ти сумњаш да нам је дозвољено да умиремо без нужде а ја те питам да ли нам је дозвољено да будемо несрећни? Природа нам забрањује самоубиство. Чудно би ми изгледало да би она, немајући воље или моћи да ме учини срећним, или да ме ослободи невоља, имала могућности да ме присили да живим. Извесно, ако нам је приroda усадила љубав за сопствено очување живота и мржњу према смрти,

она нам није дала мање мржње према несрећи, ни мање љубави за наше благаостање. Шта више, ове последње наклоности дала нам је толико веће и јаче од оних првих, колико је срећа циљ сваког нашег деловања и сваке наше љубави и мржње и због тога што се од смрти не бежи, нити што се живот воли због живота самог, већ с обзиром на љубав за наше боље и због мржње према злу и према сопственој штети. Како онда може бити противприродно да ја бежим од несреће на онај једини начин који људи имају да би јој могли побећи? А то је да се уклоним са света, јер док сам жив, ја јој не могу побећи. И како може бити истина да ми природа забрањује да пригрлим смрт, која је, без сваке сумње, за моје боље, и да презрем живот који је за мене био очито штетан и рђав, пошто ми ничему другом не може да послужи до једино за патњу, те, по нужди, баш зато ми служи и заиста води ка овоме?

Плот.

На сваки начин све ме ово не убеђује да самоубиство није противприродно, јер је наш разум очигледно противан смрти и одвратна му је; а видимо да животиње које у свему поступају по природи, не само што никада не прибегавају овом чину, већ су, шта више, ма колико биле несрећне и бедне, далеко од њега (осим ако нису од људи натеране, или заблуделе). Најпосле, не види се нигде, до једино међу људима, да понеко изврши овај чин. И то не код света чији је начин живота при-

родан, јер се међу њима неће нико наћи коме тај чин није одвратан, ако само буде знао за њ или га предосећао, већ само у овом нашем исквареном и посувраћеном свету, који не живи по законима природе.

Порф.

Добро, ја ћу ти још и допустити да је овај чин противприродан, како ти говориш. Али шта то вреди, ако, да се тако изразим, ми нисмо природни створови? Разуме се, говорим о цивилизованим народима. Упореди нас, не кажем са бићима ма које врсте хоћеш, већ са оним народима Индије и Етиопије, који, како се говори, још увек имају примитивне и дивље обичаје, и изгледаће ти тешко да се може рећи, да су ови и они људи створења једне исте врсте. А ја сам увек, бар колико се мене тиче, сматрао за сигурно, да ово наше преображење, да се тако каже, и ово наше мењање живота, понајвише духа, није било без бескрајног увеличења несреће. Извесно, они дивљи народи не осећају никада жељу да заврше са животом, па чак и не сањају да би се смрт могла желети, док људи свикнути на овај наш начин живота и, како се каже, цивилизовани, желе је врло често, а неки је и налазе. Ако је дакле цивилизованом човеку дозвољено и да противприродно живи и да противприродно буде тако бедан, зашто му не би било дозвољено и да умре противприродно, кад се не можемо никако друкче ослободити ове нове несреће, која нам долази од посувраћеног стања, до смрћу? Јер, у

погледу повратка у оно прво стање и на живот какав нам је одредила природа, ово би се једва, или ваљда не би се никако могло извести с обзиром на спољашње, док би, с обзиром на унутрашње, а то је оно што је главније, било без сваке сумње потпуно немогуће. Шта је мање природно од лекарства? Било оног што се врши руком, било оног што се врши лековима, јер су, већим делом, један и други начин врло удаљени од природе, колико са операцијама које се врше, толико и са средствима, оруђима и начинима који се при томе употребљавају. Животиње и дивљаци не знају за њих. При свем том, ма да су и болести, против којих би лекарство имало да помогне, изван природе и јављају се једино због цивилизације, то јест због искварености нашег стања, ова се вештина цени као корисна, чак и као потребна, иако није природна. Тако из овога не следи, да би овај чин самоубиства, који нас ослобађа од несреће донете нам поквареношћу, пошто је неприродан, био за осуду, пошто против неприродног зла треба и неприродан лек. А било би још и свирепо и неправично кад би се разум, који се, да би нас учинио беднијим него што смо по природи, обично супротставља природи у другим стварима, у овој ствари удружио са њом, да би нам отео оно последње преостало убежиште, оно једино на које нас он упућује, и да нас натера да наставимо живот у беди.

Плотине, ово је истина. Она природа примитивна древних људи и див-

љих, невоспитаних племена, није више наша природа, већ су навике и разум створили у нама једну нову природу, коју сада имамо место оне прве и коју ћемо увек имати. Човеку, на почетку, није било природно да тражи смрт самовољно, али исто тако није било природно ни да је жели. Данас је једна и друга ствар природна; то јест, оне су се саобразиле нашој новој природи, која, као она древна, управљајући се и сама по нужди и по њој упућена на оно што изгледа да је за нас боље, чини да ми много пута желимо и тражимо оно што је заиста највеће добро за човека, а то је смрт. И не треба се томе чудити, јер овом другом природом највише управља и упућује ју разум, а разум најсигурније утврђује, да смрт не само што није зло, како то хоће примитивно осећање, већ да је једини добар лек за наша зла, ствар коју људи највише желе и која је најбоља. Ја дакле питам: мере ли нецивилизовани народи остале своје поступке по примитивној природи? Када, и какве то поступке, и то не по примитивној природи, већ по овој нашој другој, или можемо чак да кажемо: по разуму? Зашто би се овај једини чин лишења самог себе живота морао мерити по примитивној природи, а не по новој или разуму? Зашто примитивна природа, која не даје законе нашем животу, мора да даје законе смрти? Зашто не мора разум да управља смрћу кад влада животом? А ми видимо да, стварно, колико разум, толико и несреће нашег садашњег стања, не само што утуле, особито код

несрећника и растужених, ону урођену одвратност према смрти о којој си ти говорио, већ је и мењају у жељу и љубав, како сам ја малочас рекао. А кад су се та жеља и та љубав родиле, које се не би могле родити на основу природе; и пошто наша несрећа, рођена из наше посувраћености, постоји иако је природа није хтела, очигледна би била одвратност и противречност, кад би још постојала и природна забрана самоубиства. Ово мени изгледа да је довољно да би се знало, да ли је самоубиство дозвољено. Остаје још да се види, да ли је и корисно.

Плот.

О овоме не треба да ми говориш, Порфирије мој, јер кад би овај чин био дозвољен (пошто не могу да допустим да један чин који није ни правичан, ни исправан, може бити од користи) ни мало не сумњам, да не би био и од врло велике користи. Јер се најпосле цело питање своди на ово: шта је боље, не трпети, или трпети? Знам добро, да би, вероватно, готово сви људи пре изабрали задовољство здружено са трпљењем, него не трпети и не бити задовољан. Толика је жудња, или да тако кажем жеђ, коју душа осећа за задовољством. Али се одлука не налази међу овим границама, јер је задовољство и уживање, говорећи право и без околишења, исто толико немогуће, колико је трпљење неизбежно. А кажем: трпљење тако непрекидно, као што је непрекидна жудња и потреба коју имамо за задовољством и

за срећом, а која се не испуњава никада. Остављајући још једном на страну особена и случајна трпљења, која се дешавају сваком човеку, и која су исто тако сигурна, ја хоћу да кажем, да се она трпљења (више или мање једне или друге врсте) извесно морају десити чак и у најсрећнијем животу на земљи. И, уистини, било би довољно једно једино и краткотрајно трпљење, за које би неко био сигуран да ће му се десити у току живота, па да учини да он, на основу разума, претпостави смрт животу. Јер ово овакво трпљење не би имало никакве накнаде, пошто се у нашем животу не би могло десити ниједно добро, или неко право задовољство.

Порф.

Мени изгледа да је сама досада и осећање да се не можеш надати никаквом бољем стању ни срећи, довољан разлог да се породи жеља да се сврши са животом; чак и код оног човека који се налази не само у не лошем, већ у напредном стању и срећи. И чудно сам се више пута, да се никад не помињу владари који су хтели да умру само из чамотиње и због засићености сопственог стања, као што се чита и свакодневно чује о обичним људима. Такви су били слушаоци оних предавања киренаичког филозофа Хегезија: о бедности живота. Они су, излазећи из школе, одлазили да се убију. Због тога је Хегезије добио надимак: *наћоварач на умирање*. И каже се, а мислим да и ти то знаш, да

му је на крају крајева краљ Птоломеј забранио да даље расправља о овом предмету. Јер, иако се прича о некима, као о краљу Митридату, о Клеопатри, о Отону Римском, и можда о неколиким другим владарима, да су извршили самоубиство, они су то учинили што су се у том времену налазили у несрећи и беди, и да би избегли још веће невоље. Мени би свакако било вероватније изгледало да би владари могли много лакше долазити него остали људи до презрења свог стања и досаде свих ствари, и да би желели смрт. Јер, налазећи се на врхунцу онога што се зове људском срећом, и немајући жеље за малим бројем, или можда ни за једном ствари које се зову добрима живота, (пошто имају сва), не могу да обећају себи боље сутра, него што им је данас. А садашње, маколико било срећно, увек је тужно и не може се волети. Само будућност може да буде пријатна. Али, најпосле, ма како то било, ми можемо сазнати, да (осим бојазни од ствари другог света) оно што задржава човека да не напусти својевољно живот и што га сили да живот воли и претпоставља смрти, није, да се тако изразим, ништа друго до једна обична и очигледна грешка рачуна и мере. То јест грешка у рачунању, мерењу и упоређењу између користи и штете. И могло би се рећи, да се та грешка дешава толико пута колико има тренутака у којима сваки човек пригрли живот, или пристаје да живи и задовољава се животом; било на основу разума и воље, било са тим самим чином.

Плот.

Заиста је то тако, Порфирије мој, али са свим тим дозволи да те саветујем и, допусти такође, да те молим, да у погледу ове своје намере приклониш радије своје ухо природи него разуму. А кажем, оној примитивној природи, оној мајци нашој и целога свемира, која, иако нам није доказала да нас воли, и ма да нас је учинила несрећним, ипак нам је била много мање непријатељ и мање злокобна него што смо били ми сами себи својим сопственим умом, својом непрекидном и претераном љубопитљивошћу, умовањима, закључцима, сновима, мишљењима и бедним учењима. Она се особито упела да лечи нашу несрећу скривајући је, или преображавајући већи део њен. И ма колико да смо се ми изменили и у нама се умањила моћ природе, ипак она није сведена на ништа, а нисмо се ни ми толико изменили и обновили да у сваком од нас није остао већи део древног човека. А то, упркос наше глупости, неће никада бити друкчије. Ето, оно што ти називаш грешком у рачунању, заиста је грешка, исто толико велика, колико и опипљива, а ипак је људи чине непрекидно; и то је чине не глупаци, већ људи надарени, научени, мудри. И чиниће се увек, ако природи, која је произвела овај наш род, не угаси наш род, баш она сама, а не наш разум и сопствена рука човекова. И веруј ми, да не може да дуго траје ни досада живота, ни очајање, ни осећање ништавности свих ствари, ни узалудност брига, ни човечја усамљеност, ни мржња на свет и самог себе,

иако су ова душевна расположења потпуно логична а она друга нелогична. Али, упркос томе, после мало времена, пошто се мало изменило душевно расположење, постепено а често и изненада, обнови се жеља за животом, и то због врло малених и једва приметних разлога, роди се сад ова, сад једна друга нова нада, а људске ствари приме свој прави вид те изгледају достојне човековог старања. Заиста, не уму, већ да се тако изразим, осетљивости душе. А то је довољно да неко, иако добар познавалац истине, иако у њу убеђен, ипак упркос разуму не одриче се живота и у њему остаје са осталима, јер (може се рећи) та осетљивост јесте оно што нама управља, а не ум.

Нека самоубиство и буде разумно, а неразумно приклањати дух животу, ипак је извесно, да је то један свиреп и нечовечан чин. И не може бити пријатније, нити се може радије изабрати, да се на основу разума буде звер, него на основу природе човек. А зашто, такође, ми не бисмо хтели да будемо обазриви унеколико према пријатељима, крвним сродницима, синовима, браћом, родитељима; према својој жени, према људима у породици и кући, с којима смо одавна навикли да живимо, а које морамо оставити заувек у тренутку смрти? И зар нећемо осетити у свом срцу никакву бол због овог дељења од њих, ни повести рачун о ономе што ће они осетити због губитка драге и блиске особе, као и због свирепости самог случаја? Ја добро знам да срце мудраца не сме бити сувише меко, нити

сме мудрац дозволити да га самилост и туга надвладају толико да буде као ван себе, да пада на земљу, да се кукавички губи и онесвешћава, да умереним плачем буде понесен на поступке недостојне чврстине човека који има потпуну и јасну претставу људског стања. Ова чврстина душе мора се употребити у туробним догађајима које доноси судбина и које је немогуће избећи, и не сме се злоупотребити да би се лишили заувек присуства разговора, живљења са нама драгим особама. Сматрати низашта бол растанка, и губитка родитеља, сродника и другова, или не бити способан да се осети икаква бол због једне такве ствари, не доликује мудрацу, већ варварину. Не водити рачуна о бољу који се наноси самоубиством пријатељима и својим домаћима, поступак је човека који се не брине за другог, већ човека који се сувише брине о самом себи. И заиста, онај који убија сам себе, не мисли и не брине се о другима, не тражи ништа друго до своју сопствену корист и бада, да се тако изразим, себи иза леђа своје најприсније и цео људски род. Тако да се у овом чину лишавања самог себе живота, јасно испољује најочигледније, најпрљавије, или, извесно, најмање лепо и најуже самољубље које постоји на свету.

Најпосле, Порфирије мој, невоље и животна зла, ма да су многа и непрекидна, ипак кад се нису десиле неке изванредне несреће и невоље, како је случај с тобом, или тешки болови тела, није немогуће да их човек трпи, особито један човек тако mudar и јак као што

си ти. А живот је тако мало важна ствар, да човек, уколико се тиче њега самога, не би морао да се много стара, ни да га очува, ни да га се лишава. Зато, не хтејући сувише мерити ову ствар, он не би морао да одбија да се радије приклони животу него смрти због сваког и најмањег повода, који би га довео у положај да бира једно или друго. А кад га зато моли један пријатељ, зашто не би морао да му учини по вољи? Ја те, дакле, лепо молим, Порфирије мој, ради успомене на године за које је до данас трајало наше пријатељство, одбаци ову замисао, немој хтети бити узроком овог великог бола твојим добрим пријатељима који те свом душом воле, као ни мени који немам милије особе, ни пријатнијег друштва од твога. Радије нам помози да сносимо живот, него да нас тако напушташ без помисли на нас. Живимо, Порфирије мој, и тешимо се заједно; не либимо се да понесемо онај део зала нашег рода који нам је одредила судбина. Настојмо да будемо исто тако један уз другог и да наизменично охрабрујемо и дајемо руку и помоћ један другом, да бисмо могли што боље извршити овај животни посао. Извесно, живот ће бити кратак. А кад смрт буде дошла, онда се нећемо жалити. И у тим последњим тренутцима тешиће нас пријатељи и другови, а радоваће нас мисао: да ће нас они често пута помињати и још волети кад већ будемо мртви.

Жук или цвет пустиње

Ту, на спрженом хрпту
Страховитога брда:
Ништителѝ Везува,
Ког цвет, ни стабло друго не весели,
Свуд сејеш своје усамљено жбуње,
Миомирисни жуку,
Срећни пустињом. Ја те видех јоште
Својом стабљиком красит стрме стазе
Што око града газе,
Кој' беше некад владаром смртника,
Те о пропалом царству
Као да с тешким и немим изгледом
Сведок и спомен јесу пролазнику.
Сад те ту видим опет, љубитеља
Туробних места, светом остављених,
И верног друга свих горких судбина.
Ова поља посута
Јаловим прахом, па препокривена
Са скамењеном лавом,
Што путницима под ногама звони,
Гдено се гнезди и на сунцу свија
Змија, и где познатом
Пећинском леглу кунић се повраћа,
Бежу села и поља,
Плава од класја, која озвањаху
Мукањем силних стада;

Беху баште, палате,
Доколици свемоћних
Станови дивни. Беху славни гради
Које, с потоцим својим гордо брдо,
Из пламног ждрела бацајућ их, покри
Скупа с људима. Сад је све около,
Све једна рушевина,
Где, цвете нежни, ничеш и као да,
На туђу беду самилостан, шаљеш
Свога мириса к небу дах најслађи,
Што пустош теши. На ове обале
Нек дође онај што уздизат знаде
Похвалом наше стање, и нек види
Кол'ко се нама бави
Срце наше Нарави. Овде
Моћи ће одмерити
Са правом мером снагу људског рода,
Ког тврда мајка, кад најмање стрепи,
Покретом ситним тренутно уништи
Делом, а кретима, може,
Мање слабијим уништити сасвим;
А још муњевитије,
Јасно се виде овди
Целога људског рода
Величанствене и најпредне коби.

Ту мотри, огледај се,
Охоли, глупи веку,
Што до овога доба
Ускрсле мисли пут напред означен
Напусти, те се повративши натраг
Повратком овим гордиш,
А напретком га зовеш.

Твоје тепању сви умови силни,
Чиј' зао удес оцем им те чини,
Ласкају много, ма да
Смеју ти се кад и кад
Међусобно. Нећу ја
Под земљу поћи с толиком срамотом,
Него сав презир што се у мом срцу
Подиже према теби
Колико могу указаћу јасно:
Иако знам да оног
Заборав чека ко свој век ојади.
Овоје злу што ће нам
Бит заједничко, смејем се већ сада.
Сањаш слободу, истодобно мисо
Поново хоћеш робом,
По којој из варварства
Тек ускрснусмо дѣлом. По њој само
Напредак расте; она само води
Друштвену судбу бољем.
Тако презре истину
Судбине љуте и ниског нам места
Природом даног. Стога кукавички
Окрену леђа према оном светлу
Које ју откри, па, бежећ, називаш
Подлим следнике; оног
Великодушним само,
Што лукав ил луд, смејућ себе, друге,
Дуже род смртни у небеске круге.

Сиротан човек и болесних уда,
Ал душом својом племенит, узвишен,
Не зове се, нит сматра
Богатим нит силеним,

Нит сјај живота каже међу светом,
Нит телесну јачину,
Осталима на потсмех;
Већ себе снаге и блага просјаком
Казује сваком без стида и зове,
Отворено, кад прича. Ствари своје
Према истини цени.
Великодушним створом
Не сматрам ја, већ лудим,
Оног, што за смрт рођен, муком храњен,
Каже: за ужитак постах;
Па гордошћу смрадном
Хартију пуни, коб светлу и нова
Блаженства, што су чак небу незнана
А не тек земљи, обећајућ свету,
Кога тек један талас
Бурнога мора, дах један
Злобнога ветра, један слом подземни
Тако сништи, да о њем
Са тешком муком остане и спомен.
Племенит човек јесте
Онај што дигнут смеде
Зенице смртне према
Општој судбини, те слободном речи,
Ничим не крћећ стварност,
Признаје све зло што нам судба даде,
И ниско, крто стање;
Онај што велик, силан
У патњи бива, те бедама својим
Братску мржњу, нит срџбу,
Теже од свакога зла,
Не придодаје, кривећи човека
За своју бол; већ грех баца на ону

Заиста криву, која је смртнима
Рођењем мајка, ал вољом маћеха.
Ову зове душманком, против ове
Мислећи, удружено,
Како и јесте, сређено унапред
Све човечанско друштво,
Он међусобно сматра удружене
Све људе, те све грли
Правом љубави, дајућ
Јаку и спремну и чекану помоћ
У опасности двојној и невољи
Свеопштег рата. Ал се оружати
На увреде човека и суседу
Стављат ступице, клипе,
Он сматра глупим, ко кад би у битци
Душманском војском опкољен, душмана
Заборавив, сред живих
Напада, непрекидних, љуте свађе
Почео са својима,
Терô у бекство, ударао мачем
По ратницима својим.
Када овакве мисли,
Као што беху, буду знане свету,
И онај ужас, који,
Спрам природе свирепе,
Повеза смртне у друштвене ланце,
Буде поведен дѣлом
Истинским знањем, поштени и прави
Грађански односи,
Самилоост, правда, имаће тад корен
Друкчи нег она горда чаврљања
На чему темељ поштења народа
Толико исто вреди,
Колико оном што на варци седи.

Често на ове краје,
Које, пусте, одева
Стврднута река, што рек'би отиче,
Заседнем ноћу. И над тужном земљом,
У најчишћој ведрини,
Видим, одозго како трепте звезде;
Огледало им море
У даљини. Цео од искара свемир,
Пустом ведрином, наоколо светли.
А када упрем у та светла очи,
Што ми се тачкам' чине,
Ал тако су бескрајне
Да су спрама њих и земља и море
Заиста тачке; да им
Не само човек, већ тај
Шар где је човек ништа,
Незнан је сасвим; и када још гледам
Оне још више, бескрајно далеке
Чворове, рек'би, звезда,
Што су нама ко магла, којим човек
Не само са земљом, него све заједно,
Скупа са златним сунцем, наше звезде,
Бескрајне бројем, ко и величином,
Ил су незнане, ил им изгледају
Ко оне земљи: тачка
Магленог светла, тада мојој мисли
Шта значиш, о породе
Човека? Помињућ ти
Стање овамо доле, ком је слика
Тле што ту газим; затим, с друге стране,
То што се сматраш краљем,
Сврхом даном те Свему; што изволе
Кол'копут причат, да на ово зрно

Тамно, пешчано, што се земљом зове,
Сиђоше творци васионских ствари
Због тебе и да говораху радо
С оним твојега рода; и што оне смешне
Обнављаш снове, су чим вређаш мудрим
Чак ово доба, које је у знању,
И грађанскоме реду,
Над свима другим; које онда чувство,
Несрећни смртни роде, која мисо
Најзад о теби к срцу ми корача?
Не знам да л' потсмех, ил је милост јача.

Ко што јабука мала, с дрва павши,
Коју, под касну јесен,
Без друге силе зрелост к земљи вуче,
Одједном згњечи, покри и опусти
Мрављега народа слатко становање
С великом муком у тлу
Меком створено, труде,
И храну коју марна породица,
У време лета, а за црне дане,
Са дугим радом беше сакупила,
Тако падајућ, доле, са висине,
Бачена у дно неба
Из утробе, са тутњем,
Ноћ рушилачка од праха и кама,
Пловутка, и сва пуна
Кипућих поточића;
Или падином брда,
Беснилом силазећи
Кроз траву силна река
Од растопљених стена
И од метала, ужареног песка,

За један тренут смеша, свали, покри
Сва места која ту на крајњем жалу
Плаќаше море. Зато сад ту пасе
Коза, а нова места
Дижу се с друге стране. Подножје им
Градови мртви; док стрм брег, готово,
Срушене виде гази својом ногом.
Људско семе не цени
Природа више него
Породе мрава. Ако је покољ ређи
Човека него мрава,
То се зато догађа,
Што човек ређе поколења рађа.
Тисућ осамсто лета
Већ прође откад несташе згњечена
Снагом огњеном насељена места,
А сељачић, пазећи
За лозом коју с муком у том пољу
Храни тле мртво и све спелењено,
Јоште свој поглед диже,
Пун сумње, према кобном
Врху, што од тад нимало утишан
Стоји још страشان и још увек прети:
Покољем њему, деци му и бедном
Имању. И он често
Трептећи на кревету
Сељачке куће, на немирном зраку
Лежећи целе неспаване ноћи,
И често скачућ, пази на ток страшни
Пламене лаве, која се излива
Из неисцрпног крила
На бок пешчани, од чега отсева
Сва Капријска дубина,

Лука напуљска и сва Мерђелина.
Види л' да иде, ил чује у тамном
Домаћем зденцу како ускипела
Већ кључа вода, он буди дечицу,
И жену брзо буди, па беж, с кол'ко
Понети могу ствари, и бежећи
Далеко види гнездо
Своје насушно, поље,
Што му бијаше једин штит од глади,
Пленом пламене лаве,
Што, пукетајућ, ближи се и страшна,
Камењући се, над њим' се разлива.
Враћа се на зрак неба,
После древнога заборава, мртав
Помпеји: кô закопан
Костур, кога из земље
Шкртост ил љубав враћа светлом сунцу,
А са форума пустог,
Прав, међу редовима
Крњих ступова, дуго, дуго путник
Посматра онај дводеони превој,
Кô и димљиву круну
Што разбацаној рушини још прети.
А у ужасу тајанствене ноћи
Позориштима пустим,
Разрушеним храмима, и сломљеним
Кућам', где шишмиш свој пород сакрива,
Као злокобна зубља,
Што страшна празним палатама кружи,
Сјај смртне лаве около промиче,
И кроз мрак, из далека,
Руменим светлом сав околиш боји.
Тако, несвесна људи и времена,

Што зову древна, и реда што води
Унуке после деда,
Стоји природа млада и наставља
Пут свој далек толико,
Да, рек'би, стоји. Коаљевства падају,
Народи, језици, она то не види,
А вечношћу се људи хвалисају.

И ти, о смерни жуку,
Који мирисним жбуњем
Ове пољане обнажене красиш,
И ти ћеш брзо подлећи пред моћи
Овог свирепог, подземнога огња,
Што, враћајућ се к месту
Већ знаном, страшни разастреће покров
По твојој мекој шуми. Без побуне,
Пригнућеш и ти смртноме бремену
Своју главу невину,
Коју још никад не пригну, узалуд
Тврдоглав молећ, испред будућега
Свог ништитеља. Ал, лудачки охол,
Не уздигну је ка звездама, нити
К оној пустоши, гдено
И место и рођење,
Не својом вољом, већ по судби доби.
А мудрији и мање
Слаб него човек, јер не уобрази
Да, са свом родбином,
Поста бесмртан собом ил' судбином.

Дијалог између једног продавца алманаха и једног пролазника

Продавач.

Алманаси, нови алманаси. Нови месечници. Треба ли вам један алманах, господине?

Пролазник.

Јесу ли то алманаси за нову годину?

Продав.

Јесу, господине.

Пролаз.

Сматрате ли да ће нам ова година бити срећна?

Продав.

Свакако, пресветли.

Пролаз.

Као ова прошла?

Продав.

Много, много више.

Пролаз.

Као она претпрошла?

Продав.

Више, више, пресветли.

Пролаз.

Али као која година? Зар вам не би било пријатно да би ова нова година била као нека од последњих година?

Продав.

Не, господине. Не бих хтео.

Пролаз.

Колико је нових година прошло откад продајете алманахе?

Продав.

Биће око двадесет, пресветли.

Пролаз.

Којој би од тих двадесет година хтели да личи идућа година?

Продав.

Којој? Не бих знао.

Пролаз.

Не сећате се ниједне године нарочито која би вам изгледала срећна?

Продав.

Заиста се не сећам, пресветли.

Пролаз.

А ипак је живот лепа ствар, зар не?

Продав.

Па то се зна.

Пролаз.

Зар ви не бисте пристали да проживите поново ових прошлих двадесет година, па и цело прошло раздобље, почевши од дана рођења?

Продав.

Ох, драги господине, кад би то само Бог дао?

Пролаз.

Али кад бисте морали да поновите живот онакав какав сте имали, ни више ни мање, са свим задовољствима и незадовољствима која сте проживели?

Продав.

А, то не бих хтео!

Пролаз.

А какав бисте живот хтели да проживите? Живот какав сам ја имао, или краљ, или ма ко други? Или не верујете да бих ја, и краљ, и сваки други човек одговорио као и ви на ово питање, и да, сваки од нас, кад би морао да понови онај исти живот који је већ проживео, ниједан не би хтео да се врати натраг?

Продав.

То верујем.

Пролаз.

А ни ви се не бисте натраг вратили под оваквим условима, кад не бисте могли на неки други начин?

Продав.

Заиста, господине, не бих се вратио.

Пролаз.

А какав бисте живот ви хтели?

Продав.

Такав живот какав би ми Бог послао; без икаквих услова.

Пролаз.

Један случајан живот, и да пре тога не знате о њему ништа, као што се не зна ни о новој години?

Продав.

Баш такав.

Пролаз.

Такав бих хтео и ја кад бих морао да поново живим; а тако и сви остали. Али ово је знак да се случај рђаво понео са свима кроз целу ову годину. И види се јасно да је сваки мишљења, да је зло које му се десило било веће, или теже, него добро, ако, под условом да поново дође до истог живота који је пре имао, са свим његовим добром и злом, нико не би хтео да се роди поново. Онај живот који би имао бити лепа ствар, није живот стваран, већ непознат; није прошли живот, већ будући. Са новом годином случај ће почети да се односи добро према вама и према мени, као и према свима осталима, и започећемо један срећан живот. Је ли тако?

Продав.

Надајмо се.

Пролаз.

Покажите ми дакле најлепши алманах који имате.

Продав.

Ево га, пресветли. Кошта тридесет динара.

Пролаз.

Ево вам тридесет динара.

Продав.

Хвала, пресветли, до виђења. Алманаси, нови, алманаси, нови месечници.

САДРЖАЈ

Предговор	9
✓ Последња Сафина песма	27
Предлог за награде учињен од Академије Силографа	30
Разговор између Маламбруна и Фарфаре	35
✓ Усамљени врабац	41
Разговор између природе и једне душе	44
Разговор између једног физичара и једног метафизичара	51
✓ Бесконачност	60
Разговор између Торквата Таса и његовог домаћег духа	61
Разговор између Природе и једног Исланђанина	73
✓ Вече празничног дана <i>Субота на селу</i>	83
Парини или о слави	85
Месецу	
Мудре изреке Филипа Отониери	
Консалво	145
Похвала птица	150
✓ Силвији	159
Песма дивљег петла	162

Успомене	167
Разговор између Тимандра и Елеандра	173
Ноћна песма једног азијског блудећег пастира	189
Разговор између Плотина и Порфирија	194
Ћук или цвет пустиње	216
Дијалог између једног продавца алма- наха и једног пролазника	226

17. III. 1970

22. X. 1974

